

MEDEA A VILÁGIRODALOMBAN.

III. Soden. Grillparzer. Legouvé.

A múlt felolvasásomban tárgyalt költők Medeáikban borzalmas-ság tekintetében egymást igyekeztek túlszárnyalni s így a már önma-gában véve megrendítő drámát fokonként valóságos rémdrámává ala-kították át.

Ezen az úton tovább haladni nem lehetett s így okvetlenül új fordulatok, új motivumokat kellett keresni, ha csak magát a tár-gyat — a mely pedig vonzó volt — végkép elejteni nem akarták.

Láttuk, hogy az új világ szelleme legelőször Corneillenél abban nyilatkozott, hogy Kreusát a vetélytársnőt is felléptette, még pedig kölcsönös szerelemmel Iason iránt. Ettől fogva az egy Niccolini¹⁾ kivéve valamennyi Medea-költőnél megtaláljuk Kreusát, mint rendki-vül háladatos, sőt lényeges szerepet s a költők leleményességének nem utolsó fokmérője épen az a hatáskör és befolyás, a melyet Kreu-sának juttatnak.

Corneille Kreusájának egyik kiváló jellemvonása a eziczoma vágya. Azt a pompás ruhát, a melyet Medeánál látott, minden áron birni óhajtja s ezzel önmagára hozza a veszclyt. Másrészt azonban

¹⁾ *Niccolini* (Giovanni Battista, 1785 - 1861) Medeája, kiadva többi drámái-val Florencz 1814 - 52, fiataalkori kísérlet s egészben véve csekély beccsel bír, noha egyes sikerült részek, illetve vonások találhatók benne. Így nevezetes, hogy ő nála is előfordulnak egyes szelidítések, noha Medeája közelebb áll Euripides-hez és Senecához mint az újabbakhoz. Kreusát elhagyta, Medea és Iason meg-hitteinek túlságosan sok tért enged, sok nála a monolog és a cselekvés lassan halad. Kreonja erőszakos, Medeája telve van ellenmondásokkal, a mennyiben da-czára szenvedélyének sokkal gyöngédebb nő és feleség mint a régieknél. Legne-vezetesebb újítás nála az, hogy a gyermekek meggyilkolását a nép zavargásával igyekszik indokolni és enyhíteni, úgy hogy inkább kétségbeesett védelemből öli meg gyermekeit mintsem hűtlen férjének megboszulásából. Ezt az eszmét felka-rolta Legouvé, a mint látni fogjuk.

nem csekély mértékben hűti le részvétünket ez a hiúsága és gyöngédtelen kivánsága, a melylyel Medeát maga ellen személyes gyűlöltre is készíti. Általában Corneille Kreusáján meglátszik, hogy a szerző — miként a hozzá irt Examen-ből is kiténik — színrehozatalával másod- és harmadrangu czélokot is akart elérni.

Klingernél Kreusa fülig szerelmes, mód nélkül félénk leányka, a kit őszintén sajnálunk, a mikor Medea a III. felvonásban halálra gyötri és fenyegetéseivel rémíti. A darabra magára más befolyással nincs, minthogy alkalmat ad Medea rettenetes voltát még egy más oldalról is bemutatni.

A mai felolvasásomban tárgyalandó három dráma az eddigini haladatosabb szerepet juttat Kreusának, s épen ebben a körülményben van egyik lényeges újításuk; csak az a baj, hogy a mely mértékben emelik Kreusa rokonszenves voltát s a mely mértékben fokozzák részvétét, vonzalmát Medea iránt és a mi részvétünket Kreusa iránt, abban a mértékben ártanak Medea jellemének, csökkentik a méltatlanul elhagyott feleség iránti részvétet és gyengítik a szörnyű katastrophának lélektani indokolását. Még legszerencsésebben járt el ebben a kényes dologban Grillparzer, a mint látni fogjuk.

Medea gyermekeit, mint beszélő személyeket, állítólag először Gotter hozta a színpadra (1775) a mint gyermeki szeretettel feleségnek Medeával s üdvözlük anyjukat, a mikor száműzetéséből visszatér, hogy bosszúját végrehajtsa. Klinger három jelenetben is fellépteti, még pedig azért, hogy a gyermekeknek Kreusához és anyjukhoz való ragaszkodásával Medeában a bosszút öntudatlanul szítsák. Soden a meglazult családi kötelék szorosabbra fűzésére használja. Grillparzer az anya kétségbeesését s így közvetve a szörnyű tettet veli indokolhatni az által, hogy az anyában gyűlöletet keltet saját elidegenedett gyermekei iránt. Legouvé is elidegenítetteti a gyermekeket anyuktól, de nézetem szerint túlságosan anyagiás indokolással. Van-e a gyermekek illetén felhasználásában dramaturgiai nyereség? s ha igen, mennyiben? azt értekezésem folyamában fogom megkísérteni fejtegetni.

A legnagyobb változást azonban a drámai hősnő és a hozzá legközelebb álló Iason személyében találjuk. De ne előzzük meg véleményünkkel a tények felsorolását.

Németország egyik szellemes és termékeny írója, Soden (Frigyes Gyula Henrik) gróf, (szül. 1754. megh. 1831.) a ki a jog- és

államtudományi s nemzetgazdasági irodalomban is jó névvel bír, s kinek Inez de Castro, Boleyn Anna és Bianca Capello című drámái még ma is meg-megfordulnak színpadainkon, nyitja meg a legújabb koru és szellemű Medeákat.¹⁾ Évszám szerint talán még Klinger Medeája előtt, de mindenesetre igen közel hozzá irta Soden az ő drámáját, még is e két darab közt ég és föld a különbség.

A csodás, a borzadalmas, az emberfeletti — hogy úgy mondjam — nem csak háttérbe lépnek, hanem kevés hiján egészen eltűnnek. A helyet a lélektani mozzanatok fokozottabb figyelembe vétele, az emberi szív érzelmeinek tanulmánya, a gyöngédebb húrok megpendítése új, kedvesebb, megnyugtatóbb képeket tárnak fel előttünk. Seneca befolyása csaknem végkép megsemmisül, helyette Euripides foglalja el az őt joggal megillető helyet. De azért Soden nem másol. Csak az alapeszmét illetőleg tért vissza Euripideshez, a részletekben független.

Soden — s ez legnagyobb érdeme — abból a helyes tételből indult ki, hogy Medeának nem szabad csak boszúló furiának, az utálat és iszonyodás tárgyának lenni, a mi Senecától — Klingerig mind-egyiknél volt. Helyesen utal előszavában arra, hogy a régi mythosok, a régi hagyomány Medeát szerető, szenvedélyes, megsalt, férje hűtlenségétől a kétségbeesés legmagasabb fokára hajtott nőnek festik, a kit épen azért nem az Orkusban, hanem az üdvözültek, a boldogok honában, az Elysiumban, találunk.²⁾

Sodennél Medeát, ki különben már gyanakodni kezdett volt, Kepheus, a gyermekek nevelője, figyelmezteti először férje hűtlenségére, elbeszélvén, hogy látta Kreusát Iason karjai közt. Bár szerencsétlensége felől bizonyos, mégis azt hiszi, hogy szerelmével visszahódítja. Nemsokára láttatlanul saját füleivel hallja Iason esküvését, a melyben az istenek haragját hívja fel magára, ha Kreusának tett szerelmi esküjét valaha megszegné. Haragra lobban, az alvilág isteneit szólítja boszúra, de szerelme még is erősebb. Ezt a hányattatást a harag és szerelem közt, a melyet Corneille hozott be, a továb-

¹⁾ Fájdalom Soden Medeáját egyelőre csak Schiller Lajos érdekes értékezéséből ismerem: *Medea im Drama alter und neuer Zeit*. Ausbach 1865. s a Sodenre vonatkozó részleteket csaknem fordításban adom.

²⁾ Schol. Apollon. Argon. IV, 814 *ὅτι Ἀχιλλεύς εἰς τὸ Ἥλυσιον πεδῖον παραγενόμενος ἔγρηε Μήδειαν, πρῶτος Ἴβυκος εἴρηκε, μεθ' ὃν Σιμωνίδης.*

biakban is feltaláljuk. Sőt Sodennél oly nagy Medea szerelme, hogy még az elbucsúzásnál is végszavaiban így szól: „Szerencsétlen! Medea még is szeret!”

A második felvonásban Kreon, a Thessalia felől fenyegető veszély miatt saját népétől kényszerítve, tudtul adja Medeának, hogy múlhatatlanul távoznia kell. Hasztalan kéri Iasont vissza, s ekkor fenyegetésekben tör ki.

A harmadik felvonásban szive teljes ékesszólásával ostromolja férjét, majd mikor ezzel nem ér célzt, sikerrel használja fel gyermekeit. De csak pár perczre, mert a már-már engedő Iasont, Kreusa megjelenése tova úzi nejétől.

A negyedik felvonásban a varázsharangban találjuk. Ettől Soden sem birt menekülni. Alvilági szellemek hozzák neki a mérges füveket és öntik az üstbe. Kepheus Iason nevében követeli a gyermekeket. Fellázad lelke e követelésre, de késznek nyilatkozik azzal a feltétellel, hogy önmaga adja át férjének. Együttal elküldi a varázsfátyolt Kreusának a kibékülés jeléül. Az elvonuló nászmenetet, a kocsival együtt, valószínűleg Gotter melodramájából vette.

Az ötödik felvonásban elhatározta magát Medea, hogy Iasont leszúrja, de szerelme még egyszer erősebb haragjánál. Ismét gyermekeiben van bizalma. Iason jó s Medea hasztalanul kéri tőle, hogy gyermekeit hagyja nála. Ekkor Medea gyermekeihez intézi a kérdést: „Anyátok távozik, menekül, atyátok marad; kinél maradtok ti? Válasszatok szabadon!” A gyermekek egymás után felelik: „Nálad!” A gyermeki szeretet eme nyilatkozását felhasználva, új és sikeres ostromot intéz férje ellen. Iason meghatottan enged s már karjait tárja neje után, a mikor hirül hozzák, hogy Kreusa haldoklik s ő elsiet, kiadva a rendeletet, hogy gyermekeit hozzák utána. Ezt Medea nem tűrheti, s a visszatérő Iason már csak gyermekei holttestét találja; Medea pedig így szól hozzá: „A gyermekeket követeled. Im! itt vannak! — — Az emberit elviseltem; de te embertelenre, szörnyüire kényszerítettél erőszakosan. Te vagy gyilkosuk!”

Soden a gyermekek meggyilkolását kizárólag az anyá a feletti kétségbeesésével indokolja, hogy elhagyatottságában tőle az utolsó, gyermekeit is elrabolva látja. Ennek jogosultságát a költőtől elvitatni nem lehet. Csak feledjük először, hogy miután Sodennél a II. felv. 2. jelenetében Medea varázshatalmáról nagy dolgokat beszél, a

rettentő vég kényszerűsége felől még kevésbé győződünk meg, mint Euripidesnél; továbbá, hogy a belső, lelki indokolást tekintve, egy oly nőnél, a kit, mint Euripides Medeáját, anynyi szörnyű tett tudata nyom, a rettentő elhatározást könnyebben értjük meg, mint Soden Medeájánál, a ki egyedül Pelias halálában bűnös, de atyja és öcsce ellen nem vétett egyebet, mint hogy őket szerelméért elhagyta. Sőt mi több, ebben a darabban a Kolchisiak visszatértét óhajtják, Kreon pedig kész a „hercegnőt“ (Prinzessin) — így szólítja meg — országa előkelőitől haza kísértetni. Ezzel Soden nemcsak a görög mondát sértette meg, hanem — a mi lényeges — Medea tettének indokolását, nézetem szerint, végkép lerontotta.

Vannak a tragoediának még más hibái is. Így a görög mondának teljes felforgatásával, Iason a darab végén abban keresi a szörnyű csapásokkal szemben menekülését, hogy az argonauták vakmerő vállalatára indul. Továbbá megrovandó, hogy Medea akkor is igyekszik Iasontól a gyermekek átadását megnyerni, a mikor a végzetes ajándékot már elküldte volt és jól tudta, hogy Kreusa menthetetlenül veszve van. Ezek mellett kicsinyesség az az ellenmondás, hogy Medea, a ki az I. felv. 2. jel. és az V. felv. 1. jelenete szerint, mint Isten leánya halhatatlan, még is az V. felv. 4. jelenetében gyermekeit az árnyékvilágban reméli viszontláthatni.

A legtöbb nehézséget kétség kívül mindenik költőnek Iason jellege okozta. Eddigelé legszerencsésebb volt Euripides, mert a mint előbbi felolvasásomban fejtegettem volt, meg sem kísértette szépíteni, a mit szépíteni nem lehet. Soden ingadozó Iasona az első kedvezőtlen benyomás daczára rokonszenvesebb ugyan, mint akár Seneca gyáva Iasona, akár Corneille rouéja, rokonszenvesebb Klingerénél is, a kinél Iason — a mint láttuk volt — meglehetősen rejtélyes, ha nem egészen visszataszító.

Soden Iasona ellentétes érzelmek játékszere, Eumedonnak azt beszéli el, hogy Medea szerelmét csak azért viszonzta, illetve fogadta el, hogy segítségével céljához jusson A mi annál kellemetlenebb benyomást okoz, mert közetlenül az előtt hallottuk Medeától, hogyan töltött Iason órákat karjai közt s hogyan esküdött ismételten neki örök hűséget. Eumedonnal együtt, mi is megbotránkozunk ezen s nem értjük fennkölt érzelmét („Hochgefühl“). Önérzettel mondja a II. felvonásban Kreonnak: „Lehullt a varázs-kötélék; szabad tekin-

tetem, és szabad a hős akarata“; de ez a büszke s önérzetes hős ugyancsak megszeppen a viszontlátás gondolatától, a mikor Kreusa tőle követeli, hogy búcsú nélkül ne hagyja Medeát távozni. Mi több; a mikor hallja, hogy a magába tért Medea őt viszontlátni reméli, nem mer saját szívében bizni s így szól: „Ki ad nekem erőt, hogy a bűvös vonzalomnak ellenálljak?“ És csakugyan sikerül is Medeának őt teljesen meglágyítani, elannyira, hogy a mikor gyermekeit elővezetve így szól: „Merészeld ezt a frigyed felbontani!“ Iason karjaiba dől s így lepi meg őket Kreusa. Kreusa kész róla lemondani, de Iason fenyegetésére, hogy akkor ő a halált keresi, megváltóztatja szándokát s az esküvőt — eltérőleg a görög szokástól — megtartják. Mint fennebb láttuk, Medeának még egyszer sikerült a gyermekek segélyével Iasont megingatni, Iason még egyszer karjai közé akarta szorítani elhagyott nejét, de akkor a Kreusa sorsáról vett hír riasztotta fel s egy tekintet Medeára feltárta előtte ennek művét.

Kreusa Sodennél szintén igazán szereti Iasont, de nyugtalanítja őt Medea eltaszítása, a kiről tudja, hogy Iasont forrón szereti s veszedelemtől tart saját szerelmét illetőleg. Épen azért akarja őket kibékíteni, sőt kész Iasonról le is mondani. Különben pedig a végzetes ajándék-fátyol mérgétől egész örületig gyötörtetve, Iason karjai közt hal meg.

Grillparzer Medecájának teljes és igazságos méltánylásához mulhatatlanul szem előtt kell tartanunk, hogy egy trilogia¹⁾ záró darabja. Csak így lehetünk igazságosak a szerző iránt, csak így foghatjuk fel a compositiot egész teljében. Különösen fontos ez Medea jellemének méltatásához s még inkább a tragikum kérdésének megoldásához.

E trilogia darabjai: az 1818-ban készült előjáték „Der Gastfreund“, az 1819-ben bevezetett „Die Argonauten“ és az 1820-ban befejezett „Medea.“ Az egész trilogiát csak Bécsben adták az udvari színházban, még pedig először 1821-ben márczius 26. és 27-én, két részre osztva. Medeát a híres Schröder. Fájdalom a már kissé korosabb hős nőre való tekintetből az első két darabban, főleg az Argonautákban mindazt törölték, a mi Medea fiatalságára, bájaira

¹⁾ Az arany gyapju trológiája, a mint ő nevezi: Dramatisches Gedicht in drei Abtheilungen.

vonatkozik s így a legszebb jeleneteket annyira megcsonkították, hogy hatásukat veszítették. Ennek következtében a két első részt elejtették egész 1857-ig, a mikor is feljuttatván, huzamosb ideig műsoron maradtak, de olyképen, hogy a két első részt mindig egy fiatalabb színész adta, a harmadikat pedig a drámai hősnő.

Az előjátékban Phryxus érkezik Kolchisba kincseivel és a Delphiből elhozott aranygyapjuval, a hol a kapzsi és kincessóvár Aietes király őt és társait alattomosan törbe ejtven megöli és így az aranygyapjut hatalmába keríti. A haldokló Phryxus szörnyű átkot mond Aietesre és családjára a vendégjog megsértéseért, s az átkot az aranygyapjuhoz köti.

Medea itt fiatal leány, a ki szépségével, bájaival az idegent első látásra meglepi, megbűvöli, de szófukar, elutasító modorával és sötét tekintetével Phryxussal mondatja: („Halb Charis steht sie da, und halb Mänade“) Itt áll mint félig Kharis félig Mainas. Minden örömét férfias foglalkozásokban, vadászatban, vívásban, versenyfutásban leli, egyaránt kitűnik a nyílzásban, dárdahajtásban és kardforgatásban. A sziv szelidebb érzelmeitől merőben idegenkedik elannyira, hogy legkedvesebb társnőjét megveti, mert az szive vonzalmát követve inkább ment kedveséhez, mint Medeával vadászatra. Rendkívüli erős benne az akarat, az elhatározás. Jellemző mondása, hogy készebb volna saját kezét levágni, hogysem szavát megszegje. Idegen akaratot nem ösmer, atyjával is kész daczolni, a kinek egész atyai és királyi tekintélyére van szükség, hogy leányát fékezhesse. Különbben okos, és az orvoslásban, varázslásban — a melyeket anyjától tanult — jártas. Nem hiányzik nemesebb vonás sem. Így a mikor atyjától hallja, hogy az idegent, a vendéget meg akarja ölni, figyelmezteti, hogy az isten a gyilkosságot megbünteti, sőt a fegyvertelennek a veszély közepében ő maga nyújt fegyvert. Az előjáték végén, Phryxus átka után, megszállja a jóslás ihlete s előre jövendőli családjának veszedelmét.

Vannak, a kik azt állítják, hogy Medea Phryxusba beleszerelt s miután a költő ezt sehol határozottan ki nem fejezi, állításukat Medeának „Az Argonanták“ kezdetén leírt magatartásából akarják következtetni. Részemről ennek határozottan ellentmondok. Elzárkozottsága a magányban, bús komorsága, borzadása, ha atya közelében, vagy a királyi udvarban kell lennie, kizárólag csak a Phryxus

átkára való visszaemlékezésből s a családját fenyegető veszély látnoki előrelátásából magyarázandó. Élénk szavakban ad ennek kifejezést, a mikor atya őt a magányos toronyból leparancsolja. Elég ok ez arra, hogy — a mint Absyrtus mondja — ez idő alatt háromszorosan megvénytnek látszassék. („Mich dünkt, du bist dreifach gealtert!“ Erre mutat az is, hogy a mikor meghallja, hogy idegenek érkeztek, felkiált: „Megtörtént! A csapás lehullt! Ó jaj! Itt vannak a bosszúlok, a büntetők!“

Az apa újra kéri leányának segítségét, varázshatalmát az idegenek ellen. Medea megtagadja, s csak mikor atya a saját és fia halálával ijeszti, enged kemény lelki tusa után.

„Es gilt des Vaters Sache, der Götter!

Sollen die Fremden siegen, Kolchis untergehn?

Nimmermehr! Nimmermehr!“

Medea a varázsbárányban épen az alvilági isteneket szólítja fel, hogy feltárják előtte a jövőt, a mikor Iason a rejtékből előtör, s a felriasztott varázslónőt karján megsebzí. De a mint a lámpa fényénél megpillantja a bájlóan szép hajadont, megbűvölve a szépség varázsától, többek közt így szól:

„Wer bist du, doppeldeutiges Geschöpf?

Scheinst du so schön und bist so arg, zugleich

So liebenswürdig und so hassenswerth!

Was konnte dich bewegen, diesen Mund,

Der, eine Rose, wie die Rose auch

Nur hauchen sollte süßer Worte Duft,

Mit schwarzer sprüche Gräuel zu entweihn?!

Als die Natur dich dachte, schrieb sie: Milde

Mit holden Zettern auf das erste Blatt,

Wer malte Zauberformeln auf die andern?

O geh, ich hasse deine Schönheit, weil sie

Mich hindert deine Tücke recht zu hassen!“

Ez az első találkozás elegendő volt arra, hogy mindkettőjük szívében a szerelem lángját felgyujtsa. Grillparzer drámai ereje, nézetem szerint, leghatározottabban abban a mesteri s lélektanilag a legapróbb részletekig igaz és hű festésben nyilatkozik, a melylyel e párnak szerelmét kifejlődésében és következményeiben élénk állítja. Magából a harmadik darabból soha sem lesz eléggé érthető az a vál-

tozás, a melyen mindkettőjük érzelme keresztül megy. Csak akkor fogjuk fel, hogyan lehet Medea szerelme oly igaz, oly mély, ha látjuk azt a lelki küzdelmet, a melylyel fellángoló érzelmét csaknem emberfölötti módon leküzdeni, elfojtani igyekszik; ha látjuk, minő változást idéz elő egész valóján, a mely körülmény őt rejtélylyé teszi atyja, testvére, dajkája és társnői előtt, s a mely a férfias lelkiületi, szilaj, edzett fiu-leány szeméből az első könnyet facsarja ki! Hogy igazán megérthessük a bosszú kitörését, látnunk kell azt a lelki tusát, a melyet ez az óriási akaratereő a középső darabban végig küzd a szerelem és a hazája, övéi iránti ragaszkodás közt. Mily titani erővel áll ellen Iason szerelmi vallomásainak, mézes szavainak, a melyek belőle egyetlen egy nyilatkozatot sem birnak kicsalni. Megmenti kedvese életét ismételten, elkövet mindent, hogy kerülje, vele ne találkozzék, de a mikor atyjának kardja halálos csapást mér Iasonra, megtörik akaratereje s kimondja a végzetes „szeretem“ szót. Nem saját szerelme, nem Iason ostromlásai, hanem a végzetes körülmények, atyjának rövidlító nyakassága törik meg akaraterejét és hajtják Iason karjai közé. Lélektanilag teljesen indokolt, hogy az a szerelem, a melyet oly súlyos küzdelem közepette, ember-feletti erővel igyekezett elfojtani, mint a gátját szétromboló ár, csak annál nagyobb erővel tör elő. Medea szerelme a megpróbáltatások és küzdelmek közepette abban a mértékben fokozódik, a mely mértékben az annak hozott áldozatok száma növekszik. Csodálkozhatunk-e nagyságán, ha láttuk hogyan kényszerül, a szó szoros értelmében kényszerül, szerelmének áldozatul hozni atyját, testvérét,¹⁾ hazáját, egy szóval mindent. Szerelme lesz mindene, szerelmében gyökerezik élete, boldogsága.

A második, a mit Medeára vonatkozólag okvetlenül tudnunk kell, hogy a harmadik darabot egészen átértjük, az aranygyapju története. Láttuk, hogy az előjáték végén Phryxus átkát az aranygyapju birtokához kötötte. A mikor Medea övéitől eltaszítva, sőt atyjától kitagadva, szive legőszintébb érzelmével, lelke egész erejével Iasonhoz csatlakozott, mindent elkövet, hogy őt az arany gyapju megszerzésétől visszatartsa.

¹⁾ Szükségtelen külön kiemelnem, hogy a modern költő itt lényegesen eltért az eredeti mondától.

„Ne szólj róla! Egy haragvó istenség küldötte; vészt hoz és vészt hozott! Nőd vagyok! Kicsaltad lelkemből, kicsaltad a vonakodó szót; tied vagyok, vezess a hová akarod! de egy szót se többé az aranygyapjuról! Sejtelmes álmok derengő fényénél mutatták nekem az istenek, holttestekre boritva, vérrel áztatva, az én véremmel! Ne szólj róla!“

De hasztalan intése, hasztalan vonakodása, hasztalan a közreműködés kerek megtagadása, Iason megy, egyedül is megy az aranygyapjat felkeresni. Ekkor megint szerelme győz s e szavakkal indul férjével: „Jer! Az arany gyapjuhoz! A halálba! Ne halj meg egyedül! Egy család, egy test, egy pusztulás!“

A varázsbarlangban, a hol az aranygyapjat sárkány őrzi, még egyszer megkísérti őt visszatarítani, sőt Iason kardját saját keble ellen irányozza. De mind hiába. Ekkor adja utasításait s a varázsított a sárkány ellen. Minő fájdalmakat, minő kinokat áll ki, míg végre megremült férje az aranygyapjuval a kétségbeesett nőtől, felrántott ajtón kitántorodik.

Ép úgy mint Medeanál, szükséges Iasonnál is tekintettel lennünk a trilogia középső darabjára.

Iasont a kalandos, vészteljes vállalatra dicsvágya, nagyravágyása birta „Inkább dicsteljes halál, mint dicstelen élet“ a jelszava. Meglátta Me¹éát, megszerette. Iason szerelme a szenvedély egész hevével fellobbanó szerelem, a melyet nem csak nem igyekszik palástolni avagy fékezni, hanem ellenkezőleg, a melyért az okosságról és óvatosságról, társairól, szóval mindenről megfeledkeznek. Szerelme épen ellentéte Medea szerelmének s épen azért lélektani következetességgel ellenkezőleg is kell végződnie. Kialszik, mint a kiégett kráter. Az első látás varázsereje, a rendkívüli körülmények és veszélyek, a kalandosság, az arany gyapju birásának vágya mind megannyi éltető eleme; de a mint más viszonyok közé kerül, a mint hiúságában, dicsvágyában csalatkozva találja magát, a mint az óhajtott dicsőség helyett közönyt, sőt idegenkedést tapasztal, végre a mint gyermekkori ábrándjainak tárgyát színről-szinre látja, mind inkább elidegenedik, mind inkább kihül.

Hogy Iason szerelmét költőnk kezdettől fogva nem képzelte igazi, mély, tiszta szerelemnek, legjobban elárulja a harmadik felvonás végső jelenete, a hol legfőbb gondja az aranygyapju.

És most forduljunk a trilogia harmadik darabjához Grillparzer „Medea“-jához.

Hősnőnk jellemzése következetesen van tovább vite. Medea, a szerető feleség és anya, fájdalommal tapasztalja, hogy férje napról-napra jobban elidegenedik tőle, de akaraterője nem hagyja el.

. „De nem tágitok,
Mind abból a mi voltam és a mim volt,
Csak egy maradt meg, oh! csupán csak egy;
S halálomig az maradok: a nő d.“¹⁾

Az okot önmagában keresi. Mert miatta, a barbár varázslónő miatt, férjét mindenünnen elűzik, elássza anyjától öröklött varázsszöközeit, el a végzetes arany gyapjat, szakít múltjával, felveszi a hellén öltönyt s — a mi talán Grillparzer drámájának legköltőibb igazán antik klasszikus szépségű jelenete — dalt, zenét igyekszik tanulni, hogy férje szívét visszahódítsa Mennyi fájdalommal és megpróbáltatáson megy keresztül! mennyi keserű érzés marcangolja lelkét és szerelme hűsége daczol mind ezekkel! A féltékenységét felkeltő jelenet, férjének kiméletlen bánásmódja, a király kitiltó rendelete, mind nem törik meg; csak a mikor szeretetteljes szavait Iason durva visszautasítással viszonzozza, atyja átkát juttatja eszébe s kardjával fenyegeti, akkor — Kreusa csendesítő szavaira — tör ki belőle annyi ideig visszafojtott szilaj természete, óriási akaraterővel fékezett szenvedélye s e szavakra fakad:

„Nézd, mint széttépem itten e köpenyt,
S az egyik szélét keblemhez szorítom,
A másikat meg lábadohoz vetem,
Frigyünk, szerelmem szét így szakítom.
Mi lesz elédbe vágom, hitszegő,
Ki bántva sértéd a szent bánatot!
Add gyermekim s hagyj mennem ő velük!“

Ettől fogva, hozzá járulván az is, hogy gyermekeit tőle el akarják szakítani, majd a kegyetlen kegy, hogy gyermekei közül válaszson, azok idegenkedése és félelme anyjuktól, szeretetteljes ragaszkodásuk, visszavágyódásuk a gyűlölt vetélytársnőhöz, szenvedélye, gyűlölete, bosszúvágya daemonivá fokozódik.

¹⁾ Dr. Hegedüs István fordítása.

De Grillparzer Medeáját ezentúl is igyekszik menteni, szelidebb, sympathikusabb alakban feltüntetni.¹⁾ E végre a régiiek Medeájából mintegy két alakot csinált. A rokonszenves szerencsétlen nő és anya, a kinek bánata, fájdalma, minden érző kebelben okvetlenül részvétre talál, Medea. Ellenben a mogorva, vad és szörnnyű kolchisi nő Medea dajkája, Gora. Ő az, a ki Medeát „Az argonanták“-ban óva inti és Iasontól visszatartani igyekszik s miután fáradozása hasztalan volt, hűen elkiséri Görögországba. Ő az, a ki felháborodás nélkül nem gondolhat arra, hogy a kolchisi király-leány alárendelt szerepet játszik, megvetés, üldözés tárgya legyen. Ő az, a ki Iason hűtlenségét legelőször vette észre, a ki urnőjét majd keserű, majd gúnyos megjegyzéseivel folyvást ingerli, lázítja. Végre ő az, a ki benne a boszú gondolatát megérleli, a kik közül még csak egyedül Iason kerülte el bukását.

És Medea mégis szereti férjét! Még mindig nem tudja elhinni, hogy a kötelék közöttük végkép elszakadt! A király elől távozik, a kit ellenségének, a baj okozójának tart, de

„Ha ő Iason szólni vágy velem,
Mond Gora. jöjjön a szobámta, ott
Beszélek véle, ha kiván, nem itt.“

Ha az eddigi költőknek nehéz feladat volt e gyermekgyilkosságot indokolni, még nehezebb Grillparzernek. És csakugyan talán ép e pont a leggyengébb tragoediájában. A gyermekek elidegenedése anyjuktól az egyedüli indok, de ez igen gyarlóan, illetve sehogy sincs előkészítve, sehogy sincs valószínűvé téve. Az a Medea, a kinek Grillparzer még az Iason elleni bosszú eszközeit is más által adatja kezébe, a ki elásott varázseszközeit sem maga keresi fel, mert nem meri, hanem csaknem a véletlentől kapja vissza, az nem gyűlöletből rögtön annyira gyermekeit, hogy gyilkos tört döfjön keblükbe. E tekintetben jellemző az első felvonás végén Iason minden egyes szava, a melyekkel Medeához való viszonyát elbeszéli, s a melyeket nem lehet a ferdítés vádjától teljesen tisztára mosni s ezzel Iason jelleme felett pálczát nem törni. Milo figyelmeztette volt őt, hogy Medea „szép, de barbár nő, varázsló.“

¹⁾ E tekintetben Apollonius Rhodiust és Valerius Flaccust követi a régiiek közül.

Iason jelleme is következetesen van levezetve a második daraból. A fellobbanó szenvedély elmúlt és a nagyravágyó kalandornak okvetlenül meg kellett únnia azt a köteléket, a mely a művelt görögöt a mindenfelé gyűlölt és félt barbarnőhöz fűzte. Érthetőnek még a tettet az első felindulás hevében, a mikor gyermekei előle Kreusa keblére borultak, de nem érthetjük ott és akkor, a hol és a mikor végrehajtja.

Grillparzer, a kinek trilogiája a classicus források Euripides, Seneca, Apollodorus, Valerius Flaccus és Strabo beható tanulmányozásán¹⁾ épült fel, Euripidestől vette a hellen és barbar közti ellentét eszméjét s ezt bővebben kifejtve, az egész trilogián végig vonuló egyik alapeszmévé tette. Csakhogy a mit Euripidesnél értünk és természetnek találunk, az az egészen moderizált drámában idegenszerű, érthetetlen.

Kreusát illetőleg csak ismételhetem, a mit már előbb mondtam, hogy a mely mértékben kedvesebb, vonzóbb Kreusa jelleme, abban a mértékben válik bántóbbá, megbocsáthatlanabbá ártatlan szenvedése, kegyetlen halála, s abban a mértékben válik Medea eljárása vele szemben bűnösebbé. Különösen áll ez Grillparzer Kreusájáról, erről a tiszta ártatlanságról, jó szivü nemes lélekről, a kinek meg nem érdemelt gyászos sorsa minden érző keblet mélyen meghat.

Kreon szerepe van a legkevésbé következetesen s lélektanilag legkevésbé igazán kidolgozva. Túlságosan könnyen hívó és szerfelett rövid látó. E tulajdonai és az arany gypjut illetőleg tanusított kapzsisága, legalább is annyira idézik elő a katasztrófát, mint Iason jellemtelensége.

Nem lesz érdektelen arra is ráutalnom, hogy Grillparzer különösen szereti az ellentéteket. Ilyen az ellentét a hellenség és barbárság közt, a gyenge nő és a hatalmas varázslónő közt, Medea di-csősége Kolchisban és megaláztatása közt Hellasban, varázshatalmáért ott tisztelték, becsülték, itt megvetik, gyűlölik. Érdekes a párhuzam Gora és Milo közt.

Grillparzer Medeája nagyszerű compositio, a lélektani fejtés valódi mesterműve, s tagadhatlanul az összes Medea-tragoediák közt — Euripides eredetijét kivéve — a legnagyobbyszerű, a legigazabb,

¹⁾ Nem volna érdektelen külön tanulmányban kimutatni Grillparzernél a classicus forrásokat. Hagyatékában a tanulmányi jegyzetek jelentékenyek.

legköltoőbb; de dramaturgiai tekintetben igen nagy hibája, hogy tulajdonképi alapja még is csak az arany gyapjuhoz kötött végzet. Hiába mondja Laube Henrik, a ki az arany gyapju trilogiát Schiller Wallenstein trilogiája felibe helyezi: „Wir scheiden am Schlusse von ihm wie von einer elementarischen Macht der Gerechtigkeit, welche der Dichter auferbaut hat, und zwar auferbaut hat aus einleuchtenden menschlichen Eigenschaften, während die Eigenschaften des Friedländers nicht frei zu sprechen sind von künstlicher Zuthat.“ Grillparzer trilogiájától a fatumot eltagadni nem lehet és ez Medeájának legnagyobb hibája.

Legouvé — a mint bevezetésében¹⁾ maga elmondja — abból indult ki, hogy vannak legendaszerű nagy alakok, a kik a sphinxhez hasonlítanak. Ezek közé tartozik Medea. A mi Othelo a szerelemben, az Medea az anyai szeretetben. A gyilkos szenvedély képe, typusa. De bárha minden nehézség nélkül tudjuk is elképzelni a gyilkos szerelmest vagy férjet, a gyermekgyilkos anya mindig borzasztó mysterium marad. Rámutat arra, hogy az eddigi Medea-tragediák szerint Medea azért ölé meg gyermekeit, hogy férjét kétségbe ejtse. A férje iránti gyűlölet és a gyermekei iránti szeretet küzdenek egymással lelkében. Szóval — úgy mond — a Medea-tragediák a szerető, a férj bosszújának tragediái. Legouvé ezekkel szemben azt hiszi, hogy lehet irni oly tragediát, a mely egyúttal (!) az anya bosszúja is. a melyben a gyermekein elkövetett gyilkosság az irántok való szeretet következménye. E végre igyekszik a gyermekei iránti szeretet minden pharisában bemutatni: a mint száműzötten s koldulva barangol kétségbeesve gyermekei szenvedése felett; a mint azokat a jobb anyagi körülmények közt örömmel látta gyarapodni, majd kinzó fájdalommal tapasztalja maga iránt elhidegülni, végre a mikor kétségbeesetten leszúrja őket, hogy a felbőszült tömegtől megmentse.

Legouvé három felvonásba összevont drámájában az ujitások egész sorozatát foglalta. A régi Medea-költőkkel csaknem végkép

¹⁾ Legouvé Ernest. Théâtre complet. Pièces en vers. Paris (Didier et Cie) 1873. Nyomatásban megjelent 1854-ben. Montanelli olasz fordításában adta elő először Párisban Ristori. Megemlítem még, hogy Mayer Károly (1799 - 1862) Medeáját, Patin szerint, 1823-ban adta Paris egyik théâtre lyrique-jében Madame Pasta. Lucas Hyppolite Medeáját pedig az Odeon színházban 1855-ben adták. Egyiket sem ismerem közelebbről.

szakított, de nem szakított az ó-korral, sőt ellenkezőleg az a leg-érdekesebb, hogy újításai legnagyobb részét az ó-korból vett adatokkal igyekszik megokolni.

„A ki sokat markol, keveset szorít“, tartja a közmondás s ez beteljesedett Legouvén is. Nemcsak hogy a — mint láttuk — a kétségbeesett anya boszuját akarja s megcsalatott férj boszujával egyesíteni, hanem a régiek Medeáját, tehát a valódi barbár nőt, még pedig oly vidékről, a hol még az emberáldozatok fenn vannak, akarja az újabbkori költők minden kigondolt eszközével szépiteni. Iasonban be akarja mutatni a csábitók gonosz fáját; c'est le plus terrible chapitre de l'histoire de la séduction dans le monde, mondja ő maga előszavában. Orpheusban és Iasonban be akarja mutatni a keletkező társadalmat és civilizatiót, szemben a nyers erővel. A jósköltő, a morál képviselője és szószólója, a földmivelés, mezőgazdaság és szelidebb erkölcsök terjesztője tolmácsolja a jobb jövő nemesebb érzelmeit, míg a kalandos hős a nyers erőt, a szenvedélyt. ¹⁾

Ez a sok minden, a mit a költő magának kitűzött, saját súlyával nyomta el a lényegét: a drámai cselekvést és a tragikumot. Mindkettő érzékeny veszteséget szenvedett.

De lássuk az egyes személyeket!

Legouvé Iasona sokban emlékeztet Corneille rouéjára. Egészen véve csufabb jellem, mint talán valamennyi elődénél. Medeát, a ki neki mindent feláldozott, elhagyta, megcsalta, gyűlöli, utálja. Minden, a mit Medeának köszön, a mi Medeára emlékezteti, gyászos emlékű neki, sőt a mi több, nem érzi magát egyáltalában hállára kötelezettnek irányában. Most szerelmes Kreusába, a kivel való nászát csakis a jósjelek kedvezőtlen volta gátolta meg eddig. Különben önző, szivtelen, hazug és erőszakos. Szóval határozott érdeke Legouvénak, hogy Iasont a maga valóságában mutatja be és nem igyekezik szépiteni. Kreon — a ki nem tudja, hogy Iason nős — a deli hőst, a ki az országot tengeri kalózkodtól és szörnyektől mentette meg, szivesen látja vejének, de a jósfelek ellenére nem engedheti meg a házasságot. Épen azért örvend a költő és jós Orpheus megérkezésének, a kitől tanácsot kér s az istenek kiengesztelését

¹⁾ Érdekes az a párhuzam, a melyet Legouvé bevezetésében von a költő és a hős közt, bemutatva Herakles és Linos, Theseus és Amphion, Iason és Orpheus személyeiben. Csakhogy nincs-e ennek nagy része az ó-korba beleköltve?!

várja. Medea száműzetését csak akkor mondja ki, a mikor leányát félténie kell a bős vetélytársnőtől. Különben Legouvénál Kreon épen úgy életben marad, mint Grillparzernél.

Medea gyermekeivel nyomorogva, nélkülözések közt, de epedő szívvel keresi férjét és semmit sem sejtve itteni tartózkodásáról érkezik Korinthusba, a hol csakhamar találkozik Kreusával, a ki őt és gyermekeit a legnagyobb szivességgel és részvéttel fogadja.

Tagadhatlan, hogy az I. felvonás 6. jelenete, a melyben Legouvé, a két vetélytársnőt először hozza össze, a drámai technika legügyesebb művei közé tartozik. Legouvé általában mindvégig együtt lépteti fel a két nőt, s ezzel kétségtelenül nagy hatást ér el, (a mit Patin nem is mulaszt el különösen kiemelni), de --- részemről legalább úgy vélem --- a drámai egység nem csekély rovására. De térjünk vissza a kérdéses jelenetre!

Kreusa legelőször a két gyermeket pillantja meg, a kik a könnyörgők szokása szerint zöldágakat tartanak kezükben. Azonnal kényeret és gyümölcsöt nyújt nekik s kezdi kikérdezni, hogyan? honnan? kivel jöttek? Az előlépő Medea első szavai az istenek áldását esdiki a jó szivü leányra, a ki részvéttel tudakozódik ismeretlen vetélytársnője sorsa felől. Csakhamar közös vonásokat vél feltalálhatni saját és az ismeretlen nő sorsa között. Ő is ismeri már a szerelem fájdalma, idegen az ő leendő férje is, a ki iránt a legelső pillanattól fogva lángoló szerelemre gyúlt. Őt is az idegen szépsége, hősiés bátorsága és vitézsége hódította meg. Majd, a mikor Medea elbeszéli saját élete történetét, s előtörő könnyei elfojtják szavait, Kreusa a gyermekekkel vigasztalja az anyát, a ki a feletti félelmeinek ad kifejezést, hogy gyermekei szerelmét csakhamar eltalálja veszteni, ha azok idegenek révén jobb sorsba találnak jutni. Annál is inkább, mert ő barbár nő s az égiek őt gyermekeiben büntethetik meg, épen e helyen, a mint egy benső érzés sugalja, e helyen, hol a kiengesztelhetetlen Eumenidák honolnak. A megütődött Kreusának azt a kérdést veti fel Medea: „Ismered-e a féltékenységet?“ s a midőn ez igennel felel, szomoruan mosolyogva kérdi tovább: „Te féltékeny! Ugyan mire?“ Kreusa feleli: „a multa“. A szenvedély mindkét részről fokozódik, s míg Kreusa leendő férjének első viszonyára aggódva gondol, Medeában a féltékenység egy még mindig ismeretlen, nem is sejtett nő iránt a szenvedély fokához közledek.

Már-már azon a ponton vannak, hogy egymást felismerjék, a mikor a költő szerencsés fogással a titok felfedezését Orpheus közvetítésével eszközli az első felvonás utolsó jelenetében. Egyszerre tudják meg: Medea, hogy férje él, de mást akar nőül venni, és Kreusa, hogy az ő jegyese Medea férje, azé a rettenetes Medeáé, a kinek neve már borzadályt kelt. Kreusa emelt fővel védi jogát jegyeséhez, holnap már férjéhez, a mire aztán a felvonást Medea aggályt ébresztő „t a l á n“-ja fejezi be.

A II. felvonásban a győzelemről visszatérő Iasont az a váratlan hír fogadja, hogy neje Medea két gyermekével itt van s Kreon kijelenti, hogy ily körülmények közt a tervezett házasságból nem lehet semmi. Iason szenvedélyes kitörésben megtagadja nejét, illetve az istenek és emberek előtt felbontottnak jelenti ki házasságát Medeával. Gyermekait elismeri s örömmel fogadja, kivált ha Kreusa őket sajátjaiul akarja tekinteni. Orpheus határozottan ellenzi a tervezett házasságot, Kreont csakugyan rá is bírja, hogy ismételten kijelentse, miszerint a házasságból nem lesz semmi. Az erőszakoskodásra is kész Iason, most Medeával találkozva megkísérti a viszontlátás örömeiben mindent feledő Medeát rábírní, hogy önként mondjon le hitvesi jogairól, még pedig főleg a gyermekek sorsára való tekintetből. Fokozódó megütközéssel és indulatossággal hallgatja Medea jelemlen férjének tervét, a ki Kreusával való házassága által akar önmagáról és gyermekeiről gondoskodni, míg a szerencsétlen, megcsalt és elhagyott nőt távol vidékre akarja szállíttatni. A mult emlékei felujúlnak lelkében, elmondja mi mindent tett egykor kedveséért, férjéért, hogyan követték el együtt, közösen a bünt, s felkiált: „Et nous sommes enfin moins époux que complices.“ Végre is egész határozottsággal visszautasítja Iason ajánlatait. A férjével való beszélgetéstől még felindulva első pillanatban hozzá siető gyermekeit is, mint Iasonéit magától eltaszítja, de csakhamar a gyermekek sirására magához tér s az anyai szeretet egész hevével igyekszik őket lecsendesíteni. Ám a legközelebbi pillanatban megvillan agyában a boszú, a melynek áldozatául Kreusát szemeli ki. A megrémült gyermekek elszaladnak s Medea magára maradvá épen azon gondolkozik, hogyan szúrja le vetélytársnőjét saját szobájában, a nász napján, a mikor Kreusa sietve jó, hogy Medeát a fellázadt nép dühétől megmentse. Vetélytársnőjének nagylelkűsége első pillanatra őt lefegyverezni látszik, de

csakhamar fellángol gyűlölete s tört ragad Kreusára, a kit atyja és Iason mentenek meg, míg Medeát a veszély végső pillanatában Orpheus szabadtítja ki gyermekeivel együtt a nép kezéből e szavakkal:

„Oue celui d'entre vous qui n'aime pas ses fils Arrache le premier ces enfants à leur mère!“ Itt végződik a második felvonás Medea szavaival: „J'ai trouvé ma vengeance!“

Tagadhatatlan, hogy mindegyik felvonás hatással végződik, de míg az első felvonás teljes elismerésünket érdemli, a másodikat, legalább szerény nézetem szerint, a sophistikus mesterkélttség és (legalább a 7. jelenetet illetőleg) a valószínűtlenség vádjával kell sújtanunk. Avagy indokoltnak, természetesnek vagy legalább is valószínűnek tartjuk, hogy Medea abban a pillanatban, a mikor őt Kreusa nagylelkűsége lefegyverezi, azzal a kéréssel álljon elő, hogy az ő kedvéért Kreusa mondjon le Iasonról?

A harmadik felvonás a nászra való előkészületekkel kezdődik,¹⁾ mert, a mint csakhamar megtudjuk, Medea azóta lecsendesedett, mindenbe belenyugodott, lemond férjéről, elhagyja gyermekeit, csupán csak egy napi haladékot kért. Mindezt elhiszik valamennyien (!), sőt még maga Orpheus is, a ki jónak látja Iasonnak leczkét adni az erkölcsztanból, de természetesen most még sokkal inkább eredménytelenül, mint valaha.

Nagyobb meglepetést hoz a következő jelenet, a melyben Kreusa jó a gyermekekkel, a kik már 24 óra mulva a legnagyobb szeretettel csüngnek rajta, s virágokat hoz, a melyekkel a Medeától kapott gyönyörű menyasszonyi fátyolt akarja ékesíteni. A gyermekek anyjuktól elidegenedtek, félnek, irtóznak tőle elannyira, hogy Orpheus felsóhajtván: *Pauvre Médée! . . Hélas! Envers toi tout les pousse à devenir ingrats, Oui, tout, jusque' a l'élan de la reconnaissance!*“ jónak látja a gyermekektől kérdezni: „Hát édes anyátok? Mert távol van, nem szeretitek többé? s holnap szánalom és részvét nélkül nézitek elutazni?“ A nagyobbik fiu tétovázó felelete: „Mi mindig szeretjük anyánkat, de — Kreusa oly jó!“ Továbbá Iason megjegyzése, hogy a gyermekek szeméből olvassa ki az anyjuktól való félelmet, Orpheust a következő szavakra bírja: . . . „Moi je lis plus avant! Ciel vengeur! Leur as-tu donc remis le soin de ta colére? As-tu chargé les fils de châtier la mère? Est-il dans tes décrets

¹⁾ A hol csodálatos módon az ember-ölő Saturnus szobra is szerepel!

qu'ils soient ingrats? Mire aztán Iason komikummal határos pathosszal átkarolja Kreusát és gyermekeket e szavakkal: „Venez! dans mon amour tous trois je vous unis.“

Medea épen boszuterveivel foglalkozik: hogyan fog ő, a mikor Kreusa a végzetes fátyollal ékesíti magát, a gyermekekkel együtt menekülni, a mikor Orpheus vele tudatja, hogy mindjárt hozzák a gyermekeket elbúcsuzni, aztán pedig rögtön távoznia kell. Medea az érkező Kreonhoz rohan kérve gyermekeit, Orpheus a kérést melegen támogatja, sőt Kreusa közbejárását is kéri, de Iason csak arra a kegyetlen kegyre hajlandó, hogy az anya válaszsza ki két fia közül az egyiket száműzetése társául. Az anya szive majd megreped, de a választásra magát elhatározni nem tudja. Hiába kéri mind a kettőt, hiába szólítja fel a gyermekeket, nem mozdul egyik sem! A mikor aztán Lykaon (ez Legouvénél a nagyobbik neve) Kreusához simulva tőle búcsut vesz s lassan, vontatva közeledik anyjához, Medea fájdalom tetőpontján Kreusát átkozza, hogy elrabolta tőle gyermekei szívét s nem kívánja többé, hogy egyik is kövesse: Que m'importe à présent qu'ils me suivent? Leur corps seul me suivra, mais leur cœur, leur amour Resteront avec toi! mais pleurant cette cour, A tes côtés sans cesse ils vivront en idée . . . Ce ne sont plus mes fils, ce sont les tiens! A fájdalom sulya alatt összeroskadó anyát mindnyájan elhagyják, hogy fájdalom csendesedjék. Ekkor jó Medeának az a borzasztó gondolata, hogy gyermekeit is megölje, hogy elpusztuljon mind a három, a kit Iason szeret. A dajkával fellépő gyermekek, a kiket Kreusa küldött anyjukat vigasztalni, lanként más gondolatokat keltenek benne s Orpheus biztatja, vigye el mind a kettőt, a mikor a Kreusa kinos halálának hírére felbőszült nép Kreonnal együtt minden oldalról feléje rohan, hogy megragadják. Ekkor a veszély végső pillanatában Medea leszúrja gyermekeit. Iason, a ki előrohan, hogy Kreusáért boszut állva saját kezeivel ölje meg Medeát, a gyermekek holt testének látására kérdi: „Ki ölte meg?“ Medea feleli: Te! Ez a vérfagyalaló: „Toi!“ tulajdonkép a csábítás drámájának a vége, a mint az Legouvé szemei előtt lebegett, a mikor az előszóban mondja: „A törvény és fájdalom ma sem sújtja kellőleg a csábítót, de sújtja igen is gyakran, sőt rendszeren az áldozatot. A régieknél ez még kevésbé történt.“ Ennek akart tükörrel szolgálni.

A mint láttuk, Legouvé sokat változtatott, sokat ujitott! Szerencsésen-e? az más kérdés. A gyermekgyilkolás indokolásával sokat fáradozott, úgy hiszem szerencsétlenül. Szerencsétlenül már csak azért is, mert a gyermekek érzelmének hirtelen változása tulságosan anyagi alapra van fektetve és valószínűtlen minden előkészítés dacára (I. felv. 6. jel. Medea szavai). Azt sem helyeselhetem, hogy — miként Glover és Grillparzer is tették — Legouvé a felelősséget Medeáról csaknem egészen el akarja háritani s az akaratnak a végrehajtásában majd semmi részt sem juttat.

Legouvé Medeája bizonyosága annak, hogy valódi költői szellem ennek a már annyiszor feldolgozott tárgynak is tudott új bájt, új érdekességet adni; de bizonyosága annak is, hogy Euripides még mindig a legnagyobbik a Medea költők között. Egyedül ő az, a ki a nehézségeknek szeme közé nézett s a tragikumot egész teljében telkarolta.

Szamosi János.

MAGYAR KÖLTŐ IDEGEN FÖLDÖN

(Úti emlékeimből.)

— II. Befejező közlemény. —

Bacsányi fölveszi a vándorbotot kezébe s megindul. Hová? Egyelőre az ország nádorához segedelemért, majd újabb csalódással Nyitramegye főispánjához, gróf Forgách Miklóshoz menedék végett. Forgách nemcsak a jobb fők nagy becsülője, de maga is az, ki a magyar alkotmányért, a magyar törvényekért, a nemzeti nyelvért, a nemzeti irodalomért igaz hazafisággal lelkesedik. Hiszen a József rendeletos kormányzásával nemcsak elégedetlen, — de ez elégedetlenségének éles és erős kifejezést is enged; s gróf Széchenyi Ferenczet megrójjja, a miért oly méltóságot vállalhatott, melyet az ország törvénye nem ismer. Mert ha patriotaként jár el, ellenkezik a császár szándokaival, ha ezek szerint cselekszik, honát bántja meg s magának árt. Meggyőződésbeli függetlensége és alkotmányossága annál megbecsülhetőbb, mert az a hír kering róla, hogy maholnap kancellár lehet.⁹⁾

Tekintélye országszerte nagy; s ő az, a kihez Bacsányi már az 1790-iki nemzeti fölébredés és mámoros felujjongás alatt folyamodik, hogy nyelvünket jogai kivívásában és diadalra jutásában támogassa, mert soha egy egész nemzet idegen nyelven tudományra, közönséges világoosságra és bölcsességre nem emelkedhetik. S gróf Forgách, ugy rémlik, egészen osztozik e felfogásban. Különböben nem hivatkozik Bacsányi reá, mint sinylődő hazánk egyik leg-erősebb oszlopára; nem pengeti előtte, hogy a rómaiak alig hódítottak meg valamely nemzetet, legottan római nyelven parancsoltak és szabtak törvényt nékie, hogy azon nyelvvel római erkölcsökbe öltöztetvén jobban magokhoz kapcsolhassák; hogy a francziák, kiket hosszsan letapodtak, becstelen álmokból immár fölébredtek. a philo-

⁹⁾ *Frahenői Vilmos*: Martinovics és Társainak Összeesküvése. Budapest, Ráth Mór kiadása. 1880. 99. 103. II.

sophiának világitó szövetnéke által méltatlan bitangolásokra szemeket felnyitották és gyalázatos lánczaikat széllyel-szaggatták; hogy a jövevények a tulajdon magunk országában uraságra léptek s legérdemesebb fiainkat egy idegen nyelvnek nem tudása miatt hivatalaiktól, kenyerektől megfosztották; hogy most van az ideje, hogy kipótoljuk, a mit atyáink elmúltak vagy talán még nehezen cselekedhettek: mikép hazai nyelvünket a maga méltóságába helyeztessük és általa hazánk örökös boldogságának talpkövét megvessük.¹⁰⁾

A gróf szives vendéglátással fogadja s titkárának megteszi az üldözöttet; s ő éppen úgy érzi magát, mint a ki utaztában a fenyegető és leszakadó vész elől eresz alá huzódik. Tudja, hogy egyelőre biztos, de nem biztos, hogy a következő órában vagy következő napon hol és hogyan menekülhet, mert a borús és villámos ég nem könnyen és nem egyszerre tisztul.

Ime, a grófné épp azzal a hirrel érkezik Bécsből haza, hogy a Martinovics-féle összeesküvés részeseként Bacsfányinkat keresik. Forgách vallatóra veszi, de ez kereken állítja, hogy ártatlan; s urának tanácsára kész a nádor elé sietni, hogy önkényesen tisztázkodjék s vallomására megesküdjék. A fiatal Sándor-Leopold megőrül és bánatatlanságot ígér neki. Bacsfányi megnyugszik. De hiában ereszkedik lelke a reménység szárnyain a magasba: váratlan és szédületes gyorsasággal lebukik. Még azon éjjel foglyul ejtik és Bécsbe viszik.

Mi a bűne? Óh, nagyon is válogatja és fontolgatja a riadozó és elnyomó kormány a bűnt, — csak foghasson bűnbakat. A becsületesség és lelkiismeretesség kényes tisztaságával nem ragaszkodik alapos okhoz, megelégszik a látszatos ürügygyel. S ürügyet Bacsfányinál is talál. Hiszen ismeri Martinovicsot, nehányszor találkozott és beszélgetett véle, a szállásán és a bástyán; nem mint baráttal bizalmasan, hanem mint hirneves emberrel érdeklődve. Miről? Eleinte mindenről és sémmiről, a mi csak közönyös; később pedig politikai kérdésekről és titkos társaságokról, szóval a mi a legérdekesebb. Kiváncsiság és tájékozódás végett puhatólózik, mert a nagyzó apáttól tartózkodik; majd titkos kémnek tartja, a ki leskell, majd veszedelmes embernek, a kire lesnek. Azért eleve kijelenti neki, hogy a ki nálunk olyan forradalmat akar támasztani, mint a francia: vagy

¹⁰⁾ *Toldy Ferencz*: Bacsfányi János Költeményei Válogatott Prózai Írásai-val egyetemben. 1865. 234 235. l.

ábrándozó vagy bolond; Martinovics mindamellettt beavatja a fölvételi és szervezeti szabályokba, titkos jelekbe oly föltétel alatt, hogy becsületszavára fogadja meg, mikép az „igaz elveket“ terjeszteni fogja: s ő leírja és eltanulja azokat, de csak annyit ígér viszontag, hogy saját elvei és saját meggyőződése szerint fog cselekedni. S valóban úgy cselekszik; a titkos társaságokról nem beszél senkinek, s a titkos jeleket nem közli senkivel. ¹¹⁾

Szegény Bacsányi! Szegény önáltató költői szív! Még azt hiszed, hogy megnyilatkozhatol, hogy vallomásod, vagy védelmed kapcsában kifejtheted véleményed a szellemi felvilágosodás és alkotmányos javítás szükségéről. Épp ez a vizsgáló bizottság, mely minden törvény ellenére faggat idegen földön, a megfelelő hely arra, hogy alanyi érzéseket s egyéni felfogásokat terjessz eléje! Megítél és elítél értök, a király előtt részletesen megokolva, hogy verseid forradalmi szelleme, rajongó ékesszólásod ereje, háborgó szived elkeseredése és széles összeköttetésed elágazása miatt Te a legveszedelmesebb emberek sorába tartozol. ¹²⁾

S hiában hoznak vissza Budára, hiában bizol ártatlanságod tudatában; sőt hiában ment fel a királyi tábla is; nem lévén meggyőződve bűnrészességedről: a hét személyes tábla védő irásodban vallott kárhozatos elveidért és a börtön falára szénnel oda vetett verses fellobbanásodért egy esztendei sanyaru fogságra küld. A kufsteini vár fogad rideg és emésztő kebelébe társaiddal: Verseggyvel, Szentjóni Szabóval és több névtelennel együtt!

A mogorva sziklafészek nyomasztó magánya, a routó raboskodás dermesztő némasága Bacsányira itt minden irtózatával ránehezedik. Bár még előbb hazafias és férfias fellobbanása tüntetve hirdette, hogy szép a hazáért tünni és rablánczot viselni s dicső dolog halált szenvedni: most lassan-lassan a fájó merengés, az álmatlan szenvedés megtöri, ellágyítja, megadásra és fohászra készíti. A mikor a rémitő kősrban, mely ég és föld között, földből kitaszítva, égbe be nem fogadva, fel a fekete felhőkbe mered, nem hall egyebet: mint a bilincset, mely kezén meg-megcsördül, a tompa lépés bongó zaját, melyet az ör üt olykor, a panaszkodó és töredező nyögést, mely a kétségbeesett Szentjóni Szabó szívéből fel-felsir, a lelecsapó morajt, melyet

¹¹⁾ *Fraknói Vilmos*: Martinovics és Társainak Összecsüvése. Budapest, Ráth Mór kiadása. 1886. 281—284. l.

¹²⁾ *Ugyanaz*: 288—289. l.

a zúgó felhők, zúgó szelek és zúgó fenyők a kerekedő vihar foszlá-nyaként ablakába dobnak: — akkor, óh, az ő akaratos és daczos lelke is meg-megereszkedik és szívének elsikkadt ere meg-megárad. S a meddő gyöttrődésre enyhületül, vigaszul és örömul omlik a hulló köny, a magábatérésnek, tisztulásnak és jóságnak forrása. Mély és igaz hangok, a mik ilyenkor a fájdalom, a bánat, a vivódás és me-rengés hatása és ihlete alatt lantjának hurjairól felszakadnak! Kuf-steini költeményei, mikben a dal közvetlensége és egyszerűsége, az elégia érzelmessége és borongása. az óda fensége és csapongása, s a hymnus ájtatossága és töredelmessége egyesül, a kornak legjobb, legértékesebb termékei közé tartoznak. A szerencsétlen költő az em-beri világtól elkülönülve a természet világával olvad össze. Kinjának, gyötrelmének, repededésének, sovárgásának, megujhódásának és föl-derülésének villogásai és fordulásai az alanyiség gyöngédségével és bensőségével nyilatkoznak meg: úgy, hogy önmagán kívül elvész előtte minden, még a természeti képeket is csak a saját könyjén és mosolyán keresztül látja, a közös érzet kifejezőiként. A mint elha-gyott éjen, még elhagyottabban tűnődik és a bujdosó szél terjedező fűrtét lepergő könyjeinek árába keveri: a feltörő holdat köszönti s panaszát ki annak önti, azzal biztatva, hogy eljövend kiszabott ideje, az ég megszanja és kiszólitja végre őt is e hazug és csapodár világ-ból! A mint a bűnnek felhőkig érő lakóhelyéről mélázva kitekint és vidulást keres: kis dalos madár szórakoztatja és gyönyörködteti fődros énekeivel; s ő hálálkodva áldja meg, hogy ne ártsanak neki soha a vidék éhes ölyvei s ne érék el kegyetlen tildözőinek vérengző kör-mei! S a mint a buzgóság elborítja s felcsendülő szava magasztos imába csap: csattogva hívja a napot, patakot, szeleket, partokat, a halmokat, erdőket, szirteket és fenyőket, hogy zúgva és harsogva zengjék együtt az Urnak dicséretét! S mintha csak szava természet visszhangja volna, vagy éppen maga az érző és beszélő természet kijelentése, oly hű és őszinte. Mint az egen a boru és derü sokszor váltakozva összefoly és sötét felhő mögül ragyogó sugár tör elő; úgy váltakozik a Bacsányi lelkében is busongás és vidulás, csüggedés és remény . . . Eszme és érzés, kép és hang simulva és fokozva so-rakozik egymáshoz élénk színezéssel, de nem valami pazar bőséggel. Képzete himes, különösen a gyöngédebb színben gazdagobb, mint előbb, de nem ontja a virágot; inkább a választékosságot, mint a

sokféleséget szereti, úgy hogy kufsteini költészetének is fő jellemvonása — az egyszerűség marad. De az egyszerű nem egyszer a nagyszerűbe, a bájos a fenségesbe emelkedik olyan diadalmas erővel, olyan magasztos elragadtatással. a minő a Klopstock legihlettebb vallásos ódáiban meg-megárad. A költő egyszerre a kimért alakot elhagyja: csak a szellemnek hódol. A mint az eszme lobog, az érzés buzog: a szerint folynak sorai és szakaszai. Mintha csak a régi héber zsoltárok gondolati rythmusa zengne bennök vissza!

Bacsányi elgyötörve, de meg nem törve, a súlyos esztendő után kiszabadul. Szenvedései, melyek emésztik vala, elmulnak; de emlékei melyeket börtönéből elvisz, még soká fel-felsajognak. Barátja és pályája osztályosa, Szentjóni Szabó László, kinek kinos, fuldokló kitörései, nehéz felriasztó jajjai a szerető részvét oly mély meghatottságával öntötték el, hogy fájdalmában reszketve és könnyörögve kért számára az égtől éltető reményt vagy a haláltól megváltó elbocsátást, — kisenvedve ott marad örökkön, az idegen föld kemény röge alatt; s ő az utolsó bucsú felszivárgó könyjével szemében, s az új élet első üdvözlésével szívében indul tovább.

Hová? Valami révbe, a hol sorsa viharai ellen biztos menedéket találhat. Talán szerencse és siker, béke és boldogság várja; talán lekötheti vitorláit és végképp partra szállhat. Hiszen eddig minden törekvése megghiúsult: csak kikötött, csak megállhatott, a mig megpihent; aztán felcsattogott a Sors, zugott a fürgeteg és zajgott az ár, s ő vergődött, hányódott bizonytalan habokon a bizonytalanságba! Minő repdeső reménynyel érkezett az Orczy-házba, — csalódott; minő bátor bizalommal tört előre Kassán, — csalódott; s minő erős elszánással foglalta el helyét gróf Forgách mellett, -- csalódott! Oh, háromszor egymásután kezdett új pályába, s háromszor egymásután hagyta félben csalódással, nem, nem, — háromszor egymásután vesztette el azt végzetes csapás következtében! Valjon most negyedszer nem reménykedik-e hiában . . .

Bécsbe tart egyenesen. Kazinczy szerint azért, hogy a jutalmat, melylyel bécsi fogsága alatt vallomásaiért hitegették, elvegye; Toldy szerint azért, hogy megtört kedélyében állást fejedelmétől kérjen, Bayer szerint azért, hogy a becsületén ejtett csorbát kiköszörülje, hogy a kormányt igazságtalanságának a világ előtt bevallására, s alkalmaztatása által saját ítéletének megsemmisítésére kényszerítse.

„Ezt pedig, a mint e furesa feltevés furesa megokolásában olvassuk, nem eszköz lehetne másképp, mint hogy érzelmeit elfojtva ugyanazon kormány szolgálatába lépjen, mely meggyalázta; mert ha ez sikerül, úgy hivatalba fogadásával a kormány maga semmisíti meg azon ítéletét, mely Bacsányit becsületétől fosztá meg és így a világ elé is bátran léphet, mert tisztázva van ügye. Ezt véve alapul, fejthetjük csak igazán meg azon kérdést, miként léphetett Bacsányi Sauran alatt hivatalba? Ő, ki mindenütt és mindenben a magyar nemzetisége, alkotmánya és nyelve mellett küzdött; ő ki nemzetében a magyaron kívül a nép, az ember jogait védelmezte, — oly kormány szolgálatába miképp szegődhetett, mely kezdettől fogva a nemzetiség kiirtását, a nép jogai letiporását, a korlátlan hatalom-megvetését célozta. Csak így magyarázhatjuk meg Bacsányi e lépését. Igaz, önérdékből tevő; de oly önérdékből, melynek hódolni tartozik a férfinak akkor, midőn becsülete visszaállítása forog kérdésben. (Vajha ma! nap is annyit érne a férfinak becsülete!) Ezzel tartozott Bacsányi önmagának, ezzel, mint honfi a hazának.“¹³

A míg e pattogó és nagyzó hang füleinkbe zeng, addig, úgy tetszik, van valami ereje és értelme; de a mint elcsendül, s vajmi gyorsan csendül el! — azonnal megérzik gyöngesége és üressége. Mert ráfogás és semmi egyéb. Ám fogadjuk el, hogy Kazinczy téved, mikor jutalomról beszél; hiszen a bolygó hír egyre alakul és módosul, s túlozva juthat tudomására; de nem téved, a mi a hitetgetést és kecsgettetést illeti. Mert nemcsak Bacsányi, de általában minden vádlott előtt, mint rendszeren szokás, kiemelte a vizsgáló-bizottság és ítélő bíróság, hogy töredelmes vallomás esetében számíthat a király kegyelmére és jóságára, sőt pártfogására. Ennélfogva Bacsányi, tisztasága és ártatlansága érteében, visszaemlékezhetik és hivatkozhatnak ez ígéretre a nélkül, hogy jutalmat vagy botolva bért keresne: a mikor állás végett Ő felségéhez és kormányához folyamodik. S Kazinczy és Toldy mindenesetre jobban megközelíti az igazságot, mint Bayer, a ki ellenök harczol s jellembeli következetességet és elvi jelentőséget penget ott, a hol legalább is kétes, ha nem éppen veszedelmes. Mert mire kell Bacsányinak becsülete helyreállítása, a mikor ártatlan és tiszta; mire kell a kormány igazságtalanságának bevallása és beismerése a világ előtt, a mikor az ezzel nem őt, ba-

¹³) Bayer: *Ferencz*: Bacsányi János Irodalomtörténelmi tanulmány. Soprony, 1878. 200. l

nem önmagát gyalázta meg; mire kell bizony, a mikor a politikai bűnös, ha egyszersmind közönséges bűnt nem követ el, — s annyival inkább a bűntelen, becstelenségbe nem esik, s jellemének szeplőtelen-sége szégyenfoltot nem kap. Valóban csodálkozunk, méltán csodálkozhatunk az ily furesa telfogáson, mert a világ elé, a társadalom elé bátran kiléphet Bacsányi, sokkal bátrabban, mintha hivatalt vállal, a mivel tartozhatik önmagának, a megélhetés gondja s irodalmi célja miatt, de nem tartozik, mint honfű a hazának. Mert az emberek mindég és mindenütt bizonyos elismerő, nem egyszer tüntető megkülönböztetéssel és tisztelettel veszik körül azt, ki igazságtalanságot és vértanuságot szenved; míg ellenben megütközéssel és megrovással nézik, ha maga irányában következetlen és hűtelen. Marti-novicsnak és társainak emlékezésére azon helyen, a hol vérök ömlik, rózsákat ültet a kegyelet: Bacsányi ellen pedig ridegen nyilatkozik az ítélet, mert azokhoz fordul kenyérért, a kik megejtették. S ez az ítélet a közfelfogást, a közhangulatot fejezi ki, bár Kazinczy, a Bacsányi éles ellenfele mondja is, s rugója az erős hazafiság, mely a tapasztalás szerint szigorú, s nem a rossz akarat, mely tulzó és kárörvendő. S ha Kazinczy hibázik, mindössze abban hibázik, hogy nem veszi számításba a helyzetet. Elfeledi, hogy Magyarország köz-élete még fejtelten, hogy jövedelmező közhivatala vajmi kevés: elfeledi, pedig maga tudhat a leginkább, hogy az íróskodás létet nem biztosít, sőt áldozatot követel.

Ha Bacsányi élni akar, pedig akar, nemcsak élni, de dolgozni is, nem tehet egyebet, mint hogy kenyeret szerez. Nem jellembeli következetesség és elvi magasztosság szavára, sőt annak dacára teszi ezt. Bécsbe tart, mert a magyar testőrség és magyar sajtó munkássága itt pezseg, mert az a reménysége, mint már három esztendővel azelőtt, hogy innen tetemesebb szolgálatot tehet hazájának. mert az a reménysége, nem jutalmul, hanem kárpótlásul a kiállott sérelemért, hogy a monarchia székhelyén, annyi közhivatal rengetegében megfelelő helyet foglalhat ő is; mert az a reménysége, hogy a kémek és rendőrök e szerencsétlen országában és szerencsétlen korában itt, a szem előtt inkább elkerülheti a zaklatást, háborgatást, nyugodtabban és áldásosabban működhetik. Nem követelés ez tőle, hanem megalkuvás, férfi büszkeségének és önérzetének sajtó elnyomásával. Bacsányi sokkal állhatatosabb meggyőződéseiben és szenved-

délyeiben, semhogy változhatnék, de sokkal szegényebb és csalódottabb, semhogy az uralkodó hatalom ellen küzdhetne, sokkal okosabb és számítóbbr, semhogy be ne lássa, mi lenne az ily koczkáztatás eredménye? Ha történeti név és független birtok örököse, minden bizonynyal, egész kereken állithatjuk, méltóságos magányba vonul, vagy heves ékesszólásával nyiltan is fel-feldörög, így magasztalja az étellel, a nyomorusággal, melynek sivár valósága helyett az irodalom, a költészet eszményi világában keres menedéket. Bayer magasztalja a megalkuvásért, mint olyat, a ki önmagának és a hazának vivja ki az elégtételt alkalmaztatásával.

Elborulunk, mert minden erőlködésünkkel sem birunk abba a feneketlen bölcseségbe belemerülni: hogy micsoda közjoga, vagy micsoda köztisztessége gyarapszik azzal Magyarországnak, hogy Bacsányi esztendőig 1 forint 20 krajczáros napidijon tengődik!

Kazinczy meg elitéli, hogy e kenyeret elfogadja.

Bizony sovány kenyér!

Mi mentjük e tettért, s dicsérjük a lelki erőért, hogy ilyen viszonyok között is lobog és buzog!

Alig telepszik meg: rögtön tervezésbe fog.

Nem eredeti alkotással, hanem gyűjteményes vállalattal áll elő, a — Magyarat Minervával. Az a szándéka, hogy tudomány és művészet, szép-próza és vers által ápolja a nemzeti nyelvet, szolgálja a nemzeti irodalmat, sikerebben és tetemesebben, mintha csak a maga műveivel hatna közre. Így megőrizheti a tartózkodást, melyet kényes helyzete ajánl, s nem ütközhetik össze maga végett sem a rendőri, sem a könyvvizsgáló hatalommal, mert inkább nem ír, semhogy nézetei és meggyőződései ellen írjon; de a mellett mégis, leg-alább nyelv és irodalmi kérdésekben, ezeket támogathatja és mozgathatja elő, mert szabad tetszése és akarata szerint választhatja meg kiadványait. S csakugyan költői, Ányos és Virág, tudósai Pápay Sámuel, Takács József és Ruszek József ama táborba sorozhatók, mely a régi magyarságot s eredeti zamatosságot bizonyos elfogult féltékenységgel emlegeti s a rohamos nyelvújítás és törvénytelen erőszakolás ellen küzdve küzd, mint maga Bacsányi. Ányos kora halála miatt már nem éli meg e küzdelmet, csak szellemével és hagyományával osztozik benne; Virág pedig, a szent öreg budai magányában megvonul, csak irányával és példájával szerepel; de a többiek, szó-

val és irással, türelmesebben vagy élesebben a Kazinczy elvei ellen fel-feltámadnak. Nincs elég fogékonyságok a nyelv és izlés forradalmának és jelentőségének helyes megértésére és méltányos megítélésére: de van erős és ép érzékek maga a nyelv és törvényei iránt. S mint kerékkötők a heves haladás és végletes változtatás rohanó szekerében hasznos, bár olykor gyűlöletes szolgálatot teljesítenek.

Bacsányi e vállalat érdekében érintkezésbe lép a bécsi magyarokkal, s levelezésbe a hazai. kivált tul a dunai ismerősökkel. Pártfogó és pártfogott együtt, a ki feláldozza idejét és erejét, hogy a mi összegyűjtésre és nyilvánosságra való, megszerezze és bemutassa a közönség előtt; a ki fölkeresi és értékesíti a hazafias áldozatot, hogy a magyar irodalom céljaira és szükségleteire fordítsa.

De a mellett gyakran megjelenik a német írók társaságában. Szellemes és művelt kör ez, melyet Blumauer, a kedves Blumauer, ez a szeszélyes és kedélyes, pajkos és élczes barát alapít, a ki szerzetének feloszlatása óta igazi vig ficzkó. S elevenségével és szeretetreméltóságával szállására vonzza társait. Minden vasárnap, reggeli kilencz órákor összegjönnek nála, hogy heti olvasmányaikról beszámoljanak: tanuljanak, csevegjenek, mulassanak, nevéssenek — nyitott ajtó mellett. Hadd legyen e nyitott ajtó bizonyága: hogy nincs itt semmi titok, semmi veszedelem, a mi rejtőzködést kívánna; egyszersmind jelvénye: hogy a gazda nyílt szívvvel és vendégszeretettel fogadja, ismerős vagy idegen, a ki hozzája beköszönt.

Ez összejövetelek később Baumberg Flóris, udvari titkár és levéltári igazgató lakására költöznek. Jellemök bizalmasabb és családiasabb színezetet ölt: hangjok finomabb és választékosabb, mert a női befolyás, a női izlés uralkodik bennök. Az előkelő és fénykedvelő háziasszony, a lelkes és igéző házielőány, Gabriella, e fiatal és érzelmes költőnő, s jeles és nemes barátnéja, Pichler Karolina, nem hiában vegyül ez összejövetelebbe. Bizony nem hiában, — Bacsányi érzi leginkább. Pályája és gondolkozása rokonságánál fogva, múltja, érdeme, személyisége miatt gyakori vendége a társaságnak. Kedvence a családnak. Széles ismerete, magas izlése, velős és csattanós megjegyzéseivel kivívja számára a tiszteletet Szórakozást és oktatást, talán érvényesülést és elismerést keres itt: — s egészen egyebet, szerelmet és boldogságot is talál.

Mert Gabriella meg ő hamar megismerik egymást: szerelmök lángja fellobban és egymásba csap. Különös és csodás a szívek találkozás, mintha a népek sejtő hitének kifejezése, mely égi rendelésről és égi kötésről beszél, valami titkos törvény kinyilatkoztatásszerű megfejtése lenne. Mert a minő kiszámíthatatlanul és mégis örök végzések örök működése szerint kerekednek s a végtelen ünnek különböző irányáról közelednek a szelek, hogy aztán egyesülten reptüljenek tova a mindenségbe: úgy fogaanak és találkoznak az érzések, az igaz szerelem érzései, mintha valami láthatatlan sugár szálakat követnének, hogy egymásban megerősödjenek, a közös lélettől halhatatlanuljnak! Ime, ez a két szív messzi-messzi, idegen földön, idegen viszonyok és benyomások között nevelkedik, s külön társaságok, külön világok körében mint valami magános bolygó kering: míg egyszer összejő és összeforr, hogy együtt maradjon és együtt haladjon e halandó és halhatatlan életben az örökkévalóságig!

Bacsányi és Gabriella méltó pár. Mintha most is szeméink előtt függne közös képök, melyet évek előtt, mint igazi becses ritkaságot baráti kéz ajándékából nyerünk. Mind a kettő feltűnik.

Gabriella ragyogó jelenség. Gazdag szöghaja közepén elválasztva és simán lefésülve borul fejére s esigaszzerű, asszonyi tndomány műkifejezése szerint epedő fürtökkel omol márványos vállára és képére. Feje kissé előre hajlik, úgy hogy lágyan domborodó nemes homloka alatt imbolygó nagy szeme bentest ég, mi valami édes bővös, valami merengő és elgondolkozó kinyomatot ád arcának, melyen az ivezetes szemöld, a fuoman metszett hosszszukás orr, fakadó bimbónyi ajk és gömbölyű kis áll, a reája lengő két fürttel, a legteljesebb összhangba olvad. Maga a nőiség költői megjelenésében, mely a gyönyörű emelvényen, a teli kerek vállon és hullámos, fényes mellen, annál megigézőbb és hatásosabb.

Bacsányi hódító egyéniség. Termete magas, tartása kemény, nézése erős. Méltóság és büszkeség ömlik el rajta. Haja a kor szokása szerint elől nyirva, hátul összefonva; a viszontagságok és viarasztások következtében már lepegeti a dér; de még fiatalosan, bodrosan hull le nagy homlokára, a tűz még fiatalosan és villogva lobog tekintetében, mi szép és szabályos barna arczára melegséget és élénkséget áraszt. Magyaros viselete, sötétkék vagy fekete öltönyével, sarkantus csizmájával és pörge kalapjával érdekesen különbözteti meg és kedvezően tünteti ki a német írók csoportozatából.

De nemcsak külső szépségök, még inkább belső értékek ragadja meg szívöket. A szépség csak földi, s az ő találkozások, az ő közösségök tulterjeszkedik e földön; a költői érzések és költői eszmények egész Tündérországa közös tulajdonuk, a hol édes kettesben szárnyas képzeletökkel boldogan kalandozhatnak. Nem csoda, ha Gabriella ritka lelke visszajed, tartózkodik és vonakodik a közönséges emberek udvarlásától, még ha kezök mellett, fénnel és hatalommal, grófi koronát ajánlanak is, mint az ifju Saurau. Az anya, oh, hisz az anya már mélyebben ismeri az életet, kicsinyes gondjaiban, való sivárságaiban is, s örömet mentené meg ezek kínos megkísértéseitől és nyomasztó nyügeitől gyermekét, az okosság és hasznosság hideg számításaival gondolkozik a jövőről. A korona ragyogása többet ígér és többet ér neki az álmok ragyogásánál, pártot üt a Saurau érdekében és Bacsányi ellenében. Azt hiszi, ha elszakítja egymástól a két szerető szívet, ha kitiltja házából Bacsányit, Gabriella lassan-lassan kijózanodik, majd belenyugszik a Saurau ajánlatába. Ha leánya csak nő lenne, s nem egyszermind költőnő, ha csak földi vágya, s nem egyszermind eszményi ábrándja volna, talán kárpótlást találna a világi hiúságban és világi csillogásban. Ám így lehetetlenség. Szíve, lelke föllázad a gondolat ellen, hogy olyan férfi felesége legyen, a ki csak testi életet éljen véle, de szelleme csillagos honában magára, örökre magára bolyongjon! Mert van a nőben is nagyravágyás, a mikor az égi szikra még eredeti tisztaságában ragyog benne, nemesebb és magasabb nagyravágyás, mint az arasznyi lét kényelme és pompája, s akkor a tüneményesség emelkedik. A szellemi gazdagságot többre becstüli, mint az anyagi jólétet, a lelki gyönyörűséget többre, mint a testi élvezetet, a dicsőséget többre, mint a méltóságot, a halhatatlanságot többre, mint a koronás halált, a szegény költőt többre, mint a birtokos grófot. S Gabriella rendületlen szerelemmel, törhetetlen hűséggel csüng Bacsányin; rajta is teljesül, hogy az elválás, a gyér találkozás úgy hat szívére, mint szél fuvalma a tűzre: a gyöngé lángot elfojtja, az erőset még inkább felgyújtja. Az ő lángja erős és kitart esztendőkig. Elhal atyja, elhal anyja, s ő mind idegenkedik Saurautól; végre Bacsányi oly állásba juthat, hogy elveheti: s a hűség boldogsággal egyesülhet.

Kicsiny háztartásukban megelégedéssel, de tisztos szegénységgel élnek. Mert az a 700 forint fizetés, melyet Bacsányi, mint udvari

fogalmazó híz, nem igen enged bővelkedést és költekezést; nem még akkor sem, a mikor három esztendő múlva 1100 forintra nő. De azért a gond elül, a panasz elhallgat tüzhelyök mellett; a mi hiányzik jövedelemben, kipótolja a szerelem mosolylyal és álommal.

Nyugodalmok édes és enyhe. Ám e nyugalom egyszerre föl-bomlik. Miért? Maig sincsen kielégítő és megnyugtató feleletünk. Kazinczy szerint azért, mert Bacsányi, a francziák második bécsi megszállásakor, a bassanói herczeg. Maret államtitkár kérésére a Napoleon kiáltványát a magyar nemzethez lefordítja, a mivel áru-lásba keveredik. Maret a kiáltvány ügyében voltaképp a bécsi köz-ségtanács-hoz fordul, hogy adjon neki alkalmas embert; s ez Décsy Sámuelhez, a Magyar Kurir szerkesztőjéhez útasítja, ki betegségével mentegetőzik s maga helyett Márton Józsefet ajánlja, kire neheztel. Márton is szabadkodik, hogy ő jobbágy, hiv jobbágy, az udvar jó-téteményese, a király fiának és testvéreinek tanítója. Maret tűzbe lobban, s megvillanva kérdi: hogy nincs-e Bécsben Bacsányi, ki kuf-steini raboskodása alatt szomszédja volt? Márton kapva-kap az öt-leten s a kellemetlen vendéget Bacsányihoz vezeti, ki örömmel vál-lalja el a megbizást s úton-útfélen kikel a király és kormánya ellen. S aztán? A mint a francia seregek kivonódnak az osztrák főváros-ból: -- Bacsányi velök együtt eltűnik!¹⁴⁾

Kazinczy értesülése, melyet leveleiben nem egyszer, Rummyhoz gróf Dessewffyhez, főlemlit, nyomtatásban csak halála után jelen meg. De hamar elterjed és meggyökeredzik az irodalomban, történelemben, köztudalomban, mert már előbb is széltében beszélik vala. Hiszen maga Kazinczy sem voheti egyebűnnen, mint hallomásból; ha mégis a nemzet álladalmi és irodalmi története nevére hivatkozik ez adat hitelességének bizonyításában, az csak az ő tekintélyének és megbiz-hatóságának elismeréséből ered.

Ujabb kutatók, Bayer és Wertheimer, kételkednek ez értesülése valóságában. Bayer berzenkedő tüntetéssel és fiatalos szelességgel kárhoytatja el, alacsonykodó kimöletlenséget és nemtelen rágalmozást vágva a mester sirjába, melyet félszázados koszorús pályá emléke s az egész nemzet hálás kegyelete megszentel; s dönthetetlen igazságul hirdeti Bacsányiról, hogy a kiáltványt nem ő fordította. Werth-heimer, a komoly történetiró lelkiismeretes óvatosságával s a szem-

¹⁴⁾ *Toldy Perencz: Uj Magyar Mnzium. Pest, 1852. 442. 1.*

beszökő ellenmondások fontolgtató összemérésével következtetésül vonja ki, hogy nem lehet olyan határozottan a kiáltvány fordítója gyanánt oda állítani, a mint az eddigelé történt,

S mire támaszkodnak? A Bacsfányi hagyatékára, melyet a magyar tudományos akadémia a hetvenes évek elején megkapott.

Bayer ítéletében először lelki indítékokra, másodsor tárgyi bizonyítékokra épít.

Az ő érvelése szerint Bacsfányi nem fordíthatja vala, mert már okulva megtanulhatta, hogy mi a jutalma annak a férfinak, ki szabadon s legnagyobb őszinteséggel veti a világ szeme közé az igaz szót; mert erkölcsi kötelességgel tartozik a nő iránt, a kit oldalához és sorsához fűzött, s nem sodorhatja könnyen keletkezhető örvénybe bele; mert nem feledkezhetik el azon háláról, melylyel a hivatalt nyújtó s ezzel a világ előtt becsületét visszaadó kormánynak köteles. „Ember, ki ily körülmények között képes a Bacsfányinak tulajdonított tette, — erősködik nagyot rikkantva — az soha becsülettel, soha nemesb érzetnek csak szikrájával sem birt, az baromnál is háládatlanabb.¹⁵⁾“ Bacsfányi pedig nem lehet ilyen, mert hiszen a bécsi kormány a legnagyobb elismeréssel és tisztí becsületének hangoztatásával menti föl állásától s felesége hátrálékos díját hivatalos utalványnyal küldi utána; mert a párisi fogságában fogant levelében, melylyel Gabriellának panaszkodik, nyomatékkal mondja, hogy ama régi gyűlöletes ráfogásért gyötrik, melyről maga tudja legjobban, hogy mennyire alaptalan és igaztalan; mert gróf Thun Hammer-Purgstallhoz írva elbeszéli, hogy Bacsfányi összes pöriratai Párisban kezén mentek keresztül, s meggyőződött belőlök, hogy jogtalanul bántalmazták s ártatlanul szenvedett; mert végre Metternich herczeg maga jár közbe a francia kormánynál a Bacsfányi kimaradt évi díja megindítása végett.¹⁶⁾

Hát biz azok a lelki indítékok merő föltevések; s mint ilyenek gyarlók és kétesek. Mert ha Bacsfányi rajong a szabadságért és függetlenségért, a nemzeti királyságért, a mivel a Napoleon győzedelme kecsgetheti Magyarországot; ha lobbanékony vérrel és merész jel-

¹⁵⁾ Bayer Ferencz: Bacsfányi János. Irodalomtörténelmi tanulmány. Soprony, 1578. 219. l.

¹⁶⁾ Bayer Ferencz: Bacsfányi János. Irodalomtörténelmi tanulmány Soprony, 1878. 209—234. ll.

lemmel birva bizik annak kivihetőségében és teljesedésében: akkor az az esztendei kufsteini raboskodás vissza nem tartja, sőt ellenkezőleg méltatlansága miatt csak izgatja még, hogy a maga tehetsége és lehetsége szerint segítse megbuktatni az önkényes és erőszakos elnyomást. S az erkölcsi kötelezettség és erkölcsi hála? Minden esetre igaz, hogy a feleséges és családos ember sokkal nehezebben koczkáztat, mint a magános: de bizonyítsa be az író, hogy soha sem koczkáztat, hogy a nemzetek szabadság-harczaiban, megkísérlett vállalkozásaiban házasok általában nem szerepelnek, holott a tünevényes példák egész ragyogó Pantheionja emelkedik ki belőlök; bizonyítsa be, hogy a hazafias önfeláldozás nem annál nemesebb és meghatóbb, minél többet koczkáztat, minél többet veszít az eszme diadaláért a maga érdekéből és maga javából; bizonyítsa be, hogy Bacsányi többet köszönhet Ferencz királynak és kormányának, mint a mennyit szenvedett mind azzal az üldözéssel és igazságtalansággal, melyet nemzete és önmaga türni kénytelen, mely miatt életéből egész egy évtized, elfogatásától fogalmazói kinevezéséig, a szenvedések és nélkülözések végtelen nyomora és érdemetlen vivódása volt; bizonyítsa be, hogy az emberi sziv sokkal könnyebben feledi el a bántást és megaláztatást, mint a hálát és kegyelmi kenyeret. Ha mindezt bizonyítja: akkor... nos, akkor majd fölvetjük azt a kérdést: hogy hátha ez a mi Bacsányink, mint afféle bolond, a kit az isteni Plátó meg sem türne a maga államában, a ki eszmékért és érzésekért hevül, egészen külön lélek, a ki nem az apró-cseprő emberek logikája és pszichológiája szerint ítélhető meg? Addig azonban fölvetetlen maradhat!

A mi a bizonyítékokat illeti... Eh, hallgassuk meg előbb Wertheimert, mit beszél? Az ő előadása szerint Kazinczy Bacsányinak ellensége, ki gyanúsítja, s hírét hallomásból veszi; ellene szól, hogy Odonell pénzügyminiszter Bacsányit kipróbált, szorgalmas ügybuzgósága és erkölcsössége mellett menti föl, pedig már az idétt Párisban tartózkodik; hogy a király feleségét azzal az üzenettel küldi Sedlniczkyhez, hogy adjon neki jó bizonyítványt, mert férjének semmi egyebet nem lehet terhére róni, mint kivándorlását; sőt később biztatja, hogy írja meg, mikép jöjjön haza; ellene szól, hogy Bacsányi a fordítást állhatatosan és következetesen mindég tagadja, gyors menekülését elővigyázatosságnak nevezi, felesége meg a saját sürgetésé-

nek, a mások intéseinek tulajdonitja, a gyanúsítást és üldözést régi elútasított kérője bosszuszomjára háritja.¹⁷⁾

Kétségtelenül van e bizonyítékok között, melyeket Bayer és Wertheimer felsorol, néhány nyomós: mint az Odonell elismerése, gróf Thún vallomása, a király kijelentése és Metternich beavatkozása, a mi mind gondolkozóba ejt. Ha Bacsányi a kiáltvány fordítója, a nemzet megkísérlett, de meghiúsult föllázításának részese: mindez érthetetlennek tetszik!

Hiszen a tények egész halmaza nehezedik Bacsányira.

Tény, hogy a mint a francziák kivonulnak az osztrák f évárosból, ő is azonnal elmenekszik.

Tény, hogy felesége több ismerősének, s magának gróf Saurau helytartónak titkos sugallásaira sietteti e menekülést.

Tény, hogy a mint Bacsányi Párisba ér, Napoleon pártfogásából, a francia állami pénztárból rögtön 2000 franc évi díjat kap.

Tény, hogy e díjat húzza, minden idő és államalkat változása daczára húzza élete végéig.

Tény, hogy maga is érzi, hogy a király és kormánya engedélye nélkül nem térhet vissza, miért felesége minduntalan közbejár és könyörög.

Tény, hogy szükségesnek látja, mihelyest Metternich a szövetséges fejedelmekkel és seregekkel a francia fővárosba bevonul, legottan jelentkezni és tisztázkodni.

Tény, hogy mielőtt a mindenható herczeg előtt megjelenhetne, kora hajnalon meglepik s olyan sanyarú fogságba viszik, hogy szinte éhen vesz el.

Tény, hogy a Metternichhez intézett emlékiratában tiltakozik minden gyanúsítás ellen, mintha a király és kormánya ellen piszkolkodott volna; így maga is érzi s ismeri e vádakát.

Tény, hogy Párisból a főhadi szállásra, Fontaineblauban viszik fogoly gyanánt, innen pedig Brünnbe, hová tíz heti aggódással és törődéssel érkezik el.

Tény, hogy beteg, elkényszeredve, összeromolva itt vizsgáló bizottság veszi vallatóra; napokig faggatja s hónapokig zárva tartja.

Tény, hogy Brünnből eleresztve Linzbe belebezik s ott ujra vizsgálat alá veszik.

¹⁷⁾ *Gyulai Pál*: Budapesti Szemle. Budapest, 1883. 173—179. II.

Tény, hogy a mikor föl is mentik, a mikor felesége a királyhoz siet, hogy kegyelmétől engedélyt és segedelmet kérjen, mikép összetört egészségek helyreállítása végett férjével a badeni fürdőre mehessen, Bacsányinak nem szabad Bécset érinteni. S a míg a zaklatott pár ott pihenne, a rendőrség ismételve figyelmezteti, végre visszatérésre kényszeríti s Bacsányi tovább is felügyelet alatt marad.

S ime, ezek a tények kiáltó ellentétül szolgálnak. Ha Bacsányi ártatlan, ha sem a fordítással, sem kitörésével nem vétkezett, — mindez megmagyarázhatlan.

Bűnös vagy nem bűnös? Megvalljuk, hogy a kérdés egyelőre eldönthetetlen. Hetekig-hónapokig lapozgattunk Gyulai Pál szivességéből Bacsányi hagyatékának irományai közt, lapozgattunk nyugodtan, otthonunk csendes magányában: mégis megfogható és elhatározó adattal nem birunk, ha csak az a levelek, a nyomtatványok, följegyzések rengetegében, el nem siklott figyelmünk elől. De hisz utánunk árta és hajtotta ezt a rengeteget Bayer és Wertheimer, épp ily eredménnyel. Mert a hivatalos kedvezésnek ama néhány nyilatkozványa kétkedésre hangolhat csupán, de meg nem nyugtathat és ki nem elégíthet. Hiszen a hatalom kegyelmes és engesztelékeny lehet Bacsányi irányában azért, mert a gyanúnak igazolására tagadhatatlan és kétségbe vonhatatlan erőssége nincs. A mikor az Odonell elismerése kel, a király visszabocsátó kegye elhangzik: ő már Párisban él, így a vizsgálat meg nem indulhat ellene nála nélkül; a mikor a gróf Thún levele származik, az idegen földön való elszigetelés következtében csak a Bacsányi vallomásai foroghatnak kezén; a mikor a Metternich beavatkozása történik, már a prárisi és brünni összefüggő eredménytelen vizsgálat véget ér, minden szembesítés és tanúzás, minden közvetlen és közvetett bizonyítás nélkül. Valjon fölmentése nem egyéb, mint a bizonyítékok elégtelensége előtt való meghajolás?! S valjon ez az oka, hogy bár a meghurcoláson kívül más büntetés nem sujtja, a gyanú rajta szárad, s mint gyanús teljes szabadságot nem élvezhet többé soha?!

Bizonyos, hogy Bacsányi elkövetett valamit, a mi miatt futása, üldözése, többszörös vallatása és hosszas felügyelése bekövetkezett. Wertheimer is e meggyőződésre jut. De hogy mi hát az, — meg nem mondható; pedig ha egyéb lenne, az is szóba kerülhetne, s ő nem tisztázkodnék merőben csak a fordítás és a piszkolódás régi gyűlöletes gyanúja és vádja alól.

Bizonyos, hogy a Kazinczy közlése megfelelt a valószínűségnek, ha nem is a valónak, a Bacsányi védekezése maga mutatja; ennél fogva nem kell ellenségeskedés, még kevésbbé rágalmazás, hogy elhigye, a miről a hír beszél, de a látszat is egész erővel tanuskodik. Ha nem bocsátja közre, teheti éppen emberieségből; hiszen nem ijje-dezik ellenségeitől, hirdeti a Döbrenteivel való elbánása irásban és nyomtatásban; tehetiszeszélyből, hiszen mennyi mást nem közöl életében.

Bizonyos, hogy Bacsányi a fordítást és piszkolódást mindég visszautasítja, vallomásaiban, leveleiben, irataiban. Ám ez a következetesség bir-e az igazság értékével és erejével? Tagadás, tagadás, tagadás, örökkön csak az; a vádnak tagadása — a vádolt állítása: semmivel se több. Hiszen természetes, hogy Bacsányi feleségével egyetemben a bosszúra hajló kormány előtt a tagadásba kapaszkodik, mert csak ezzel tarthatja fenn magát; természetes, ha leveleiben, melyeket a kabinetfutárok meg a rendőrök közvetítenek, nem ereszkedik úgysis fölös bizalmaskodásba. Az ily tagadás, politikai perben, nem jó szigorúbb erkölcsi beszámításba, megengedi magának sok jó hazafi, meg Kazinczy is, ki ily uton a Martinovics-féle összeesküvésből szinte kiszabadul, da Sulyovszky Menyhért gyáva kishitiségében el nem árulja. A Bacsányi és felesége állítása hát csak merő állítás, mely eredhet a valóság érzéséből és az önfentartás szeretetéből egyiránt. Nem az ő állítások. hanem tárgyi bizonyosság dönthet itt.

Bizonyos, hogy ebben a végzetes veszedelemben a Bacsányi felesége igazi szerető, igazi hősi asszony. Ez a merengő és ábrándozó lélek kimerülhetetlen és fáradhatatlan — a szóban, folyamadásban, irásban, mentegetésben, utazásban, cselekvésben. Férjéhez Párisba, vissza Bécsbe, Brünnbe és Linzbe vagy a hova kell, mindenha kész; ő magasztos példájával tanítja a költői szép felfogást: hogy az a nőnek joga, hogy férjét védje, még ha bűnös is. És védi mindenütt: védi Saurau, Sedlniczky, Metternich és Ferencz király előtt. Pár esztendei rövid boldogság után annyi gyötrellem, annyi baj és annyi jaj borítja el, hogy egész vértanusággal fölér: de nem kívánja vissza a szegény költő miatt eldobott grófi koronát, a nyomorkodás nehéz napjaiban ingerlődő és ingerlő szemrehányással nem súlyosítja még a nélkülözést; sőt szerelmének büszke nagyzásában vágja azok szemébe, kik Bacsányi titokzatos menekvéséről megróva szólnak, hogy ő sürgeti vala, s ha nem megy azonnal, mint a weinbergi nők,

hátán viszi ki urát; s szerelmének édes melegevel és vigaszával simul visszanyert férje kebelére, hogy feledtesse véle a kiállt szenvedést, a méltatlan mellőzést és érdemetlen kicsinylést, melyben otthonn részesül. Hosszas távolléte alatt, mint Toldy mondja. más irány, más mérték, más emberek emelkednek ott uralomra, élén azzal a férfival, ki úttörő társa volt. Azon pontra, a hol Kazinczy áll, nem tudja, nem akarja ezt követni s elleneseihez csatlakozik, de kiáltványa az új iskola ellen elhangzik. Egykor minden szava figyelemre talált, most a száműzött beszéde, mint egy elmúlt század szózata valami régi sírból, hatástalanul vesz el az új és fris életű jelenben. De ő marad, a mi volt: maga nagyratartó, daczos, önféjü s igen sokszor türehetlen. Bizonyos méltósággal elhallgatja ugyan nyilvánosan, ha róla ridegen ítél a kritika; de legalább egy-egy oldaljegyzésben visszacsapja azt egész érdesen. S az ilyen oldaljegyzés sötét meg-megvillanása az engesztelhetetlen léleknek.

A mikor Szalay László Észrevételeket írva a Musá-
rion egypár kötetére, azokat egy önálló vékony füzet alakjában
közzé teszi, Bacsányi egyik prózai dolgozatáról is megemlékezik.
„Bacsányi ítélete a tek-tokos versekről, jegyzi meg, igazságos: de
mégis csak a Magyar Muzeumba illő kritika. Stylus, modor, előadás
még ezé.“ Aztán megjegyzését ezzel a tétellel rekeszti be: „Nyiltan
szólék, de neveltetésemről meg nem feledkezve.“ Bacsányi — az ő
példánya forgott kezünkön — írónnal ezt a két szót szurja oda:
„rosz lehetett.“¹⁸⁾

S a mikor Toldy Ferencz a Kritikai Lapok hasábjain
Bacsányi Poétai Munkáiról ismertetést közölve kemény ítéletet hangoz-
tat, Bacsányi még keményebb kitöréssel válaszol.

Toldy a többi közt így nyilatkozik:

„Bacsányi nem poétai természet. Szívének egy pár érzése van csak,
s az mély és szent; de a beszédben, melyen azt kizengi, nincs erő, nincs
láng, az csupa mindennapos szavak árja; lelkének egy pár képe van s
ezek nem bírnak annyi ujsággal, hogy az implicatiók tengeréből kiválva,
a képzelet munkásságát csak némileg is ing-relni tudnák; philosophiájá-
nak egy pár tétele van s az is formájában száraz, alkalmazásában kopár

¹⁸⁾ Szalay László: Észrevételek. 1830. A Bacsányi példánya. 11 l.

s — mi ismét nagy baj — elnyütt, elhasznált s még azonfelül magamagát is ismétlő, másoló.¹⁹⁾

Bacsányi egy szeletke papiroson ezt az ékes kifakadást ejti:

... az csupa mindennapi szavak árja, — azt állítja Toldy Ferencz (Schädel), ez az idegen vérü, gonlkozásu s magyarul sem tudó sváb porosz, ez a megbukott nyomornságos versfaragó, ki a poezisről és a magyar költőkről az egész nemzet és a tudós világ előtt itélni meg! S éppen azt roszalja, a mit például Pindaros munkájában a dologhoz értő bölcs és igaz bírák dicsérni s csudálni szoktak, névszerint Horatius és Guintilianus, e két nagy ítélő mester.²⁰⁾

Toldy később e bántalmazást, melyet a maga bevallása szerint ifjui hevében követ el, nemes lelkek természete szerint megbánván s jóvá tenni iparkodván Bacsányinkat — bár elkésve, születése 80-dik évfordulója alkalmából — akadémiai tagul megválasztatja: de ő a kemény ítélet miatt ki nem békül, pályatársainak előbbi hidegségét meg nem bocsátja, az akadémiának még csak nem is felel.

Honi ismerősei közül a barátságot legállandóbban megtartja Juranich pécsi kanonokkal, ki Bacsányi törekvéseit német rokonszenvvel méltányolja s a többször pénzzavarban levő száműzöttet ki-segitgeti; de Bacsányi erős természete iránta is nem egyszer nyilatkozik, a mint ezt hátrahagyott iratai feltüntetik.

Sorsa fanyaritja meg. Sajnos, hogy ez hazájától elsodorja s a magyar irodalom élesztő és fejlesztő központjától messzi dobja, hazafias bánata, magán szenvedése is mindegyre gyötri, — s tehetsége nem izmosodik oly arányban, mint írói pályája első korszaka után várható volt. Lelke hatni szeret, de sokkal nagyobb elszigetelésben él, semhogy hathatna. Olvas és dolgozik ugyan késő vénségeig, utolsó napjáig: — mi haszna, ereje becsvágyánál, s a maga nagybecsülésénél évről-évre kisebb. Különbén is az az érthető meggyőződés rögzik meg benne, hogy műveit igazságtalanul mérik. Mindez nagyon előmozdíthatja, hogy tépelődővé, kedvetlenné és zugolódóvá válik; s a derék tehetség linzi élete látszólagos nyugalma alatt is keveset ad, végre egészen megtörik.

Néhány költeménye ebből az időből, mint a Bujdosók dala, a Magyar költő énekei messzi idegen földön eszméik igazságával és érzéseik mélységével meghatnak; mintha csak a hontalan Ovidius keservei zengnének fülünkben. A hazasíró sziv kiáradásai azok, me-

¹⁹⁾ Bajza József: Kritikai Lapok. 1836. VI. füzet. 18. l.

²⁰⁾ Irodalomtörténeti Táram. Ismeretlen adalékok gyűjteménye; B. alatt.

lyekkel leborul a Baróti Szabó sirjára, a Kisfaludy Sándor megkoszoruzására. Biztatva köszönti:

„Zengj, énekelj gyakran néped örömére; —
S légy a magyar bárdok példája, vezére!“²¹⁾

Elsovárog haza, szülőföldére, s el abba a fényesebb hazába, a hol Zrinyivel, Gyöngyösivel, Faludyval, Ányossal, Orczyval és Telekivel egyesülhet.

Pályatársai sokat hibáznak ellene, viszont ő is hibázik azok ellen; legtöbbet pedig önmaga ellen. A sir hantja kiegyenlíti az egyenetlenségeket, de érdemöket nem törli el, s nem is fogja hosszas emlékezetig eltörölni. Nekünk minden túlzás, s minden pártoskodás nélkül az érdemet mérlegbe venünk s csupán a szerint kell őket megítélnünk. S így mind Kazinczyékra, mind Bacsányira kedvező lesz az ítélet, igazságos a megemlékezés.

A Bacsányi elborult homlokáról csak a hiv feleség gyöngéd keze simítja el a redőket: csak ő érez vele együtt.

Együtt éltek s együtt porladnak; s egy sirkő jelöli emléköket. Mind a kettőnek emléke tiszteletre és kegyeletre méltó; a férfiné, ki honáért érdemesen munkálkodik és szerencsétlenül elbukva majdnem egy félszázadig szenved; s a nőé, ki az érdemes férfiú szenvedését elviselhetővé teszi, sőt tőle telhetőleg gyógyítgatja.

Még sokáig elgondolkozunk, elmerengünk néma poraik fölött. .. S eszünkbe jut Vécsey, eszünkbe jut Saurau. Ki tudja családjukon kívül, hogy hol nyugszanak; mig Bacsányinkat kegyelettel keresi föl a hálás maradék!

Aztán még egyszer körülnézzük a sirt, megigazitjuk a koszorút s elbúcsuzunk a linzi temetőtől — talán örökre.

Pár óra mulva elbúcsuzunk Linztől is. Nem keressük az aprólékos ereklyéket, hanem tovább sietünk.

A vonat megindul és zakatolva rohan velünk Salzburgnak, Münchennek.

Új vidékek, új képek változatos hullámozó sora ringatja andalgásba lelkünket. Csak olykor-olykor ébreszt fel a fütty, a mint egyik útitársunk el-elfújja:

„O Linz, o Linz, du wunderschöne Stadt!“

Széchy Károly.

²¹⁾ Toldy Ferencz: Bacsányi János Költeményei Válogatott Prózai. Írásai-val egyetemben. Pest, 1865. 108 l.

VÉDJÜK NEMZETI NYELVÜNKET.

(Folytatása és vége.)

6.) *A mutató névmás (Pronomen demonstrativum)* ügyében még nagyobb zavar és hozzája visszaélés van, nem csak az irodalom, hanem a nyelvtan terén is. Grammaticusaink ugyanis mindnyájan hiányosan és némelyek hamisan is tárgyalják. Veszek elé kettőt, a mely éppen kezem ügyiben van.

Az egyikben ezt olvasom: (Alapmondattal) „De tetszett ez a királynak. Az volt az ő mostohájuk. Itt tudjuk, mi a neve az alanynak, de nem nevezzük meg, hanem csak rámutatunk; ezek a mutató névmások. Közelre ezekkel mutatunk:

ez, emez, ugyanez;

távolabbra ezekkel:

az, amaz, ugyanaz.“

Tíz annyinál több sort kellene írnom, hogy ha az idézet roslálásába akarnék ereszkedni, de arra nincs hely, nem is szükséges, mert hiányossága szembetünő. Többet pedig az egész könyvből nem tanul a „középiskolai“ növendék, a kinek a számára van írva.

A másik forrásom már elég bővön bugyog, merítsük ki belőle „*A mutató névmások*“-at.

„*A m. n.* részint főnéviek, részint melléknéviék; továbbá részint magas-, részint mélyhanguak; a magas hangok közelebbre, a mély hangok távolabbra mutatnak.

a) *Főnéviék*: 1) egyszerűen rámutatók: *ez, az*; 2) nyomatékosan rámutatók: *emez, amaz*; 3) azonosítók: *ugyanez, ugyanaz*.

b) *Melléknéviék*: 1) személyre, vagy tárgyra mutatók: *ezen, azon; ez, az*; nyomatékosak: *emez, amaz*; azonosítók: *ugyanezen, ugyanazon; ugyanez, ugyanaz*; 2) tulajdonságra mutatók: *ilyen, olyan; ily, oly*; nyomatékosak: *emilyen, amolyan*; azonosítók: *ugyanilyen,*

ugyanolyan, ugyanily, ugyanoly; 3) fajtára mutatók: *ilyes, olyas, illetén, olyatén; effélc, afféle, ilyenféle, olyanféle*; 4) mennyiségre mutatók: *ennyi, annyi*; 5) nyomatókosak: *emennyi, amannyi*; azonosítók: *ugyanennyi, ugyanannyi*; nagyságra mutatók: *ekkorá, akkorá*; azonosítók: *ugyanekkorá, ugyanakkorá*."

Az elészámlálás teljessége ellen nincs kifogásom, de hibázatom ám az előadás módját és rendszerét. Nyelvet meg lehet azzal a logikával tanulni, melyet az Isten minden embernek, még az idiotának is adott, de ha nyelvtant akarunk írni, szükség, hogy a tudományos logikába is belé tekintsünk s abból különösen a felosztás és értelmezés (definiálás) szabályait megtanuljuk, melyekkel a szóba vett idézetet nem bírom egészen megegyeztetni. Az elkövetett hibákat, melyekben nem csak idézetünk forrása sínlik, nem feszegetem, ki fognak tűnni az ezennel előadandó észrevételekből.

Az a szócsoport t. i. melyet akármely nyelv grammatikájában ez a rovatczím: „névmás“ (*pronomen. Fürwort*) foglal össze, *oly male digesta moles*, melynek zürzavarát, a nyelvtanároknak sem értelmezései*) sem felosztásai nem bírják kitisztázni. És általában a beszéd részei kérdése egyike legkényesebbeknek és legvitatottabbaknak. Én hát távul tartom magamat tőle és a helyett a „mutató névmások“ czime alatt értődni szokott szavak használata és helyes alkalmazása körül tapogatózom, hivatkozva az idézetben felsoroltakra.

Mindnyájok csak módosítása annak az egy névmutatónak, mely phonologiai tekintetből négy alakot vált. T. i. hol mély, hol magas hangú, s mindenik esetben hol *z*-ével, hol a nélkül végződik. Tehát: *az, a, ez, e*. Az utóbbi különbség okát mindenki tudja, erről hát nincs mit mondani, de az előbbié nem oly világos, mint a nyelvtanárok vélik, a kik azt állítják, hogy „a magas hangúak közelebbre, a mély hangúak távolabbra mutatnak.“

*) Magyarak közhasználatu magyar szót értelmezni legalább is felesleges. Nevetséges is lehet, mint, pl. a M. Ny. szótárában az ilyenek: «DISZNÓSZEM, a d sz. ó nevű állat szeme.» «LÓFARK a ló nevű állatnak farka.» Azt gondoltam, hogy csak nálunk leledzik efféle pedanteria; de megjöttem róla, azt olvasva egy angol szótárban: «*arm-bone*», the bone of the arm.» — *arm-shaped*, shaped like the arm. Éppen most jó kezembe az «Athenaeum» legujabb számja (márcz. 30), melyben az ilyes értelmezések, mint: «*Billiard-room*, is an apartment set aside for the billiard-table;» «*ash-pit*, a place where ash is deposited» stb. kellően megróvatnak.

Nem világos, mert nem mondják meg, hogy mire vonatkozik ama „közelség“ és „távolság“ (nem „távolság“). Ugyanis a közéletben, midőn előttünk levő tárgyról beszélünk, nincs határ, a mi elkülönítse, mikor mondhatjuk *ez* vagy *az* a ház, *ez* v. *az* a város, *ez* v. *az* az ember. Mikor az egykori pozsoni diétán szónokolva azt mondta Klauzál a personalisról, hogy „az az ember,“ (a miért az illető ur felfortyant), nem méregette, hány ölnyire ül tőle és éppen úgy mondhatta volna azt is, (nem tudom nem így mondta-é) hogy: „*ez* az ember!“

Mikor egy debreczeni legény a tanyán azt énekl:

«Itt hagynám én *ezt* a várost, ha lehetne,

Ha engemet az én rózsám nem szeretne,»

bizonyosan szülő városára mutat az „*ez*“-el, pedig meglehet, hogy a tanyához közelebb van vagy Szoboszló, vagy Derecske, mint Debreczen. Olykor éppen ellenkezők is a stylusbeli közelebség és távolabbság a valódiakkal. Pl. Szegeden is beszélnek az emberek, Párisban is; de *itt* (t. i. Párizsban) francziául, *ott* (t. i. Szegeden) magyarul. Mert „Páris“ közelebb áll az írásban a mutató mondathoz, mint „Szeged.“

Számtalanszor csak megkülönböztetésül szolgálnak az „*ez*“ és „*az*.“ Egy gazda a gyümölcsösét látogató vendégnek azt mondja: „én *ezt* a fát vágatom ki, nem *azt* vagy *amazt* s abban az esetben is ezekkel a kifejezésekkel él, ha egyenlő távolságra van tőle a két fa. Hát ebben a szólamban: „akár *így*, akár *úgy*,“ van-e távolsági különbség? — Továbbat, nem mondja meg a nyelvtanár, mire vonatkoznak a *közelebb* és *távolabb*; megmondom hát én. Nem a valóban létező körülményekre, hanem a folytatott beszédben vagy írásban arra, hogy az „*ez*“zel mutattatott tárgy neve *utóbb*, és így a mutató szóhoz *közelebb*, holott az „*az*“zal mutattott: *előbb*, tehát a mutató szótól *távolabb* említettett. (Példát nincs miért hozni). De így is félszeg az útasítás. Mert az az eset is van, hogy „*ez*“zel oly dologra, körülményre, cselekvényre, állításra is mutatunk, a mit már megmondtunk vagy irtunk, „*az*“zal pedig olyanra, a mit utána fogunk megírni. Ezúttal szükséges a példa, világosításul.

„Azt parancsolja az Ur Isten, hogy reá vigyázzunk *azokra*, az kik valami ujságot és visszavonást inditnak; az kik külömbet tanítanak *annál*, az mit eleitől fogva tanultunk; és *ezeket* eltávostassuk.

Ezek a parancsolatok haszontalanok volnának, ha . . . stb.“ (P. P. K. 85. 1.)

„Azért, ha *azt* kérde: **Miért** hiszem a keresztény hitnek valásit? *Azt* felelem, hogy *azért*: mert *ezeket* az Isten mondotta és tanította. Ha tovább még s azon tudakozódol: Micsoda jelenségekből hajlottam *arra*, hogy hitelre méltónak itélném, hogy az Isten *ezeket* mondotta? *Azt* felelem, *hogy* az közönséges Anyaszentegyháznak bizonyáságtételéből. Mert Sz. Ágostonnal én is *azt* mondom, *hogy* az Evangeliumnak nem hinnék, ha az Anyaszentegyháznak méltóságos bizonyása *erre* nem vinne. Ha mégis *azt* kérdezed: Honnan tudod, hogy az Anyaszentegyház hamisat nem tanít? **Imen**

Szentírás *az*: valamit az Isten iratott; de mindazáltal, minékünk az Anyaszentegyház mutatja meg, hogy *ezeket* az Isten iratta“ (i. h. 88. 1.) Lássunk egy legújabb példát: „Tudományos működésének szolgálatába szeretvén állítani mindent, a mi *erre* hasznos lehetett. . .“ (Haynald, Boissier emlékb. 8. 1.) Elég ebből ennyi.

Nyelvtanáraink nem is alítják, hogy van egy fontos kérdés: „Mikor illik, kell, vagy szükséges a jelző *az* vagy *ez* után névelőt tenni?“ Révay úgy látszik annyira hozzátartozónak ítélte, hogy mutató névmásoknak egyenesen csak ezeket hozza fel „*ez a*“ „*az a*.“ A hajdani „Rudimentá“-ban is „*haec Musa*“ úgy van fordítva „*ez a Múza*.“ Megvallom, magam is sokáig voltam e véleményben elfogulva. De közelebbről megfontoltam a székely „*ehejt*“, „*ahajt*“ (ê helyt, â helyt) szavakat, aztán a közhasználatu: „*ezúttal*“, „*ezokon*“, „*széles e világon*“ stb. szólamokat. Továbbat kiszedtem a *Kulauzból*, *Káldiból*, a „Történeti (olv. historiai) szótár“ból a mutató *az*, *ez* példáit, és meggyőződtem, hogy az életben szintúgy, mint az irodalomban, hol van, hol nincs névelő utánuk. Azt is vettem észre, hogy e tekintetben írói sajtáságnak is kell lenni befolyással. Pl. Pázmánál „*ez*“ mutatót névelő nélkül csak ezekben a szólamokban: „*ez okon*“, „*ez világ*“, „*ez könyv*“, „*ez dologról*“, „*ez földi csapásokkal*“; másutt mindig utána van vetve: „*az*“ (Pázmán soha se írja névelőt *z* nélkül); Káldinál szorosán meg van különböztetve. Ellenben a Káldi bibliában a névelőtlen „*ez-t* három annyi esetben olvashatni, mint az azzal pótoltat. (V. ö. „*átkozd meg e népet*“ és „*eltörli ez a nép mind a kik határinkon laknak*.“ „*E város polgárai*“, és „*ezek*

a városok rendeltettek,“ „mind e napig adót fizetvén,“ és ezekben a napokban.)

Más különbség a két író modora közt az, hogy Káldi „az“ mutatót névelő nélkül is használ: „lón pedig az időben“ (*in illo tempore*) — „a napokban“ (*in diebus illis*). . . . Moyses kiméne.“ — „a helynek (*illius loci*) neve.“ — „a tartomány lakója (*regionis illius*)“ — „a férfit (*vir ille*). . . . hurré tevé.“ — „mind az ideiglen (*usque ad illud tempus*) jó illatot égetnek vala.“ stb. Azonban a névelős „az“ sokkal gyakoribbi nála; Pázmánál pedig a csupasz „az“ mutatónak nem lelem példáját.

A mi már a szóba vet. kérdés eldöntését illeti, azt nem vállalom magamra, hanem ajánlom nyelvészeinknek a megfontolását és véleményeik nyilvánítását. Nekem csak sejtelmeim vannak: többek közt az, hogy a névelőtlen mutató, mint jelző, mintha egy kicsinyt feszes, olykor innepélyes és így a familiaris stylusban kerüendő volna; pedig sajnosan tapasztaltam, hogy vigjátékokban, drámai, regénybeli mindennapi beszélgetésekben is ki van küszöbölve a mutató után a névelő, sőt „akolbulitása“ már csaknem béharapódzott az élet nyelvébe is. Most már kezd ismét lábra kapni a névelő, de biz’ a most is elég gyéren, és legsajnosabb az, hogy egészen más értelmű két szóval szokták szélitiben helyettesíteni a névelős mutatót, u. m. ezekkel: *azon* és *ama*, a miről bővebben kell szólnom.

Csupán csak vagy tudatlanságból, vagy tudni nem akarásból védhetni azt a közönségesen hitt, de merőben hamis állítást, melyet új grammatikáink s szótáraink is tanítanak, hogy: *azon* = *az*, *ezen* = *ez*; mintha t. i. *azon* és *ezen* az *az* és *ez* mutatók pleonasticus alakjai volnának. Dehogy azok! Külömbőségöket és értelmök összeférhetetlenségét már az is eléggé bizonyítja, hogy *az*, *ez* után névelő járulhat és járul, *azon* és *ezen* után nem. „*Az a ház*,“ „*ez a kunyhó*,“ feddhetetlenek; de „*azon a ház*,“ „*ezen a kunyhó*,“ menthetetlenek és értelmetlenek lennének.

A valóság az, hogy „*az*,“ (= *ille*; *jener*; *ce—là*); „*ez*“ = *hic*, *dieser*, *ce—ci*; „*azon*“ = *idem*, *ille ipse*, *isipse*; *derselbe*, *le même*; „*ezen*“ = *idem*, *hic ipse*; *derselbe*, *le même*. Látnivaló, hogy értelemeik nem férnek össze és az „*azon*,“ „*ezen*“ tulajdonképp nem is „mutatók,“ haszinte némely (későbbre magyarázandó) esetben szolgálnak is helyettök, hanem *identitást* jelölő határozatlan adjectivumok.

Nem beszélek alaptalanul, mert következő erősségeim vannak. Elsőben is az irodalmi visszaéléstől meg nem vesztegetett közbeszéd. Valaki barátjáról szólva, azt mondja: „Tökéletesen egykoruak vagyunk, mert *azon nap, azon órában* születünk.“ — Valaki a könyvtárámból ki akar venni egy könyvet s engedelmet kér rá. „Kiveheti,“ felelem, de *azon helyre* tegye vissza.“ Akárhány ilyes szólamot hallhatni a minden napi szóváltásokban.

Másodszor, régi íróink a XVIII. száz közepe tájáig kivétel nélkül *idem* értelemben élnek az „*azon*“ szóval. Ezt nincs miért bizonyítanom példákkal, mert a „Magyar Nyelvtört. Szótár“ bővön eléggel szolgál, melyekhez még csak azt a megjegyzést ragasztom, hogy Pázmán az *idem*-et jelentő „*azon*“ elé többnyire az „*ugyan*“t is oda bidgyeszi, Káldi pedig ritkán: (a Biblia fordításában 168 eset között 28-ban). Ellenben mai szokás szerint minden *idem*-et „ugyanaz-“ zal v. „ugyanazon-“nal fejeznek ki; már pedig az „ugyan“ szóban, ámbár sokfélélt jelent, de az identitás eszméjének bár árnyékát sem lelhetni benne. „*Azon*“ pedig már magában is az „azonosság“ kétségtelen kifejezője levén, a jelzője: „ugyan“ — nem teheti azt, a mit a jelzett. Tehát „*ugyanaz*“ sem tehet „*idem*“-et, hanem olyast, hogy *hasonlóképp az*; de a legteljesebb hasonlóság és az identitás közt, Leibnitz és Mill Stuart ellenére, átléphetetlen hézag van.)

Érdekes kérdés és azt hiszem, nem lesz nehéz megfejtetni, hogyan keletkezhetett az a hamis állítás, hogy „*azon*“, nem egyéb, mint az *on* bőségi raggal megtoldott *az* mutató névmás.“ — (M. Ny. Szót. AZON)? Feleletem ez: a mutató „*az*“ számtalanszor jelöli a vonatkozó névmás (*pronomen relativum*) előzményét. Példák szükségtelenek, nyisson ki olvasóm akármely könyvet vagy vegyen elé egy hírlapot, s ki lesz elégitve kétsége, ha volna. Az előzményes mutatót rendszerint névelő kíséri. (Egy éppen kezemnél levő hírlapban: „jó volt *az a* tűz, *melyet* lobogtattak az . . . oltárokon“ — „meghamisították *azokat a* dögleletes tudományokat, *melyek* ő idejekben szavat emeltek vala.“ (P. P. K. 90. I.)²) De az irodalomban

¹) „Ad causas *simillimas* inter se, vel *potius easdem* . . . veniebamus“ Cic. Brut. 94. (324). Így különböztet a nagy szónok.

²) Káldi a Biblia fordításában híven követve a latint, az alább idézett helyet így adja: »A föld, melyet kérsz, 400 . . . syklust ér.« És így mindenütt³ de nem tudhatni névelő-é nála vagy névmás az „*a*“ és „*az*“?

gyakran fordul elé névelő nélkül is az antecedens mutató. (Az iménti hirlapban: „Csak a tényt említjük meg, hogy stb.“ a hol az „a“ mutató névmás és nem névelő; tehát hangsúlyozni kell). Mielőtt tovább mennénk, tegyünk egy kis hasonlítást a latinnal és némettel, melyeknek nyelvünkre való befolyása az irodalom terén tagadhatatlan. A latin a vonatkozó névmás előtt nem él rendszerint előzmény mutatóval, hanem kopaszon használja a főnevet. „Places tauri *Plutona, qui* compescit.“ (Hor.) — „*Succus, quem* opobalsamum vocant.“ (Plin.) — „*Sidere, quod* caniculum appellavimus.“ (Plin.) — „*Terra, quam* postulas 400 siclos, valet.“ (Bibl. vulg. Gen. 23. 15.) De olykor nem hiányzik a mutató is, mint pl. „*carcer ille, qui* est a Dionysio factus.“ (Cic.) — „*Ea loca quae* Numidia appellatur. (Sallust.) A német ellenben *der die das* mutatót alkalmaz az előzményhez, mint mi, s szintugy hangsúlylyal különbözteti meg a névelőtől. No már mind a latin, mind a német az előzmény mutatót olykor *idem*-mel, illetőleg *der selbe*-vel, cseréli fel. Pl. Ego ludum nonnihil veritus sum, Dave, ne faceres *idem, quod* vulgus servorum solet. (Terent. Andr. 3. 4. 4.) — „*Eodem* pacto, quo huc accessi, abscessere. (Plaut. Trin. 3, 1, 84.) — „In *eodem* die, quo manipulus consecratur, ceditur agnus.“ (B. Vulg. Lev. 23. 12.) Káldi: „*Azon* nap, *melyen* a kéve megszenteltetik, öljetek . . . bárányt.“ — „*Derselbe* Mann, *welchen* Sie schon gesehen haben“ (Heinsius Wb.). És meg kell jegyezni, hogy az *idem* és *derselbe* előzményeknek használva sem vesztek el értelmökből az *identitas* eszméjét, és ha az idézett mondatokban az *idem* helyett *id*-et, az *eodem* helyett *eo*-t, a *derselbe* helyett *der*-tennénk, már nem jelentenék azt, a mit amúgy jelentenek.

Visszatérve a magyarra, világos mind fejtegetéseimből, mind példákból, hogy régi íróink szoros különbséget tettek a mutató előzmény és az *identitást* jelölő előzmény közt és amazt az. ez névmással (névelővel v. a nélkül is) ezt pedig *azon, ezen* szavakkal fejezik ki. És éppen úgy s azokkal a szavakkal különböztetik akkor is, mikor nem szolgálnak előzmények jelölésére az illető névmások. De időfolytán a különbség érzete kiveszett az irodalomból s az a hamis fogalom támadott, mintha, pl. „*azon* ember, a *ki*“ csak ékeőbb szólásforma volna, mint: „*az* az ember, a *ki*“ Világosan tanuskodik állításom mellett a *Mikes Kelemen* eljárása, a *ki*, midőn leveleiben a mindennapi élet nyelvét használja, — szóval:

náivul ir, — „*az a, ez a*“ mutatókkal él; holott mikor magasabb, vagy czifrább, mondjuk miveltebb stylra akar emelkedni, és mikor más nyelvből fordít, „azon“-t, „ezent“-t veszen igénybe. A visszaélés aztán azokra az esetekre is, a melyekben a mutató nem jelöl előzményt, át- és anynyira ment, hogy „*az az*“ „*ez az,*“ mint parasztos szólamok, csaknem végképpen kiküszöbölődtek vala az irodalomból.

A fogalom tévesztést még egy hamis analogia is segítette. T. i. némely szókhöz raggatott *on, en* a társ-szavak értelmén semmit sem változtatnak: pl. *most* — *mostan, hogy?* — *hogyan?* — *immár,* — *immáron, ott* — *ottan, ily* — *ilyen, oly* — *olyan, megint* — *megintén, én* — *ennen, ön-önnön*. De ebből nem következik, hogy *azon* = *az,* és *ezen* = *ez.* Nem, elsőben azért, mert régi íróink, sőt a közélet nyelve is megkülönbözteti. Nem, 2-szor, mert az „*on — en,*“ mint ragok, bizonyos esetekben a törzs-szó viszonyát jelölik, és anynyiban értelem-váltóztatók is: *hajó* — *hajón, szoros* — *szorosan, szép* — *szépen, kellő* — *kellően*. Nem, 3-szor; mert más jelentős rag és képző is van pl. a hiányt v. tagadást jelölő *talán, telen, atlan, etlen,* a mely egy vagy más esetben elveszti a jelentőségét, mint *megintelen* = *megint, teméntelen, tökéletlen,*¹⁾ *látatlan* (mely nem csak „*apus*“-t jelent,) a honnan a „látatlankodik“ származik,²⁾ *hirtelen, v. hertelen* (nem = *inglorius* v. infamis). Egy szó mint száz: *az* és *azon*; *ez* és *ezen* voltaképp különböznek.

Adjuk meg az igazat: egy néhány év óta ismét kezdett helyet foglalni irodalmunkban az *az a, ez a*; de aligha van köszönet benne. Egyik rossz hiedelem helyét egy másik foglalta el, esőből a cse-

1) A M. Ny. Sz. az „*ellen*“-nek tagadó értelmét akarja fellelni abban a szóban és Sándor Istvánnal *hiányos-nak, hibás-nak, csonká-nak*; aztán Molnár Alberttel *állhatatlan-nak* stb. értelmezi, a „tökéletes“ ellenkezőjét gyanítva benne. De ebből semmi sincs. A „*tökéletlen*“ tájszó s a hol otthonos, *álnok, alattomos, színlő* s többilyent a synonymái. Forrása az „*eltökit*“ ige, mely = elcsen, lopva eldug. Ennek a nyoma hallatszik bizonyos gyermekjátékban: „*Tökbe tevők, tök* nem tartá; vasba tevők, was megtartá.“ „*Tökéletlen*“ az, a ki gondolatát vagy tettét eltökiti vagy elrejti.

2) „*Látatlankodik*“ megint furcsán van értelmezve, imigy: „*Mondják emberről, ki jelenlétével terhére van másoknak s helyben marad, mintha lába nem volna*“ (M. Ny. Sz.) Nem csak ember látatlankodik s a látatlankodó nem is ül veszteg, hanem alkmatlankodik, sürgölődik ott, a hol nem kellene. A ki birkozás közben a lábával kaszibát vet: «látatlankodik?»

pegő alá jutottunk. Az *azon ezennek idem (ille, idem, hic idem)* jelentése nincs elismerve, hanem csak elegyesen és váltogatva önkényesen, de csak mutatóul élnek vele¹⁾ s az igazi *azon* ezen-t az „ugyan“ hozzátételével akarják kifejezni, miről megmondtam már főlebb a véleményemet. Azonban itt sem állottak meg, hanem a mutató alakjait még egy harmadikkal is *amaz, emez*, is szaporították, ezt is szintoly szeszélyesen használva. Már pedig ennek is saját jelentése van, u. m. hogy a M. Ny. Sz. szavaival éljek: „a többi távollevők közül különösen kitűzötten egyre mutató.“ Ezen az értelmezésen ugyan lehet és kellene igazítani, de nem elegyedem most belé, mert azt akartam kimutatni, minő vaksággal valának megverve az irt Szótár szerzői, midőn saját értelmezésök ellenére utána nyomban vissza kullognak tévedésökre — nem akarok a Sz. Péter 2-dik levele (2. 21) hasonlatával élni, — ezt irván: „Külömben egyértelmű vele az „azon!““

Lesz t. hallgatóim s olvasóim között nem egy, a ki a Shakespeare-féle *Much ado about nothing*-at alkalmazva hibáztatják, hogy ennyi nem csak szót, hanem lapot „pazaroltam csekélységre.“ De lám, midőn egy francia útas vezetője Escurialt, a spanyolok szemében a világ VIII. csudáját, mutogatta s azt mondá, hogy II. Fülöp a St. Quentini ütközetben tett fogadása következtében építtette a ropant és költséges épületet, az útas azt jegyzé meg, hogy igen nagy-nak kellett lenni a király félelmének, hogy olyan nagy fogadást tett.“ Nem lehet rossz néven venni nekem is, ha sokat kiabáltam, sőt tovább is fogok, mivelhogy erősen félek, midőn anyanyelvünk szép alkotmányát, ha nem is éppen veszélyeztetve, de bár csorbitva látom. Már pedig a nyelü alkata, sőt vagyona van megtámadva, midőn egy szót tős törzsökös jelentésétől megfosztanak s egyszersmind ezt egy másnak jogtalanul tulajdonítják, a mi az „azon“-nal és „ugyan“-nal, mint megbizonyítottam, valójában történik. Lássuk, hogy annál biztosban őrizkedhessünk tőle, merről fenyeget a veszély. Elsőben a nyelü gazdagítására törekvő írótól, kivált fordítóktól, a kik kellő alapismeret és készültség nélkül nyelvészek akarnak lenni, a kiket *reservatis reservandis*, *neologus* névvel jelölök. Ezeket ez úttal

¹⁾ B. e. Bajza egykor azt mondá, hogy a magyar mult idő különböző alakjai csak arra valók hogy felváltva élhessünk, stylusunkat tarkithassuk velök. Úgy látszik íróink is ilyen véleménnyel vannak a tárgyalt névmásokról

az „orthologus“-ok szórólapátjára hagyom, megjegyezve, hogy ők olykor éppen szélcsendben, néha meg igen erős szélben szórnak mind a két körülménynek természetesen ártalmas következményeivel. Másfelől grammaticusaink fenyegetnek, a kik nem tanulják, hanem mesterkéltnél önkényes és jól meg nem fontolt, ki nem főzött rendszereik nyomán tanítani akarják a magyarnak a magyar nyelvet. Itt egy példa bizonyosságul. Tessék visszatekinteni a 2-ik kivonatra, mely a mutató névmásokat ismerteti. Kifogásaim:

1) Az idézett nyelvtan szerzője belétekintett ugyan mind az élet, mind az irodalom nyelvébe, de nem tanulta meg belőle, hogy az elősorolt szavak nem névmások, azaz nem oly beszédrészek, amelyek valamely más névszót helyettesítenek. Mert ugyan az ég szerelmiért, ebben: „ez a kert,“ micsoda névszót birnánk tenni, az „ez“ helyébe? Vagy micsodát az „az“ helyébe, ebben: „az a torony“? — Sejtette ezt a nyelvtanár, hanem a helyett, hogy tanuljon belőle, meghamisítja a *névmás* értelmezését, azaz megtoldja így: „a névmások oly (sic) beszédrészek, melyek valamely más (sic) névszót helyettesítenek, reámutatnak vagy vonatkoznak,“ a végett, hogy a csávéba húzassa ama mutatókat. Igen, de azzal beléhuz egy rakás más szót is, a mi nem tartozik belé. Mikor pl. Fra Diavoloban azt éneklük: „Ott a hegytetőn,“ az „ott“ nemde mutat a hegytetőre? Tehát az „ott“ is névmás. Vagy ha azt mondjuk: „szép virág“ a „szép“ nem vonatkozik a virágra? Ebben: „a torony gombja“ a torony kétségtelenül „más névszó“ra: „gomb,“ akár a „gomb“ a „torony“-ra vonatkozik és így valamelyikök névmás.

2) Azt olvassuk, hogy „a *mutató névmások* részint főnéviek, részint melléknéviek.“ Előlegesen azt jegyzem meg, hogy ezek a rovatcímek: „főnévi,“ „melléknévi,“ a nyelvi rendszerében merőben ismeretlenek. Nem is lehet másképp; mert valamely beszédrész vagy *főnév*, vagy *nem az*; vagy *melléknév* vagy *nem az*! Valami de-nevérféle tertiumok köztök nem léteznek. De e maradjon annyiban. Fődolog az, hogy *mutató névmás* se mint főnév, se mint „főnévi“ nem létezik. És meg kellett volna volna tanulni az élet és irodalom nyelvéről, hogy valamennyie mind melléknév! Mert mindenikök vonatkozik valamire a mi vagy világosan ki van mondva, vagy az előbbiekből fölértve. Balla Károly azt írja a „Zsebtükör“-ben:

Balgatag volt az ó világ:

Ne higyjétek, nem igaz!

Kóré volt a lapu szára,

Akkor is és most is az!

„Az,“ t. i. „kóré.“ Ha már ez az „az“ főnév az „igaz“ is főnév, éppen azt a szerepet viselvén, a mit az alábbi „az.“ És a „melléknévieknek ismert mutatók is viselhetik azon szerepet: „Ő is csak olyan, mint az apja.“ (M. Ny. Sz.) — „Annakelőtte, hogy Budára Pestre birták a falut, oda is annyi szerént adóztanak.“ — (Tört. Szót.) Egy szó, mely rendesen mással párosul, csak oly természetű marad, ha maga egyedül használtatik, mint a félsizma is, melyet a fájós-lábu csak az egyik lábán viselhet, éppen oly csizma, mint a féltett társa és a kengyelvas, melyet szíjjából kivéve a kovácshoz küldünk javítani, ott is kengyelvas marad. A mutató is voltaképp adjectivum sőt éppen csakis az, a minthogy a francziák javított grammaticája egyenesen „*adjective demonstratif*“-nak és nem *pronom demonstratif*-nek nevezi. A felosztás tehát tarthatatlan. De ha még annál helyesebb volna is, mind magára, mind alosztályaira nézve azt állítom

3) hogy czéltalan és sikertelen, Ugyanis, mindig a mellett álllok és maradok, hogy a magyart magyarra, valamint a németet németre, a francziát francziára stb. tanítani felesleges dolog és legalább is időpazarlás. Ne tessék félreérteni és megütközni rajta. Nem a magyarnak irt, vagy irandó magyar, a németnek szánt német nyeltant mondom haszontalannak, hanem azt, hogy a magyart magyarul, a németet németül akarják tanítani vele: azaz olyas valamit, a mit a tanítvány szintoly jól, megesik, hogy jobban is tud, mint a tanítója. Ha ki azt kérdené, hogy „mire való hát a magyar nyeltan, azzal felelnék neki elsőbben is, hogy különböztesse meg a „magyar“ meg a „német“ számára irt magyar grammatikát. Csak is az utóbbinak célja az, hogy magyar nyelvet tanítson. Aztán egyenesebben, azt hogy a magyarnak irt magyar nyeltannak három célja lehet: 1) hogy alapot vessen a szók származtatásának s ezáltal a helyes írásnak; 2) hogy idegen nyelvekkel érintkezés és rossz írók kártékony példái következtében hibák csúszván nyelvünkbe bé, ezeket elkerülni, vagy igazítani tanítsa; 3) hogy a nyeltani fogalmakat, rendszert s ezeket jelölő műszavakat megismertetvén, azzal az idegen nyelű grammatikájára alapot vessen s eszközöket szolgáltatson. Én

ezeknél többet nem tudok. A ki tud, attól köszönettel veszem szaporításukat. Csak azt kérdem, hogy a *mutató névmásoknak* az idézett nyelvtanbeli tárgyalása segít-e a mondott három czél vagy valamelyikök elérésére? Kimutatja-e pl. a bajt a F. Lapok (id. 52. sz.) következő passzusában: „az ifuság bájos rózsái hervadozni kezdtek, a nélkül, hogy valaki *azokat* leszakasztani igyekezett volna;“ a hol az „*azokat*“ nem csak felesleges, hanem pozitív hiba is? Sőt lábat ad neki, midőn azt a mentséget sugallja az írónak, hogy „*azokat*“, névmás, és azt helyettesíti „*rózsáit*“, a mely okoskodás nem gátolja meg, hogy ép magyar fület meg ne sértsen az „*azokat*.“ Nem különben botránkozató: „alkotmányos aggodalmak többször (sic) okoztak neki bajt; igyekezett megnyugtatni, ha kellett orvosolni *azokat*.“ a mely mondatban nem is tudhatni mire vonatkozik a mutató „névmás.“ De biz' ebben: „Méltányosság, tisztesség kívánja *ezt*“, szakasztott germanismus: „Billigkeit, Artigkeit erfodern *es*.“ A német constructio megkívánja, a magyar olykor éppen tiltja a mutató névmást.

7.) *Viszonyragok, képzők, névutók, igehatározók.* Legsűrűbb hiba a „*nak (nek)*“ mint birtokrag helytelen használata. Legtöbb nyelvtan nem is törődik vele, de van oly nyelvészünk is, a ki egyenesen kimondja, hogy odatétele vagy elhagyása merőben közönyös. Én pedig azt állítom, hogy éppen nem! Engedelmet kérek, ha kissé hosszadalmas leszek okaim kifejtésében.

A *birtokos* fogalmát, mindig a *személyragos* birtok névvel kapcsolatban, kétképp fejezi ki a magyar: 1) csupasz nevezővel, és hangsúlyozva. Rövidség okáért *genitivus* birtokosnak nevezem. „*Isten akara*ta,“ — „*Bálaám száma*ra,“ — „*természet folyása*,“ — „*víz háta*,“ — „*az emberek ítéletei*“ (P. P. K. 30—33 l.) A gen. birtokossal való helyes élés feltételei: a) hogy a birtokos elől álljon; b) hogy a birtoknév csak egyszerű (nem éppen csak egy szavu) jelzővel (névmellékkel v. birtokos névvel) legyen tőle elválasztva; c) hogy a birtok előtt ne legyen névelő. — Tehát: „a *mésék dú*s gyűjteménye“ (Bud. Sz.) — „*Csokonai sirja rendbehozása*.“ (Föv. L.) — „A *fogas*kerekű vaspálya meghosszabbítása ügye“ (Föv. L.) — „A *gyermekmentő* egyesület alakításának szüksége.“ (F. L.) — „Az *ész*t nép ősköltészetének eredeti hagyománya. (Bud. Sz.) feddhetetlen szólamok.

2) Minden más esetben *nak-nek*-kel jelöli a magyar a birtokost, és ennél fogva imezt „*dativus* birtokos“ névvel jelölhetni. Ennek is rendszerint a birtoknév előtt a helye, de okkal móddal állhat szél-tiben utána is. Példák szükségtelenek. De szükséges ám az eldöntése annak a kérdésnek, hogy hová esik ilyenkor a hangsúly? Tegyük szabatosabbá a kérdést: birtokost és birtokát jelölő szólamban, melyikök viseli az accentust?

A feleletet olvasóm saját tapasztalásától várom. Ügyeljen maga és mások természetes beszédére, olvasson első látásra, fenhangon, elfogulatlanul könyvet vagy hirlapot s úgy fogja találni, hogy nem a *nak nek*-es birtokost hangsúlyozza, hanem a birtoknevet. Amaz (a birtokos) csak akkor kapja az accentust, ha a mondatsúlyt viselő helyre esik. Bár nem gyakori eset, de ha lehet közbeszédben is ezt mondani: „Rajtam van a sor, nem rajtad;“ ezt is lehet: „Nékem van több pénzem, nem neked.“ Ha mondhatom: „Tőled lopták el a lovat;“ azt is igen: „Neked lopták el a lovadat.“ „A bölcsek ajkiban találta a bölcsesség,“ így is rendezhetni: „A bölcsnek találta ajkiban a bölcsesség“ stb. Az irodalomban is találok példát reá: „Vagy talán a földnek dobbant meg a szive.“ (Petőfy Ján. V.) — „Mikor az éjfélnek jött rémes órája.“ (Ugyanott). Ez egy eseten kívül a *dativus* birtokos mindig súlytalan. A birtoknév hangsúlyozása a mondatbeli helyzetétől függ, s annál fogva lehet hol accentuálva, hol nem.

Bármely elméletet állítsunk fel az accentusra nézve, azt senki sem merné tagadni, hogy a magyar ember gondolata kifejezésében hathatós szerepet visel. Nyelvünk geniusa, mint látók, szorosán megkülönbözteti accentussal a *genitivus* és *dativus* birtokost; tehát használatuk közönyös, sőt szabálytalan nem lehet; de biz' a beszélő önkényének, szeszélyének vagy divaton kapásának sem szabad játékszerűl adni. A nyelvi vizsgálójának, mondjuk, a nyelvtanárnak tehát kötelessége kipuhatolni, minő tekintetek vezetnek a beszélőt vagy író, hogy a *genitivus* vagy *dativus* birtokos két alakja közül inkább az egyiket, vagy inkább a másikat vegye igénybe.

Engemet a tapasztalás arra a véleményre bír, hogy a beszélő vagy író ahoz képest él az egyik vagy a másik alakkal, a mi szerint alanyiasan vagy a *birtokosra* vagy a *birtokra* akarja a halló v.

olvasó figyelmét különösebben irányozni; tárgyiasan pedig a miszerint a birtokos vagy a birtok van szorosabb viszonyban az igével, vagy ha ez nincs kifejezve, a praedicatummal. (Hogy a birtokos és birtok közzé tolakodó körülmények már maguk is igazolják, sőt megkívánják a dativus birtokost, az természetes; érintettem főlebb a két alak közti különbség kimutatásakor)

Még valamit előre kell bocsátnom: t. i. hogy a genitivus birtokos szorosabb kapcsolattal tartja magához a birtokot, mint a dativus, a mire az is mutat, hogy a dativus a birtokossal jelölt szólam az *inchoativum* és a mondat dereka közt megoszolhatik: pl. „Az igaz hivek jó cselekedetinek (*inchoat.*) jutalma vagy az Isten országában.” (P. P. P. 295. l.) — „Pedrillonak (*inch.*) a hása a bálványja; a ki neki (*inch.*) a hást bántja, bálványát bántja.” (Vigj.) — „Türelme (*inch.*) nem minden embernek van.” — A genitivus birtokost soha sem lehet így elválasztani a birtoknévtől. Ezzel végezve, most már a példák elemzéséhez fogok: „Miképpen a Babyioniai kemenzében nem ártata a tűz a három ifunak; és az mi *Urunk halála óráján*¹⁾ meg nem világosíthatá a földet a Nap, az embernek is szemem semmit se látna; keze és nyelve nem mozdulna, ha Isten megvonná az ő erejét.” (P. P. K. 30. l.) — Ime az első birtokviszonyban „*Urunk*”-ra akarja kiválóan figyeltetni olvasóját írónk; a másodikban ellenben az „*ember*” semmi kitüntetést nem érdemel, otiosus jelző, mely el is maradhatna; mert a főtényezők a „*szem*” és a „*kéz*,” melyek közzül amaz a „látna”-hoz, ez a „mozdulna”-hoz szorosabban vonzódik, mint az „*ember*.”

1) Vegye számba olvasóm ezt a szólamot, melyhez hasonlót többet is idézhetnék, a mely megzafolja azt a szintoly önkényes, mint alaptalan és tarthatatlan szabályt, mely szerint egymásra következő két birtokos esetében a másodikhoz mindig nek-nek-et kellene ragasztani. Lehet biz' a mind a kettő genitivus birtokos, mint: „a magyar király koronája;” — „Erdély fejedelmei sara.” De lehet mind a kettő dativus birtokos, mint: «A keresztyén hitnek igazságának kiszolgáltatására. . . Bizonyág.» (P. P. K. 42. l.) — »A keresztyén hitnek kiterjedésének csudálatossága« (il. 48. l.) De lehet ily következő is: *genit.* birtokos, *dat.* birtokos, birtok. Pl. Vendégem a szobában ül, folytonos kopogást hall s kérdi mi az? Nem jó magyarul felelek-e reá, ha azt mondom: «A szomszédomnak a háza fedelét zsindelezik?» Ezt a hamis szabályt a magyar akadémia szerkesztette, hirdette officiosus nyelvtanában s oly sikerrel, hogy megszégését minden írónk nagyobb vételnek tartaná, mint a tíz parancsolat bármelyikét.

Azt hiszem elemzés nélkül sem akad fenn senki, ha azon lapon alább ezeket a gen. birtokokat olvassa: „Az *Bölcs mondása* szerint, az *Isten akaratyának* szolgál minden állat.“ — „Az *Báldám számára* okossan és emberi nyelven szólla.“ — „Az *természet folyása és rendi* fölött volt, hogy Jónás a *Czethal gyomrában* elevenen maradt.“ — CHRISTUS Urunk és Sz. Péter a *viz hátán* száraz lábbal jártak.“ Sőt a lett volna megütköztető, ha dativus birtokosokkal a *birtokokra* irányozta volna írónk a figyelmet. Úgyhogy tüzetes szándékának kell tulajdonitnunk, midőn ebben a mondatban: „Az *Istennek szava* szerint ez minden haszna az Isteni ismeretnek, hogy kitisztuljunk bűneinkből,“ (33. I.) a dativus birtokossal a birtok: „szava,“ kijelentését emeli ki különösen.

Tanulságos ez a példa: „Ha az böcsülletes *embereknek* csak gondolatunk szerint való *jelenléte* is, zablát vét az mi gyarlóságunknak, mentül szorgalmatosb vigyázásra ébreszt az *Istennek* valóságos *jelenléte*? Sz. Basilius Istentelenségnek nevezi, ha ki az *emberek jelenlétével* inkább megtartóztatik a gonoszságtól, mint az *Istennek* színevel.“ Az első mondatkör első tagjában a birtok előtti hosszas jelző már igényli a dativus *birtokost*, melylyel a figyelem a *birtokra* fordul s a másodikban is annál inkább, mivel azon szóval is van kifejezve. Egyszersmind át is veszi elsimitólag a birtokosok, az „emberek“ és „Istennek“ közti merész ellentétet. A második mondatkörben a birtokos: „emberek“ van kiemelve s hogy az iménti ellentét ne tűnjék elé, a második tagjában a dativus birtokos a („színe“) birtokra veti a figyelmet s annál fogva a birtokviszonyos egész szólam: „az emberek jelenléte áll szemben a birtoknével az (Istennek) „színe“-vel.

Azt hiszem nincs miért halmozzam tovább a példákat és elemzéseiket. Az eddigiekből világosan ki jó, hogy a *gen.* és *dat.* birtokos közt voltaképpeni különbség létezik. Azt is meg fogják engedni nekem t. hallgatóim, hogy nyelvünk geniusa nem teremtette ok nélkül a két alakot s egy s más esetben való használatuk nem közönyös és még kevésbé szeszély játéka. De tiltakozom ám az ellen, mintha vizsgálódásaim következtében szabályt vagy nyügöt kívánnék tólni az íróra. Hivatkozva arra, a mit korábban nyilváníték a nyelű fesztelen természetéről, ki merem mondani, hogy a nyelnek, a beszédnek csak szokásai, nem szabályai vannak s a nyel szokások fentartója és

alkalmazója a romlatlan nyelvösztön, a vesztegetetlen nyelvér-zék.)¹⁾ — Vegyünk elé más ragot, a hasonlítás második fokáét.

8.) A német nyelvnek egy furesa szokása van. A *második* fokot olykor *elsőnek* veszi. *Die grösseren Städte* (nem kicsiny se nem nagy, hanem a kettő közt) „*Die höhere Bildung*“ (nem alacsony de nem is magas) *Der Knabe gehört zu den bessern*, wenn gleich noch nicht zu den guten Schülern.“ *Gestern war es heiss, heute ist es kühl, aber noch lange nicht kühl.*“ „*Wir sind in diesen Zimmern nur an kühlern* (nem hives de nem is meleg) *Sommer-oder an wärmern* (nem meleg s nem hideg) *Herbsttagen.*“ — Ezekben a szólamokban hát: „nagyobb“ tulajdonképp = *kevésbé* nagy; „magasabb,“ „jobb,“ „hivesebb,“ „melegebb:“ azt teszik, hogy kevésbé magas, jó, hives, meleg! Ezt a sajátságot, mondhatni viszásságot sikerült nyelvünkben is meghonosítani, mint az idéz. Lapok példái mutatják: „a . . . repertoire-nak nálunk ritkábban hallott darabjai.“ — Girardi . . . *hosszabb* vendéjátéokra (olv. játszásra) *jó . . . a német színházba* — „a vidéki nagyobb városokban . . . elővesznek egy-egy operát; — hallgatóiban elnyomja a szigorubb kritika szellemét;“ — „a hosszabb keleti utazásból visszatéró Li-

¹⁾ A helyes nyelvérzék sugallá a F. L. szóba vettem számában az akad. hatalomszó ellenére íme szólamokat: »Csokonay sirja rendbehozása« és »a fogaskerekű vaspálya meghosszszabítása ügye« (gen. b. — gen. b. — birtok). Holott ezekben: »gyermekmentő egyesület alakításának szükségé,« — a molnárok és sütők gőzmalmanak igazgatósága« (gen. b. — dat. b. — birtok) csak a szabálynak hódolás irányoztatja a figyelmet amott a »szükség«re, emitt az »igazgatóság«-ra, mintha czeek volnának a praegnans eszmék! — Megint egy helyen természetesen és kellően van írva: »pompás fogat állt meg a *divatárusnő üzlete* előtt;« de hibának tartom, hogy kevéssel utánna ebben a mondatban, mely az idézettnek szakasztott mása: »Az öreg ur nem mutatkozott többé a *divatárusnőnek csarnoka* (lött,« a dat. birtokos az accentust a »csarnok«-ra veti, következézőleg erre irányozza a figyelmet, holott itt, mint amott a birtokos: »divatárusnő« a jelentős eszme s a birtoka akár »üzlet,« akár »csarnoka legyen, egészen közönyös. Az id. Ld. 38. I. lapján olvasom: »Thaly . . . (Rodostóban) az ottani osztrák-magyar konzulnak, Aszlánnak fiában . . . magyar ivadékra talált.« Itt a »nak« hamisan irányozza a figyelmet a »fiá«-ra, mert hiszen, teszem, *leányában* is szintúgy »magyar ivadékra talált volna. Nem az a kérdés, hogy Aszlánnak miében,? hanem az, hogy ki fiában? Erre az szabatos felelet, hogy az osztrák-magyar konzul Aszlán fiában. A ki ezt is szörzsálhasogatásnak nevezné, annak az elméje élét nem irigyelném.

pót herceg; — „N. N. egy nagyobb társaság élére áll.“ — A fordító jó urak tudhatták vagy kipuhathatták volna, hogy a magyarnak az ily, úgy szólva kissebbítő vagy mérséklő fokozásra saját kifejezése, „*acska, ecske*“ ragja van; tehát a fölebbi példákat így kell igazítani: *ritkácskán* hallott darab, *hosszacska* játszás, utazás, *nagyocska* város, társaság. Ezeket s ilyeket kell vala fordítóinknak s utánok íróinknak használni v. annál károsabb volt azt nem cselekedni, hogy a miatt zavar és félreértés csúszott a szólamba. A 2-ik foku névmelléket vagy igehatározót ugyanis nem egy esetben valódi természetes fokozatában kell értenünk, t. i. valahányszor egy elhallgatott, de könnyen oda gondolható hasonlítási mozzanat létezik Pl. ha az idézett mondatnak: „N. N. egy nagyobb társaság élire áll“ alkalmával tudva volna, hogy ő addig is igazgatott egy társaságot, akkor természetes fokozatában kellene érteni „nagyobb“-at, hozzá gondolva: „mint eddigelé állott.“

A „több“ (*mehrere*) többször (*mehrmals*) helyett nem ajánlhatom a diminutiv alakot, ámbár lehet biz' azt mondani, hogy pl. *sokaeska* szénája termett, *sokacska*n voltak a gyűlésben. Hanem szokottabb ennél a „nem egy“, „nem egyszer“, a mi irodalmunkban is meg van a legkorábbi idők óta. Ezeket hát: „Részt veszen benne az egyesület(nek) több meghívott barátja; — „alkotmányos aggodalmak többször okoztak neki bajt,“ így javítjuk ki: „Részt veszen benne nem egy meghívott barátja az egyesületnek.“ — „alkotmányos aggodalmak nem egyszer okoztak bajt neki.“ — A német Spitzfindigkeit talált ugyan módot az ő sajátos comparativusa igazolására, de mivel azzal a magyarba keblezése nincs igazolva, nem vesződöm vele, hanem átmegek:

9.) a tárgyragra vagyis accusativus végzetre Magyarban a tárgyrag: *t*, mint minden nyelvtan írja s minden ember tudja; de nem írják és nem tudják, hogy „minden tárgyrag *t*,‘ oly propositio, melynek egyszerű megfordítását: „minden *t* végezet tárgyrag,“ tiltja a logika. Hogy nem igaz, bizonyítja a tapasztalás is, mely arra tanít, hogy a *t* végzetnek még az a szerepe is van a magyarban, hogy igehatározót képez;¹⁾ tehát nem csak *rag*, hanem *képző* is. Hatását leg-

¹⁾ Ne tessék következtetlenségnek tulajdonítani, hogy »képez,« »képző« szavakkal élek, mert én itt a *kép*-et valódi értelmében vezzem. Ugyanis a *képző* (formativum) nyelvtani bizonyos rovatbeli szóra egy más rovatbeli szónak a *képét*

érthetőbben magyarázza¹⁾ az, hogy versenytársa az *on, en*, mely csak abban különbözik tőle, hogy sokkal gyakoribb használata. Ezt én már ezelőtt több mint húsz esztendővel megírtam, de nyelvészeink fittyet hánytak reá. Csak kettőt leltem, *honor melioribus*, a ki tekintetbe vette, u. m. *Szinnyei* és *Finály*. (Az észrevétel prioritását persze egyik sem említi). Az előbb említett nyelvtanár megérte — óvatosan — azzal, hogy a „t“ módhatározó rag: *örömetst, egyenest, lépést*, a mihez ugyan sokat, de ellene kifogást tenni nem lehet. Az utóbbi ellenben azt a szerencsétlen állítást kockáztatja és ismétli, hogy „a t képző jelentése a bevezettség, a megállapodottság.“ Nem vitatom mert meg vagyok győződve, hogy az állító. ha azt a fáradságot veszi magának, hogy ötletét jobban és higgadtan megfontolja, át fogja látni, hogy állítása csak idiosyncrasia szüleménye. A mit egyébként a névutókban (*alatt, előtt, felett, között, mellett* és a helyneveknél) *Kolozsvárt* = Kolozsváron; *Pétervárt* = Péterváron; *Pécs* = Pécsen; *Vásárhelyt* = Vásárhelyen való megjelenéséről mond, valamint az is, hogy nem vagy megkettőztetése merőben közönyös és jelentésére semmi befolyással nincs,²⁾ szent igaz. Az idéztem két grammaticus hozzájárultával annyira tisztába van hozva a t képző ügye, hogy tovább tárgyalása itt szükségtelen és csak azért hoztam elé, hogy az idézett Lapokban „Kolozsvártt“nak és „Pétervártt“nak esetlenségét kimutathassam.³⁾

ruházza. *Szép*, névmellék, a »ség« főnév képét (szépség) adja neki. Így a *ség* a *vere-*, és a *lát*, *tud* és *tudom*, *hall* és *hallom* igéknek: és ezek: *vereség, látás, tudás, tudomás, hallás, hallomás* főnév képeket öltének.

¹⁾ Azok a magyarázatok, illetőleg theoriák a nyelvtanokban tudós és elmés dolgok lehetnek, sokszor azok is; de hasznukat nem bírom látni.

²⁾ Senkinek se jutott még eszébe, hogy »helyt állok,« »helyt maradok« helyébe így írja: *helytt állok, helytt maradok*; pedig ott van a *helyütt*, mely=helyt.

³⁾ Az esetlenség még szembeszökőbb lesz, ha eszünkbe jut az az idéetlen származtatás, mintha pl. *Koloz-vártt* annyi volna mint: *Kolozsvár-ott*. t. i. *Kolozsvár + ott*. *Claudopolis + ib'*: csupa nonsens. Aztán maguk az *ott, itt*, is a t határozó raggal képzett származékok: *ott = azt, itt = ezt*. Valaha úgy mondhatták: „*azt voltam*“ = *acon* (a helyen) *voltam* és „*ezt vagyok*“ = *ezen* (a helyen) *vagyok*. — Szint oly jelentéktelen a *p*-nek nem vagy megkettőztetése az *éppenben*, és *képpenben*. P. P. azt is a mit a német: *eben, gerade, just*, azt is, a mit a *ganz, unversehrt* tesznek, egyformán »*éppen*«-nek írja, valamint »*az azonképpen*«, »*ezenképpen*«-t. De már ma, úgy hiszem, a tisztaságnak és szabatoságnak hódolunk, ha ezt: *er ist unverletzt angekommen*, így fordítjuk: *épen megjött és ezt er ist*

Volna bizony nekem még néhány kifogásom, de eszembe jut Horatius intése: Ut jam nunc-dicat, jam nunc-debentia dici Pleraque differat et praesens in tempus amittat. Tehát venio ad fortissimum... a szórendre.

10.) E tekintetben a következőkben botránkoztam meg: „Kölesönös vonzalom fejlődött ki e találkozásból.“ — A „találkozás“ éppen a megelőző mondatközben van említve, tehát ismétlésének az *inchoativum*ban kell vala helyet foglalnia. A nagyon tudott körülmény az ő másodrendű accentusával csak lábatlankodik az ige után. Helyes renddel tehát: „A (nem „e“) találkozásból kölesönös vonzalom fejlődött ki.“

„(Fiatalokkal . . .) kik örökké családuknak befolyásoló tanácsa alatt állanak“ — vonatkozó névmással kezdődik a mondat, és csak belőle áll az egész inchoativum. „Örökké és tanácsa alatt“ tehát mindkettő tarthatnak igényt az ige előtti nyomatékos helyre. De csak egyikök foglalhatja el; kérdés: melyik több joggal? Én azt mondom „tanácsa alatt;“ mert ha így rendezők: „örökké állnak... tanácsa előtt;“ az utóbbi igemellék nem igazitná ki azt az esetlen ötletet, hogy a „fiatalok örökké állnak;“ holott igen természetesen és egyszerűen mondatni, hogy „családuk tanácsa alatt állnak;“ a mi a „hol állnak?“ kérdésre felel s aztán a „meddig-re az ige után felelő „örökké“ kiegészíti a képet. Ez is tán szörszálhasogatás; de az idéztem mondat bizonyosan germanismus; mert csak a német nyelű sajátsága, hogy egy jellemző adverbium egy egész szólamra vonatkozzék. Helyesen hát: kik családuk (vagy „családjuk;“ de nem: „juk“) befolyása alatt állnak örökké.“

„A nélkül hogy észre látszott volna venni az öreg ur jelenlétét.“ Nem vesztegetek szót reá, hanem kiigazítom: „(a nélkül, hogy) látszott volna észrevenni jelenlétét az öreg urnak.

„Mindenik leányka önkéntelenül félrevonta a szájacskáját.“ Tehát mindenik mosolygott, úgy-é? Miképp következhetik hát ez után: „Csak Mariette mosolygott“? Olvassa csak tovább, kiáltja az író

eben angekommen, így: *éppen* megjött. Némely magyar ember németes füle talán azért hallja az *épen*-t örömeoseb, mivel az *eben*-hez jobban hasonlít, mint az *éppen*.“ Azonban a megkülönböztetés csak conventio dolga és grammaticai alapja nincs. Mi erdélyiek annyira tartjuk ezt a conventiot, hogy az *épent* és *éppent* félre érthetlenül különbözőleg hangoztatjuk.

(illetőleg fordító) s látni fogja: „magában.“ Biz' én csak azt látom belőle, hogy a „csak“ a „magában“-ra s nem „Marianne“-re tartozik és ha így, nem „Marianne“ hanem „magában“ elé kell vala helyezni a „csak“-ot. Marianne *csak magában* mosolygott.“ Ebből aztán az is világos, hogy egyedül Marianne „nem vonta félre a száját.“ Aztán, a kezdő mondatot is jobb lesz vala így rendezni: „Mind. leányka félrevonta önkéntelenül a szájacskáját.“ Mert itt a praegnans, az újságolt cselekvény az, hogy „elmosolyodtak,“ az „önkéntelenül“ csak járulékos körülmény.

— „. . . mint szokta (olv. szokott) tenni, ha (jobb: „mikor“) a toladóktól menekülni akart.“ Jobb renddel: „mikor (v. valahány-szor) menekülni akart.“ Akár pedig: „mikor (névelő nélkül) toladóktól akart menekülni.“

— „visszanyerte bátorságát s a szerelmi nyilatkozatok árja meg-eredt ajkán.“ Jobban: „s ajkán (névelő nélkül) szerelmi nyilatkozatok árja *eredt meg*.“ -- Kérdem azt is, miképp lehetett „*vissza*“ nyerni bátorságot, ha az előtt nem volt? Már pedig a megelőző két hasáb mind csak a bátortalanságát rajzolja az öreg urnak.

— „a rajzokat *közvetlenül* majolikára, procellánra, fára, szövetre sat. lehet alkalmazni.“ Ismét németiesen vonatkozik egy hosszú mondatra egy jellemző adverbium. Magyarosan: „a rajzokat maj. porc. f. szövetre lehet *közvetlenül* alkalmazni.“ Akár: „a rajzokat *közvetlenül* alkalmazhatni majolikára p. f. szövetre. Nem különben szólamra vonatkozik az accentuált „határozottan“ ebben a mondatban is: „melyet . . . a nézőtér tegnap határozottan *tetszéssel fogadott*.“ Tegyük helyette névmelléklet: *határozott*, s szent a békesség.

— „hogy a tiszt annyit *tudjon csak németül*, (a) mennyit a szolgálat érdeke megkíván.“ E már nem germanismus, hanem temérdek barbarismus. A „csak“ legfeljebb olyankor állhat hátul azon, a mire vonatkozik, a mikor legvégül lévén, nem okozhat félreértést, mint itt a „csak németül,“ s olyankor is pongyolaság. Hanyagság lenne hát így rendezni: „a tiszt németül annyit *tudjon csak*, a mennyit stb.“ Egészen helyesen, „a tiszt *csak annyit* tudjon németül, a mennyit stb.“

De csupa germanismus mutatkozik a következő mondatkör második tagjában: „a tiszteknek meg kell érteniök egymást, *ettől* sokaknak, néha egész hadtesteknek sorsa *függvén*.“ Mintha ebből volna

forditva, hogy: „*da davon das Loos vieler Menschen, mitunter ganzer Armee-corps abhängig ist.*“ A „függvén“ az „ettől“ után kell hogy közetlen álljon.

— „Az aristocracia tagjai nagy számmal jelentek is meg az ájtatos manifesztációra“ (sic) Rendezzük: „meg is jelentek nagy számmal.“

— „Gr Zichy kénytelen volt lemondani a többi orosz nagy városban hirdetett hangversenyről.“ Igazítsd: „az orosz nagyvárosokban hirdetett többi hangversenyről.“

— „Az indítvány szerint az egész magyar vidéki színié-szet úgy szervezendő, hogy stb. Minthogy az író hihetően sem „egész magyar-ra, sem egész vidékre nem gondolt, hanem csak „egész szí-nészet-re, jobb lesz vala az utóbbi szó eleibe helyezni az „egész“-et.

— „Szükségesnek találta, hogy *fenyítő pálczájával kiporolja* a fiu m. nadrágát.“ Igazítva: „*hogy kiporolja fenyítő pálczájával* stb.“ Azt vélem elemzés nélkül is megérthetni a változtatás okát. Vala-mint a bizonyos „szerzetes“ azért verte meg a kis fiut, hogy „érsek legyen belőle,“ én is azért igyekeztem porozgatni a hibákat, hogy védjem nyelvünket belső ellenségeitől¹⁾ s egyengessem az útját a vesztegetetlen magyar stylnék. Ha más is megmondja a mibe az én pálczám tört belé, köszönettel fogadom.

Brassai.

¹⁾ Igen is ezektől t. i. fordítóinkól és grammatikusainktól. Az embernek az olasz közmondás jut eszébe: *Da chi mi fido, guardimi Dio*, melynek eredete a régiség homályába vész el.

POE A. EDGÁR ELBESZÉLÉSEI.

I.

Nem régiben szerencsés valék ugyane helyről*) rövid felolvasást tartani Poe szelleméről, a mint ez költeményeiben nyilatkozik s míg egyfelől fő törekvésem volt ez épen oly kiváló, mint sajátos genie természetét vizsgálnom meg, mely költő irányára befolyt, más részt kiemeltem azt is, hogy nem csupán a Holló, ez a legelterjedtebb költeménye érdemli meg a méltánylatot, sőt ez a híres költemény csak egyik, bárha legkiválóbb nyilatkozata Poe eredeti és rejtélyes költői természetének.

Most elbeszéléseit kívánom ismertetni, illetőleg költői természetét elbeszéléseiben vizsgálni meg, melyekben ez nem kevésbé csodásan mutatkozik s melyeknek maig is úgy az angoloknál, mint kivált a francziáknál hírének legjavát köszönheti.

Ha valaki gyakran olvas idegen költői műveket s legkivált regény- és elbeszélés-féléket, nem egyszer teszi magában egy-egy tehetségesebb író művénél ezt az észrevételt: „minő csodás társadalom, minő csodás élet, természet lehet az, mely ilyen inspiratiokat nyújt az írónak, ily tárgyakat műveihez; nálunk ilyenek írásához hiányzik a thema az életben.“

Nem kétséges, hogy habár az emberi természet s általán az egész élet mindenütt ugyanazon s pedig nem nagyon számos alaptörvényre vihető vissza: a környezet, művelődés iránya, szóval mindaz, mi a természetet, életet teszi, az emberi jellem oly módosulásait okozza különböző helyeken, melyek egészen sajátosak, eltérők minden mástól. Azonban az egyes írók rajzainak e feltűnő eltérése s e meglepő különössége még sem e vidékek és népek sze-

*) Az Erd. Múzeum-Egyl. bölcs. szakosztályának ü'lésén.

rint módosult emberi természet eltérésein alapszik, sokkal inkább az író szellemének különös alkatán, sajátos és eredeti intuitioin, melyekkel az életre néz, a színezésen, melyben tárgyait föltünteti, a vonásokon, melyeket fölfedez, az alapelveken, melyekből kiindul, a stýlen, melyben dolgozik.

Igy, ha pl. a festőművészetre néziünk, az ugyan világos mindeki előtt, hogy a levegő színe és hangulata tájak szerint változó. De vajon, hol találjuk fel magában a levegőben Rafael fénylő, tiszta, Coreggio aranyos fátyolzatú, Rubens lángveres vagy rózsaszínű, Murillo szürkés, ólomfényű és Rumbrándt sárgásszennyes fényzárait oly állandósággal és következetességgel, mint e művészek festményeiken alkalmazták? A hangulatot csak részben kapták az életből s a természetből, nagyobb részét szemlélődésök s felfogásuk természete magyarázza meg. Röviden: a művész mindig többet ad a műhöz, mint a mennyit az életből vesz. Ezért érezzük műveinél magukat, míg beletanulunk, majdnem idegen világban, s ezért kiáltunk fel, mint a görög, midőn meglátta egyik istent: majdnem emberinek látszol, de van rajtad valami, a mit nem ismerek. Körülbelől ezért van az is, hogy épen a legnagyobb műveknek van meg az a természetök, hogy első olvasásnál tetszenek legkevésbbé s hogy a közönséges szellem az ily műnek világába nem fogja magát soha beleélni s tehát épen a legnagyobb művek aratják a legnagyobb bámulatot s a legkiválóbb közönyt.

Nem ezáltalánul hozom föl ezeket Poenál. Volt e ember valaha elítéltebb és megvetettebb s viszont bámultabb is épen ugy erkölcsi mint művészi szempontokból? De ha jelleme a legujabb s igen mélyreható kutatások mellett is paradoxon maradt s hol bukott daemonnak, hol csak vétkes angyalnak rajzolja: ma már a költőnek, a művésznek minden bírálója szívesen nyújtja a babért; a francziáknál, németeknél, spanyoloknál művei uj meg uj fordításokban jelennek meg; művészi eljárását a regények százai utánozzák más-más irányban s a gúnyíratok, travestiák legjobb műveiről, ma már csak irodalmi különlegességek számába mennek.

De művei olvasása közben nem egyszer gondoljuk: vajon az amerikai élet, melyből tárgyait merítette, csakugyan adhatott-e ily anyagot? vajon egyáltalán a való élet elemei ezek? nem inkább egy káprázatos világba visz a költő, melyben álomszerű, csodás lények épen oly csodás, mint káprázatos életet élnek?

Habár ő felületesebb bírálójánál csakugyan fölébresztette e nézetet, mi egész nyugodtan azt feleljük, hogy Poe a való életből s a tudomány akkori állásából indult ki s elbeszélései nagyon is e két tőn alapulnak. E kettő hol külön, hol együtt adja műveihez az anyagot s a káprázatos, a mystikus tehát nem úgy jelen meg Poenál, mint pl. a német phantastikus elbeszélők némelyikénél, mint lényeg, mint czéltalan keresése a különösnek, melyhez tehát a valóságnak nincs köze, hanem mint oly elem, mely a való világgal összeolvad, melybe emez átjátszik.

Tekintsük meg pl. Poe egyik leghíresebb elbeszélését, „Roget Mari titkos eltűnése”-t (Mystery of Marie Roget), melyet ő egy newyorki gyilkosságból merített s az esemény hősnője Mary-Cecilia Rogers, egy szivarárus leány volt. Az esetet részletesen leírták az akkori New-York Mercury és a Brother Jonathan.

Mary a legcsinosabb leányok egyike volt New-Yorkban s egy szivarárus, szépségére számítva, üzletébe vette. Bárha számos kísértésnek volt kitéve, a csábításoknak ellent állt; de egyszer különös módon eltűnt, hová? sem anyja, sem gazdája nem tudta. Az esemény feltűnt előbb csak a közelebbi ismerősöknek, majd a lapoknak is; eltűnése nagy zajt keltett, de egy hét múlva a leány előkerült teljes épségben, csak kissé szomorúan, csodálkozva a fölébredt érdeklődésen s jól, rosszul igazolva kimaradását. Az érdeklődés természetesen abban maradt s Mary megúnván a közfigyelmet, hazatért anyjához, ki a Nassau-street-en kosztadóné volt

Öt hónap múlva Mary újra eltűnik, három napig semmi hírt sem hallanak róla, a negyediken kifogják a Hudsonon úszó holtestét a rosszhírű Weehawken város-rész közelében, jó távol a leány és anyja lakásától. Ez eset nagy föltűnést keltett s a gyilkosra előbb 200, majd 400, majd 1000, végre 2000 dollárt tűzött ki a rendőség s egy városi polgárokból álló bizottság e díjat 6000 dollárra emelte; de a gyilkos nem, csak azok a körülmények derültek ki, melyek Marynak a szülői háztól eltávozásától haláláig történtek.

Eltávozott hazulról ugyanis 1840. jun. 22-én reggel 9 órakor, hogy mint mondá, a napot egy néjénél töltsse. ki a város másik végén, s a folyó közelében lakott. Egy ifjunak, ki jegyese volt, este érte kellett volna mennie. A rossz idő megakadályozza benne, de hiszen, gondolja magában, Mary, mint többször is tevő, az éjet majd néjénél

tölti. Hétfőn azonban kitünik, hogy Mary néjénél nem is járt, szerdán pedig megkerül holtteste az elbeszélte módon. A jelek nem vízbe-fulásra utaltak. Arczát feketés vér borította, mely száján ömlött ki, ajkai körül semmi tajték, mint a vízbe-fulaknál szokott, a sejt-szövetekben semmi színváltozás, nyakán néhány karczolás és ujjnyomok, meredt karjai a mellére voltak hajtva, balja befogva és görcsösen összehúzódva, jobbjá félig nyitva. A horzsolások öklei körül eléggé mutatak, hogy vagy a gyilkosság előtt, vagy utána kezeit megkötötték. Egyébként látható sértések vagy ütések nyomai nem mutatkoztak. Kezdetben nem is volt észrevehető egy selyem zsinór, mely annyira nyakára volt szorítva, hogy a földuzzadt hús alatt eltűnt. E zsinor bogja a bal fül alatt volt s ez lehetett a gyilkosság eszköze. Röviden, az orvosi szemle bűnös cselekményt állapított meg s más részt a leány ártatlanságát is jelzé.

Mary ruhái nagyon össze voltak tépve. Köntöse föl volt hasítva alólról derekáig és teste körül csavarva, tengerész-boggal volt összekötve. Finom mousseline alsószoknyájából gondosan egy 18 hüvelyknyi széles szalag-féle volt szakítva, lazán nyakára kötve nyakkendő-szerűleg s kemény boggal összekötve. E mousseline-szalagra s az említett selyemzsinórra voltak erősítve a leány himzett sapkájának szalagjai s a sapka maga a leány vállain csüngött. E szalagok bogja egyáltalán nem hasonlított azokhoz, minőket a nők szoktak kötni, sőt inkább a tengerészek slip-knot-ja (laza-bog) volt.

E vizsgálatokhoz más fontos adatok járultak. Egy nő gyermekei, kinek a külvárosban korcsmája volt, a Weehawken melletti bokrok közt csatangolván, egy nagyon félreeső lombbugasban, mely alatt három nagy kő némi durva kőpadfélét alkotott, találtak egy fehér szoknyát, egy selyem derékszalagot (écharp), egy napernyőt, keztyűt, egy zsebkendőt, melyek mind a Rogers Maryéi voltak. A közeli bokrokon is ruhafoszlányok voltak láthatók. A föld föl volt turva, a bokrok küzdelem nyomait mutatták. E hely s a folyó közt több korlát ki volt döntve s a föld le volt nyomva, mint valami súlyos teher alatt, melyet kézzel végig vonszoltak rajta.

A korcsmárosné előadta e fölfedezés után, hogy vasárnap d. u. 3 óra tájt, a gyilkosság napján, egy nagyon barna ifju s egy leány kevés időt tölte el nála. Ekkor a közeli liget felé mentek. Az ifju leányon, kinek ruháját a korcsmárosné megjegyezte magának,

valóban volt derékszalag (écharp). Az ifju pár után egy ifjaktól álló banda, azokból, kik gonoszágaikkal a közrendet annyiszor fölháborítják, ebédért rikoltozva a korcsmába jött; innen fizetés nélkül a liget felé távoztak, honnan este sietve s nagy izgalommal visszatértek ugyanazon az uton s a folyón átkeltek. Ugyanez estén, kevéssel az éj beállta előtt, a korcsmárosné női kiáltásokat hallott, heves, kétségbeesett kiáltásokat, melyek nyomban megszüntek. E vallomást egy omnibus-conductor is megerősíté, ki látta Maryt egy barna ifjuval a Hudsonon egy dereglyén átkelni.

Másnap, hogy e kutatások történtek, a bonyodalmat egy más szomorú eset növelte t. i. Payne-t, Mary jegyesét, majdnem holtan találták ugyanott, hol hihetőleg Mary megöletett. Egy üres laudaniumos üveg s lehelete bizonyítá, hogy mérget vett s meghalt a nélkül, hogy szólt volna. Egy hátrahagyott levele tanusítá, hogy a bánat és szerelem voltak öngyilkosságának okai. De lehet, hogy lelki furdálásai kergették a halálba; mert Paynet az előtt is az első pereztől fogva gyanusíták s csak nem elég világos alibi-re hagyták szabadon. Ha Payne nem volt ott, Mary halálával lehetett volna okolni a barna ifjut, az ifjaktól álló gonosz bandát, de így? Röviden a new-yorki lapok hevesen vitatkoztak arról, hogy ki lehetett a gyilkos.

Az eset, melyet röviden elbeszéltünk, 1840-ben történt, Poe elbeszélése 1842 novemberében jelent meg s annak kikutatására törekszik, hogy ki lehetett a gyilkos, kutatásainak alapjául vevén az akkori hirlapi közleményeket. Leglényegesebb változtatása az, hogy az egészet Párisba teszi át s természetesen a new-yorki helynevekből: csinált párisi helynevek lesznek. Ő maga az elbeszélés tervéről a következőket írja: „Egy ifju leányt, Mary Cecilia Rogers-t New-York szomszédságában meggyilkoltak és habár halála nagy és hosszas izgalmat keltett, a vele kapcsolatos titok még nem volt fölfödve, midőn ez elbeszélés íratott és megjelent. Ebben a szerző egy párisi grisette esetének leple alatt követte a Mary Rogers meggyilkoltatása tényeit, pontos részletezésben a fontosakat, s csupán párhuzam kedvéért a lényegteleneket. Így minden, a költöttre alkalmazott bizonyíték alkalmazható benne a valóságra is s a való kikutatása volt a cél. A „The Mystery of Marie Roget“ a szörnyű eset után több idő múlva íratott és pedig a nyomozatnak csupán a hirlapokban közzölt adataiból. Így sok mindent nélkülözött az író, mi segíthetett

volna rajta, ha járt volna ott s megvizsgálta volna a helyeket. Azonban nem lesz helyén kívül megemlíteni, hogy két egyén vallomása (egyik ezek közül az elbeszélésben szereplő „Deluc asszony,”) különböző időben, jóval utóbb megjelenésénél, egészben megerősítették nem csak az általános végkövetkeztetést, hanem mindama fő hypotheticus részleteket is, melyeken e végeredmény alapul¹⁾

Íme, tehát Poe eljárása. A valóból vagy az annak teljesen megfelelő adatokból merít s célja a legszabatosabb logikai módszer segítségével kikutatni az ismeretlent. Ugyanis Poe előre felteszi, hogy a véletlen alávethető esalhatatlan kiszámításnak s az ismeretlen kitalálható a logica, az okoskodás útján. Ma a valószínűség kiszámítása, mondja ő, lényegében mennyiségteni s így nekünk hatalmunkban van az az anomalia, hogy a legszigorubb exact tudományt alkalmaztuk a bölcséleti speculatióban a legkevésbé érzékelhetőnek elvont természetére. A tapasztalás megmutatta, s a valódi bölcsélet mindig bizonyítani fogja, hogy az igaznak nagy, sőt legnagyobb része e látszólag a dologhoz nem tartozókból ered. Ezért határozta el a modern tudomány az előre nem látottnak a számítását, a véletlent, a váratlant, a nem képzelteket az iskolák matematikai szabályainak vetvén alá.²⁾

A lehetőséget, a véletlent mennyiségteni formuláknak vetni alá s ezt alkalmazni az elbeszélésekben, ez jellemzi Poe elbeszélő költészetét első sorban. E szerint az inductiv okoskodást alkalmazta a novellában vagyis a moralis világban, hogy az előzményekből a mathematica erejével s biztosságával határozza meg az eredményt vagy pedig valamely eredményből hasonló módon kiszámítsa az előzményeket.

Rendszeren két fajta problema teszi kutatásai tárgyát. Vagy valamely homályos, u. n. bűnügyi, törvényszéki esettel foglalkozik, mely mint rejtély, megoldhatatlannak látszik vagy valamely tudományos igazság alkalmazásával az életre. Megfejtésre méltónak tartott titkai tehát: valamely homályos tény, talány, vig vagy gyászos rejtély, mely eszét ingerli a megfejtésre, míg végül bámulatos türelem, körültekintő aprólékosság, erős logica segítségével a látszó lehetetlenségen győzelmesen emelkedik fölül a diadalmas ész. E szerint Poe legerősebb elbeszélő muzsája a logica, az okoskodás induc-

¹⁾ Jugram : Edgar Allan Poe 189 I. ²⁾ U. ott 190—1 I.

tív iránya, mely majdnem monomaniává lesz nála. Novalis „Moral Ansichten“-jeiből idézi e mondást, mint jelszót, hogy „az ideális tényeknek létezik oly sora, mely a valósággal párhuzamosan halad“. ¹⁾ E tények sora a legméltóbb s egyetlen tárgy Poe képességének, melynek a logikai erőn kívül csodás adománya volt az erős képzelő erő s kiváló hajlam a bizzarre, a phantasticus, a csodás iránt. Ezért erős logicáját épen oly biztosan alkalmazza egy rejtélyes eset kiderítésére, mint egy lélekállapot rajzára vagy egy-egy költött ténynek ilyszerű előadására, hogy az a teljesen megtörténtnek minden valószínűségével keltsen illúsiót s valóban nem egyszer megtörtént, hogy valóságnak vették kigondolt utirajzait, meséit, mi némileg a koklerség benyomását teszi s használták is e tulajdonságára az „irodalmi jongleur“ elnevezést.

Valóban gyakran egyáltalán nem törődik azzal, hogy vajon méltó tárgyra akad, melyen elemző, inductiv logicáját bemutassa. Épen úgy tesz, mint a milyennek az elemző észjárását a „Morgue utcai gyilkosságok“ elején rajzolja, a melyben világosan önvallomás is van.

A léleknek az a tyhetsége, mond az idézett helyen, melyet elemzőnek (analyticus) mondunk, magában véve kevésbbé fölfogható, hogy sem elemezni lehetne. Csak eredményeiben ismerjük föl. Tudjuk róla többek közt, hogy mindig a nagy gyönyör egyik forrása azokra, kiknél a szokottnál magasabb foku e képesség. Épen úgy mint az erős ember testi előnyeire büszkén keresi az alkalmakat, melyekben izmait mutogathatja, az elemző is büszkélkedik ez észbeli képességében, mely mindennek nyitjára bírja vezetni. Gyönyörrel ragadja meg a képességének kínálkozó alkalmakat, bármily közönséges legyen is az a tárgy, mely ilyet nyújt. Keresi a rejtvényeket, rebusokat, hieroglyphokat s mindenik megoldásában éleslátásának oly bizonyítékát adja, mely a közvélemény előtt természetfölöttinek látszik. Valóban az elért eredmények, bárha a módszeren alapulnak s csakis a módszeren, nagyon is teszik azt a benyomást, miutha intuitio eredményei volnának. A problémák megoldásának e képessége

¹⁾ A „The Murders in the rue Morgue“-hoz is a következő jelét kapcsolja: »Minő dalt énekeltek a syrének? mi nevet vett föl Achilles, midőn a nők közé rejtőzött? habár fejtörő kérdések, de nincsenek kívül minden hozzátetésen».

erejéből jelentékeny részt köszön kivált a felsőbb mathesisnek, melyet hibásan analysisnek hívnak, holott nem az. A számolás nem egy az elemzéssel.

Az elemző képesség nem zavarandó össze az éles elmével sem; mert míg az elemző stüükségképen éles elméjű, az éleseszűek néha nem képesek az elemzésre! Az összerakás vagy kombinálás, melyben az éles elme rendesen nyilatkozik, s melyet a phrenologok, a mint hiszem, hibásan, egy külön szervnek tulajdonítanak, mert ők ebben külön alapterhetséget látnak, oly egyéneknél található, kiknek értelmi tehetsége, más viszonyok közt, az idiotismussal érintkezik. Sőt ez eset cly gyakori, hogy a specialisták nagyobb részének figyelmét felkölté. Az éles elme s az elemző képesség közt a különbség nagyobb, mint a képzelgés és a képzelő erő közt; de e különbség teljesen hasonló természetű. Valóban úgy találjuk, hogy minden éles elme képzelgő és minden valóban képzelő erővel bíró elme egyszersmind alkalmas az elemzésre.

Valóban épen Poe az, ki bírja e tulajdost s kinek, mert rendelkezik a képzelő erő hatalmával, tehát hatalmában van az elemző ész is, s ki tehát keresi az alkalmakat, melyekben e két tehetségét ragyogtathatja s gyönyört érez, mint a saját mondása szerint az erős izmu ember, midőn erejét mutogathatja.

Éles tekintete épen olyan, mint Zadigé, a keleti bölcsé, kinek kalandjai hatottak is Poe természetes hajlamának kifejlesztésére. Az ő személyei, kikre a maga saját tulajdonait ruházza, ép oly találékonyak, átható szeműek, mint a monda szerint Zadig, vagyis helyesebben olyanok, mint önmaga. Sokat olvasnak és pedig gyakran valamely már elfeledett bizzarre tudomány kötetét, még többet álmodoznak az éjben, komor, misanthrop természetek; nagyon jó nevelésűek, aztán elszegényedtek, mint az „Arany bogár“ Legrandja, kik aztán csodás képességeikkel roppant vagyont szereznek.¹⁾ Csodálatos szellemi adományaik vannak s hol idealis lelkesüléseik, hol melan-

¹⁾ Általában érdekes Poenak a hollóról tett megjegyzése: »Át nem helyezném költeményem hősét szegény környezetbe, mert a szegénység trivialis s ellenkezik a szépség eszméjével Melancholiájának helye egy egyszerűen és költőileg díszített szoba.« Teljesen hasonló jelenség található elbeszéléseiben is, pazar fényűzés, mértéktelen kedvelése mindannak, mi szép és költséges, a szép formák feltűnő kedvelése butorzatban, festményben, szoborban, bámulatos érzék a különös ízlés, a díszes környezet s a keleti pompa iránt.

cholicusak a legszélsőbb fokon; rendszeren tulságosan idegesek, álomlátók, képzelődők, rögeszmében szenvedők, kik alig bírják elhordozni benyomásaikat s olvasmányaik ép oly izgató hatást tesznek rájuk, mint szemlélődéseik. Igen gyakran, mint maga Poe, csak nem rég gyógyultak meg valamely nehéz, többnyire idegbajból, nagy lázrohamból, melyek ellen erős narcoticumokat vesznek, s idegeik a hallucinatioók iránt is érzékenyekké lesznek. Rendszerint már a család, melyből származnak, erős képzelő erővel birt mindig s könnyen volt izgatható s ők oly arányban öröklök, mely komoly nyugtalanságot kelt már gyermekkorukban s utóbb folyton erősödök. „Való! ideges, retentő ideges valék mindig; de miért volnék örült azért? A betegség megélesíthette idegeimet, de szét nem roncsoolta, sem el nem tompította,“ kiált fel egyik alakja. „Néhány hónapon át beteg voltam, de most a javulás utján valék, mond egy másik, s visszatérő erőim érzete ama boldog hangulatba ringatott, mely épen ellentéte a kedvetlenségnek. Oly hangulatba, a melyben minden érzék a legfelajzottabb s élvezni bírőbb; a melyben minden homály eltünök a belső látás elől, melyben a felvillanyozott ész szokott képességeinek határain tulszárnyal“ stb. „Már régtől fogva, mond egy másik, családunkat a visionariusok fajából valónak mondták“. . . Vagy levelet kap valakitől, mond s „az írat ideges izgatottság nyomait mutatta s írója heves testi fájdalmakról, lelki rázkodásról szolt“ s elgondolhatók a jelenetek, melyeknek tanuja lett, midön meghívására hozzá ment. „Oly fajból származtam, mondja egy másik, melyet hatalmas képzelő erő s égő szenvedélyek tettek híressé. Az emberek engem bolondnak mondtak; de a tudomány még nem tanított meg arra, hogy a bolondság vajjon nem a legmagasabb értelem; hogy majdnem minden, mi dicsőség, minden, a mi mélység, nem ered-e az ész betegségéből, az exaltált lélek állapotából az általános értelem rovására. Azok, kik ébren álmodnak, ezer oly dologról tudnak, melyek elkerülök figyelmét azoknak, kik csak aludva álmodnak. Kódös látományaikban az örökkévalóság részeit fogják föl s fölriadva megremegnek, hogy egy pillanatig a nagy titok partjain bolyongtak.“

Dupin, a ki az ő egyik fő alakja, kinek elemző esze és erős képelete győzelmesen küzd meg az eléje adott rendőri titkokkal, egy elszegényedett párisi lovag, ki tömérdekot olvasott s kinek phantasiája elragadó és élettéljes. A lovag egy régi, groteszk tekin-

tetű, omladékszerű házban lakik, melyhez számos babona fűződik s úgy butorozza be, hogy az teljesen megegyezzek az épület komor, phantasticus kinézésével. Itt él teljes visszavonultságban a nappalból éjet csinálva s az elsötétített szobákban két szál illatos viaszgyertya mellett álmodozik, olvas, ír, míg megjön az éj s ekkor megy ki csak Ily életmód mellett kombináló, okoskodó képessége rendkívül kifejlődik. Rá nézve az emberek ablakot hordanak keblökön, melyen át szívökbe tekint. Barátjával (t. i. Poeval) sétálva egy alkalommal valamelyik piszkos utcán a Palais Royal közelében, hosszas hallgatás után megszólal:

— Valóban, nagyon kis alak, az kétségtelen s jobban illenék a Théâtre des Variétéshez.

— Ugy van, az bizonyos, — felelé barátja, a nélkül, hogy hirtelenében arra eszmélne, hogy már több mint negyedórája nem szóltak s Dupin oly valamire adott feleletet, mit ő maga csak elgondolt magában, de ki nem mondott. Rövid idő mulva magához térve észreveszi a csodás jelenséget s így szól: — Dupin, ez meghaladja eszemet. Nem tagadom, meg vagyok lepve s alig hiszek fülemnek. Hogyan tudhatja, hogy én éppen —? Itt megállt, hogy bizonyosságot szerezzen, vajon csakugyan tudja, s kitalálta Dupin az ő gondolatát?

— Chantillyre gondolt, egészíté ki Dupin, miért nem folytatja tovább? Ön épen arra gondolt, hogy ő kis természeténél fogva nem illik bele a tragodiába.

S valóban épen azt gondolta. Chantilly előbb varga volt s színészi düh fogván el, épen Crebillon Xerxesében lépett fel, miért nagyon gúnyolták. Bámulva kéri tehát Dupint, hogy fejtse meg a módszert, melylyel gondolataiba ennyire be hirt hatolni, mire Dupin a következő felvilágosítást adja.

— A gyümölcsáros vitte önt arra a gondolatra, hogy Chantilly nem elég természetes a Xerxes-féle szerepekre, ki körülbelől egy negyedórával előbb, midőn ebbe az utcába tértünk, önhöz ütődött. Már most visszafelé a gondolatmenet főbb láncszemei így függenek össze: Chantilly, Orion, dr. Nichols, Epikur, Stéreatomia, az utczakövezet, a gyümölcsáros. Midőn ebbe az utcába tértünk, legutoljára a lovakról beszéltünk, akkor egy gyümölcsáros, fején egy kosárral ment el mellettünk s önt egy halom kőre taszította, mely az utca kijavítá-

sára volt odarakva. Ön rálépett egy ily köre, lecsúszott róla s kissé megrándította a bokáját. Kedvetlennek vagy boszúsna látszék, pár szót mormogott, erre megfordult, a kőhalomra nézett s aztán hallgatva tovább ment. Nem figyeltem különösen rá, hogy mit csinál, de már önkénytelen szokásom, hogy mindent megfigyelek. A földre szegezte szemét s boszús tekintettel nézte a köveget lyukait és repedéseit, miből láttam, hogy még mindég a kövek foglalkoztatják, míg e kis átjáró utczába értünk, melyet Lamartine-utcának hívnak s kísérletképen impregnált fatönk lapokkal van kirakva. Itt az ön arcza kiderült s mivel láttam, hogy ajkai mozognak, meg valék győződve, hogy a „sterotomia“ szót susogja, mely egy kissé tulságos keresett neve az utcaburkolat e fájának.

Tudtam, hogy ön nem mondja ki a szót a nélkül, hogy ne gondoljon az atomra s következőleg Epicur tanára; s mivel, midőn közelebbről e tárgyról beszéltünk, utaltam arra, hogy mily csodálatos módon erősítik meg, bárha még alig említették eddig, a legújabb fölfedezések a nebularis cosmogoniában e nemes görög határozatlan hozzávetéseit, meg valék győződve, hogy egyszersmind szeméit az Orion nagy kódere fogja vetni s ezt határozottan vártam is. Főlnézett s ekkor tudtam, hogy gondolatmentében helyes nyomon járok. De a Chantillyről a tegnapi Musèe-ben levő gúnyos cikkben a satyriázó bíráló ama gúnyos megjegyzés alkalmából, hogy a varga mihelyt kothurnust húzott, egyszersmind szükségesnek tartá nevét is megváltoztatni, egy latin verset idéz, melyről már nehányszor beszélgettünk. E sorra gondolkodok:

Perdidit antiquum litera prima sonum.

Mondtam már önnek, hogy e sor Orionra vonatkozik, mely előbb Urionnak iratott s mivel e megjegyzés még más idevonatkozó körülményekkel volt összekapcsolva, tehát ugy velekedém, hogy ön ezt bizonyára nem felejtette el s természetesnek találtam, hogy az Oriout és Chantillyt kapcsolatba fogja hozni. Hogy ezt valóban tette, a mosolyról láttam, mely most ajkai körül lebegett. Ön a szegény varga erkölcsi bukására gondolt. Addig ön némileg hanyag magatartással ment, de most látám, hogy egész magasságában kiegyenesedett. Most már meg valék győződve, hogy ön Chantilly kis területére gondolt. E ponton megszakítám gondolatai menetét ama meg-

jegyzés végett, hogy mert ez a Chantilly valóban nagyon kis termetű, jobban illenek a Varietés színházhoz.

Ime a Poe eszmemenetének egyik példája.

E helyet a „Morgue-utcai gyilkosságok“ cz. elbeszéléséből idéztem, melyben Dupin fölfedezi a gyilkosságok okozóját egy orangutang majomban a már ismert módszerrel. Ugyancsak az ő álarcza alá rejtőzik Poe az „Elsikkasztott levél“-ben is, melyben egy diplomatától visszaszerez egy jogtalanul eltulajdonított s kényes politikai titkot tartalmazó levelet, melyet addig a rendőrség összes ügyességével hiában keresett. E módszer alkalmazása több más jelentéktelenebb művében is megvan és hol ő maga ez az excentrikus bűn-, vagy titokkutató, hol más. Így a „Thou art the man“ sat. elbeszéléseiben.

Aprólcokos kutató természetének, csalhatatlan logikájának bizonyítéka rendkívüli képessége a titkos írások megfejtésében. Elméletének lényege az volt, hogy emberi ész nem birhat oly talányt, tehát titkos írást sem kigondolni, melyet egy másik emberi ész megfejteni nem birna. Erről nem csak több cikket írt, nem csak számos alkalommal mutatta be képességét, hanem „Az arany bogár“ cz. elbeszélésében e módszert az alkalmazás terén is bemutatja, melynél fogva az abc betűi bizonyos matematikai elv szerint csoportosulnak és rendezkednek. Hasonló módozattal fejté meg a „Messenger“-ben, hogy Maclzel híres automat sakkjátékosját emberi kéz mozgatja s megoldotta az eljárást tisztán elméleti uton mi akkor nagy bámulatot keltett.

Az elmondottakból világos Poe szellemének legfőbb tulajdona. Ezt az erős logicát elbeszéléseiben akkora ridegséggel használta, hogy a gondos styluson kívül nem látszik a művészet semmi segélyére szorulni. Módszerének alkalmazása majdnem a csalódás felébresztéséig teljesen tudományos, meg van benne ennek komolysága, ridegsége. Száraz tényeket ad elő, mint ki teljesen tisztában van monadandójával és sokkal becsületesebb, hogy sem ámítani vagy rászedni akarjon. Épen úgy jár el mint Spinoza, midőn philosophiai rendszerét bámulatos logicájával fölépítette, vagy mint Buffon járt el az „arithmetique politique“-jében. E ridegsége néha affectálttá is teszi, affectálja főképp, hogy a műalkotáshoz szükségtelen a teremtő erőnek inspiratioja, önkényessége (spontaneitas), fő a számítás és a hideg

vér. „Azt hiszem, dicsekedhettem azzal, — mond egy helyt — hogy alkotásomnak egyetlen pontja sem a véletlené s hogy művem egészen lépésről-lépésre haladt célja felé egy matematikai probléma határozottságával és szigorú logicájával“. A számításnak a mű első során kell kezdődnie s ha a legelső mondat nincs úgy alkotva, hogy a véghatást előkészítse, az egész munka el van hibázva.

E szigorún matematikai módnak feltalálója épen nem Poe. Nem is ebben áll érdeme és sajátossága, sőt azt mondhatjuk, hogy a görögöktől elkezdve minden idők nem csak bámulták az Oidyposokat, kik rejtvényeket fejtenek meg s jutalmazták őket mint a népmesékben, királyi székkel, királyi nők kezével; hanem a világ nagy gondolkozói a mathematica csalhatatlan logicáját nem egyszer próbálták meg alkalmazni az életre, történelemre, az időjárásra, a statisztika, a moralis élet tüneményeire, sőt az ingadozó, határozatlan dolgokra, minők az álmok, az eshetőségek, véletlen, a jövő, röviden mindaz, mit eddig tudni az emberi ész lehetetlennek tartott. Az ily számításokra e század elején Laplace francia csillagász több kísérletet tett és két művében: „Theorie analytique sur les probabilités“ (1852) és „Essai philosophique sur les probabilités“, megkísértette az ily számításokat szabályokba foglalni. Nem tévedünk, ha kivált ez utóbbi műben találjuk meg Poe analytikus eljárásának vezetőjét. A könyv fényes bizonyítékai rá annál nagyobb hatást tettek, mert fölbresztették szellemének a logikai inductiora különben is szokatlan képességét s nem kételkedett, hogy ezentul semmi sem hiányzik a valószínűség teljesen határozott kiszámítására, csak az alkalmazás pontossága és következettsége. Épen ezért nem állott meg az u. n. bűnügyi eseteknél; hanem mint már említém, e következetes, rideg, majdnem rettenhetetlen logikát, mely nem ismer félrelépést, alkalmazta a tudomány, az akkori fölfedezések vagy a szenvedély egy-egy irányának rajzánál, hogy mint hatnak azok vagy hathatnának megvalósulásuk esetén az életre, az emberiségre vagy egyesekre; de alkalmazta egyszersmind bizarre, phantasticus képek vagy jelenetek rajzára, vagy egyes elméleteknek a végletekig hajtására s így néha úgy szólván játékos eredményekre használta fel képességét.

(Második közlemény következik.)

Ferenczi Zoltán.

ÚJABB ADALÉKOK DACIA FELIRAT- TÁRÁHOZ.

Király Pál dévai reáliskolai tanár collegámmal évről-évre kiegészítgetjük Dacia hajdankorára vonatkozó tanulmányinkat. E közös kutatás eredményének egy részét kívánjuk bemutatni alábbi gyűjteményünkben, egyelőre kizárólag a provincia két főhelyére Sarmizegetusára és Apulumra szorítkozva. A feliratokat, pár kivételével, a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat részére általunk szervezett és gondozott dévai múzeumnak szereztük meg és pedig a 10. és 11. számot a gyulafehérvári csász. és kir. hadmérnöki parancsnokság kegyességéből, a 12. számot Hajdeczky csász. és kir. hadbíró, a 8. sz. Bernáth Miklós kir. közjegyző urak elkötelező áldozatkészségéből.

A 12. számú már eleve nagy figyelmet keltett s dr. Benndorf bécsi egyetemi tanár levélileg Dacia legbecsesebb documentumai közé sorolja. Ilyen katonai lajstromot a C. I. L. III. kötetében ugyan csak Apulumból még kettőt találunk, u. m. C. I. L. III. k. 1189 és 1190. sz.; de az általunk közlendő felirat. bár csak töredékes, az által tűnik ki társai felett, hogy XIII és V legiók tisztikarát kezdi közölni Septimius Severus idejéből, midőn Dacia hadi szervezete egészen új alakot nyert s a bárbarság áradatától ostromolt éjszaki részek védelmére Potaissa (Torda) székhelylyel a leg. V Macedonicat Daciába vezénylik.

De lássuk a feliratokat, a mint következnek:

I. Sarmizegetusa. (Várhely.)

1.

0·65 m.

- 1) C. VAL. C. FIL PAP
VALERIANO II VIR
COL. SARMIZEG.
METR. ET DEC COL
5) APVL. EQ. ROMANO
VALERII. NICEFORVS'E
PROTVSLIBERTI
PATRONDIGNISSIM

0·70 m.

L D D D

C(aio). Val(erio). C(aii). Fil(io) Pap(iria Tribu) | Valeriano II Vir(o) | Col(oniae). Sarmizeg(etusae). | Metr(opolis). Et Dec(urioni) Col(oniae). | Apul(i vagy ensis). Eq(uiti). Romano | Valerii. Niceforus Et | Protus Liberti | Patron(o) Dignissim(o) | L(ocus) D(atus) D(ecreto) D(ecurionum).

C. Valerius Valerianus polgármester, Apulum városi képviselője római lovag, előkelő régi házból származik. Családja már az első betelepülés idejében költözhetett be, mint azt a Papiria Tribus megnevezése igazolja. Az ara votivát szabadosai állítják neki a városi közgyűlés rendelete által megállapított helyen. A főirat a római hódítás végső éveiben keletkezett, mert Sarmizegetusa csak 239-ben Kr. u. lett Metropolis.

Az egyszerű simán faragott, csak kiszögellő abacus és plinthusszal ellátott oltár magassága 1·2 m.; fej- és láb-szélessége 1 m.; vastagsága 0·70 m. Anyaga bukovai márvány.

Jelenleg a malomvizi görög keleti rom. templom szentélyében van, félig a földbe süllyedve, s fejjel lefelé fordulva.

A betűk magassága 1—7 sor 0·06; 8 s. 0·04; 9 sor 0·022 m.

2.

S. I. M. CORNEL. CORNELIANVS. EXV. P
S(oli). I(nvicto). M(ithrae). Cornel(ius). Cornelianus. Ex V(oto).
P(osuit).

v. ö. C. I. L. III. 1438.

Mithiacus relief alatt. Középen a bikát őrő istenség. Jobb és

balról a fáklyások állanak. A felső szegletekben a nap és hold dom-
borképei. Az istenség köpenye fölött holló.

Ld. Király Pál a Sarmizegetusai Mithraeum.

3.

D M
CIVIIOLVCHΛIII
FAMILIA·COS

Sirkő durva munka. Alsó része hiányzik. Egész magassága 0·76
m., szélessége 0·58 m., vastagsága 0·24. Harmadkori homokkő.

A felirat fölött három szirmú rózsza.

D(is) M(anibus) | ? | Familia. Co(nsulari)s.

Familia consularis a család, melynek egy vagy több tagja con-
sulságot viselt. A provinciákban használták e czimet.

A betűk magassága 1. sor 0·09; 2. s. 0·08; 3. s. 0·05 m.

4.

0·25 m.

DEAE REGI AEL·PRIMI TIVA·EXVOT PRO·AELME TRODORO. PATRONO SVO V·S·L·M	0·30 m.
---	---------

Deae Regi(nae) Ael(ia). Primi | tiva. Ex Vot(o) | Pro. Ael(io)
Me | trodoro | Patrono Suo | V(otum) S olvit) L(ibenter) M(eritum.)

Ara votiva. Bukovai márvány. Magassága 0·65 m., szélessé-
ge 0·40, vastagsága 0·25 m. A betűk magassága 0·04 és 0·02 m

Dea Regina = Juno.

Magyarázatok az 5—7 feliratok ábráihoz: (L. könyom. táblát.)

5. ábra.

Pluton és Proserpina relief
alatt.

Papiriano F. Ex Voto | Posuit.

Durva, elnagyolt munka. Bukovai márványlap.

6. ábra.

D // // // // | \ Har(uspex) A(ram) | Cum Nu(mi) ni Dicu(m)
 D(onum) | Votum. Po|suit.

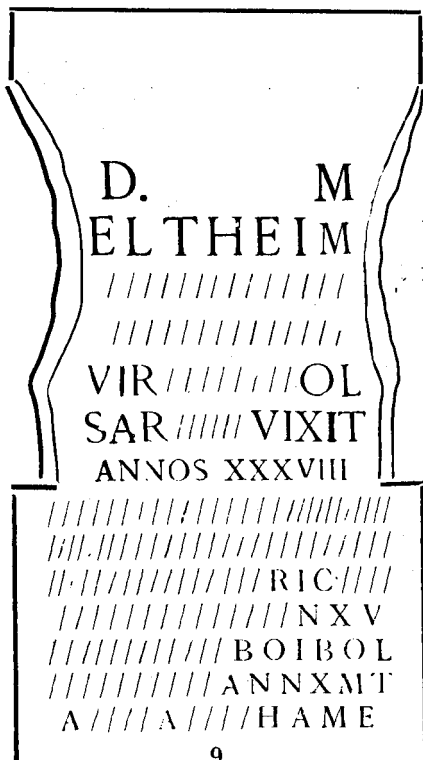
Haruspex v. ö. C I L. III: 1114—1116.

7. ábra.

Hatalmas agyagedény széltörődékének bélyege. A görög epigraphusok szives figyelmébe ajánljuk.

8. Sarmizegetusa. (Várhely.)

I.

Jelenleg az óralja-
 boldogfalvi Kendeffy-
 féle kastélyban; de
 bizonyára várhelyi
 eredetű.

9.

II.

AES. ETHYGIÆ
 P. AELTHEIMES

I.

D is) M(anibus) | [Pius a] El(ius) Theim(es) | /// ////// [Duum] |
 | Vir(alis) (e)ol(oniae) | Sar(mizegetusae) Vixit | Annos XXXVIII) |
 /////////////// Ric ////// | [Vixit] | [An]n(os) XV | ////// Boibol | [vi-
 xit] Ann(os) X M(enses) T | a // a /// Hame | //////.

II.

Aes(culapio). Et Hygiae | P(ius) Ael(ius) Theimes.

Pius Aelius Theimes v. ö. Torma K. Inschriften aus Dacien, Maesia Superior und Pannonia Inferior.*) 45, — mely fölíratos kő a hunyadmegyei Tört. és régészeti társulat birtokában van. Ennek alapján egészítettett ki az első fölírat.

A fölírat kétségtelenül azon időből származik, midőn a belbakok enyhítésére, politikai mint pénzügyi okokból bőven adományozák a polgárjogot. Marcus Aurelius a marcoman háború befejezte után sűrűn osztogatá azt, s polgármesterünk is az ő idejében szerepelt talán, vagy néhány évtizeddel később, midőn Caracalla 212-ben a roppant birodalomnak minden szabad lakóját római polgárrá teszi a Constitutio Antoninaval.

Goldzieher I. szerint (ld. Torma id. h.) Theimes = az arab Tejm törzsnévvvel. „Theimes“ jelentősége tehát: a Tejm törzsbe tartozó: arabul: Al-Tejm. A Theimes alak tehát ez utóbbinak graeciálása.

Theimes a Torma K. által közölt fölíratot hazai isteneinek = Diis patriis szenteli, s templomot épít Malagbel, Bebellahamon, Benefal és Manavatnak, míg a második inscriptiója pompás Hygia szobor alatt áll, melyet időfolytával Hátszegre hurczolván, ott egy, a XIII-ik században épült román stylú templom alapjába falaztak be. Jelenleg Bernát Miklós kir. közjegyző birtoka; ki telkének nivellálása alkalmával akadt reá s dévai muzeumnak volt szives azt ajándékozni.

E fölírat élénk bizonyítéka a második vagy harmadik század nagy vallási syncretismusának.

Theimes igen korán nősült, s harmincznyolcz éves korában jobb létré szenderülvén, közös sirkövet állítanak neki; 15 éves gyermekének, s a 10 éves Boibol-nak. (Bülbül? . . . úgy leánya lehetett) Talán ama borzasztó járványok valamelyikének estek áldozatul, me-

lyek a második század végén, s a harmadik elején dúltak az egész birodalomban.

Sirköve ceritheum mészkő Boldogfalva határából, s jelenleg Óralja-Boldogfalván van a Kendeffy kastély udvarán.

Magassága 1·20 m., szélessége (maximalis) 0·55 m., vastagsága 0·60 m.

A betűk magassága mindkét fölíraton 0·05 m.

10. II. Apulum (Gyulafehérvár.)

SARAPID
IOVI· SOLI
ISIDI & LVNAE
DIA NA E &
DISDEABVSQ
CONSERVATORIB
LAEMILCARIS
LEGA VGPRPR
III DACIARVM

Sarapis, itt görögösen: latinosan rendszerint Serapîs. Egyptomi istenség = Osiris-Apis = Osorapis. Az első Ptolemaeusok alatt kapott lábra cultusa, s főtemplomát Ptolemaeus Philadelphos építtette Alexandriában a rhakotisi vár halmára. Tisztelete gyorsan elterjedt nyugotra is, s itt mint napisten Jupiter Sol-lal azonosul, Isis (Osiris) pedig Lunával. Ezért helyezi neveiket a dedicaló legatus egymás mellé A fölírat 1·1 m. magas ara votiva tükrére vésetett. Abacusat tekeresek díszítik. Anyaga bukovai márvány. A szépen vésett betűk magassága 0·04 – 0·06 m. A fölírat: Sarapîdi | Iovi. Soli | Isidi-Lunae | Dianae. | Dis Deabusq(ue) | Conservatorib(usque) | L. Aemil(ius) Carus | Leg(atus) Aug(usti) Pr(o) Pr(aetore) | III. (= trium) Daciarum.

L. Aem. Carus előbb Arabia legatusa, majd a három Daciájé. Innen Cappadociába megy. Cursus Honorumát Id. a Henzen által (6049) közölt ró mavárosi fölíraton. Daciát Antoninus Pius (Kr. u. 138–161) idejében kormányozta. V. ö. C. I. L. III: 1153 és 1415. (= Henzen 6049.)

11. ábra. (Lásd könyomatu tábla.)

Apulum. (Gyulafehérvár.)

Foraminiferas mészkö. P. Septimio | (Getae Leg(ato) A(u)g(us-
ti) | Pr(o). Pr(aetore) III (= trium) Daciarum) | Ep ////

Nagybátyja a hasonló nevű császárnak. Legatusnak még Pertinax nevezé ki, de a császár előbb meghalt, hogy sem ő elfoglalta állását. Testvére Septimius Severus küldé őt Daciába 193-ban, bár ő egyebet várt. (Spart: aliud speraverat). Még 195-ben is helytartó, mint azt a potaissai (Torda), neki dedicált fölírat bizonyítja.

V. ö. C. I. L. III, 905. Spart. Sever. 5.

12. ábra. (L. könyom. táblát).

I. Az első töredék kétségtelenül a nagyobb másodiknak része, de sajnos, oly hiányos, hogy kiolvasását lehetetlenség megkísértenünk.

A második részé:

Cer | (Me)vi. Suri. C(onsularis III Daciarum) | echius
7(=centurio). Leg(ionis) XIII G(eminae) | citus. 7. Leg(ionis).
V M(acedonicae) P(iae) | udianus. 7. Leg(ionis). V M(acedo-
nicae) P(iae) | epius. Corn(icularius) | (c)ornicularius)

III. Ni | Cornic(ularii) | Comm(entarienses) | Et [specu-
latores].

Mevius Surus Septimius Severus idejében (ki a legio V. M. P. Troemisből felső Maesiából Daciába visszarendelte) volt a hármast daciai kerület helytartója. Ugyan ő szentel egy emlékkövet Veczelen (Micum v. Micia) Septimius Severusnak, mely kő a marosnémeti parkban látható (C. I. L. III. 1377).

A Leg. V. Mac, Pia melléknevére v. ö. C. I. L. III. 878, 881, 1077.

E két fölírat a rómaiak katonai hierarchiáját érdekesen illusztrálja, s kétségtelenné teszi, hogy a centuriók, a legio legkiválóbb katonái, rang tekintetében megelőzték a segédtesteket. Minden legiónak 60 centuriója volt.-Rangjuk jelvénye a szőlővessző (vitis) (7) volt.¹⁾

¹⁾ Plin. H. N. 14, 19: Quid quod inserta castris summam rerum imperiumque continet centurionem in manu vitis et opimo praemio tardos ordines ad lentas perducit aquilas atque etiam in dilectis poenam ipsam honorem? Tehát a vitisszel rövid uton büntetnek is. Ovid. Ars. Am. 3. 527: Dux bonus hinc centum commisit vite regendos. Lucan. 6. 146. Liv. ep. 57: Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset vitibus, si extraneus, fustibus cecidit. Juvenal. 8, 247;

Főlíratilag csak 7 jeggyel jelzik tisztjüket. E jegyet vonatkoztatják a vitis-re is (∩), de ∪ alakban szintén I.) a 100-as számot jelenti, mint a görög P a hekatontarchont.²⁾

A cornicularius³⁾ segédtsízt, — a sisakján viselt tollforgóról — corniculum, mely hivatalának jelvénye⁴⁾ nevezték el. Nagyobb csapatostek parancsnokai mellé lévén rendelve, a köztársaság idejében, a vezérlő tribun⁵⁾ rendeleteit hajtotta végre, a császárság alatt pedig a legatus legionis,⁶⁾ a praefectus castrorum, a praefectus legionis-nak⁷⁾ és a tribunus militumnak⁸⁾ volt egy-egy corniculariusa, s egy legióban két cornicularius⁹⁾ említettik, úgy valószínűleg e két utóbbi segédtsíztje értendő.¹⁰⁾ A helytartók mellett szintén vannak cornicu-

Tac. Ann. 1, 23. Dis. Cass. 55, 24. A vitis szó átvett értelemben centurionatust is jelent. Juvenal. 14, 193; aut vitem pasce libello. Spartian: Hadr. 10, 6: Nulli vitem nisi robusto et bonae famae daret.

²⁾ C. I. L. III. 2883. Grotefend: Philologus XII. k. 485. I. A vitisnek az emlékeken előforduló alakjára nézve ld. Ach. epigr. Mittheilungen V. k. 206. I. és 11-ik jegyz.

³⁾ Pseudo-Asconius in Verr. p. 179. Or: accensus nomen est ordinis et promotionis in militia, ut nunc dicitur princeps vel commentariensis aut cornicularis. Haec enim nomina de legionaria militia sumpta sunt.

⁴⁾ Liv. 10, 44, 5: equites omnes ob insignem multis locis operam cornicularis armillisque argenteis donat.

⁵⁾ Frontin Strateg 3, 14, 1. Val. Max. 6, 1, 11.

⁶⁾ C. I. L. III. 4452 (Carnuntum) A cornicularius czime: cor. leg(ati). C. I. L. III, 887; 4405: cornic. leg(ati) leg(ionis) I. ad(iutricis). U. ott. 4363; Ephemeris Epigr. IV. k. 413 kv. 1. Ide vonatkoznak, melyek csak a legiót említik: C. I. L. III. 3972: cornicul. leg. XIII. (I). Ephemer. Ep. IV. p. 416. kv.

⁷⁾ Eph. Ep. IV. 414 kv. 1

⁸⁾ C. I. L. VIII: 2551: cornicularius et b(ene)f(iciarii) trib(uni) laticlavii Leg. III. Aug: következik a cornicularius, s a tizenkét beneficiarius neve. Eph. ep. IV. k. 415 l.

⁹⁾ C. I. L. II. 4122. A Hedio (L. f. Pol.) Lolliano (Genti)ano leg(ato) (Augg.) pr. pr. p(rovinciae) [H(ispaniae) c(terioris)] praesidi. [ptimo] cornicula[rii]jeius et com[mentar]ienses] et specul[at]ores] leg(ionis) VIII. gem(inae). Ezután a két cornicularius, a két commentariensis, s a 10 speculator neve következik. Cauer — Eph. ep. IV: 412 és 418 l. szerint az itt említett corniculariusok a helytartó mellé voltak beosztva.

¹⁰⁾ A C. I. L. VIII. 2586 főlíratában két cornicularius és két commentariensis neve említettik. Az utóbbiak közül az egyik commentariensis leg(ati)-nak, a másik comm. tribuni-nak nevezvén magát, föltételezhető, hogy a corniculariusok is hasonló viszonyban voltak e főtisztekkel.

lariusok¹¹⁾, valószínűleg kettő¹²⁾, mert bureaujok nem officium cornicularii, hanem officium corniculariorum-nak neveztetik.¹³⁾ Ugyancsak corniculariusok teljesítik a segédtszti teendőket a praefectus praetorio¹⁴⁾ a tribunus praetorianorum¹⁵⁾, a praefectus urbi és tribuni cohortium urb.¹⁶⁾, a praefectus vigilum¹⁷⁾, a subpraefectus vigilum és tribunus vigilum¹⁸⁾, a praefectus annonae¹⁹⁾, a procuratorok²⁰⁾ s a segédcsapatok²¹⁾ főtisztjei mellett.

A commentarienses vagy a commentariis, irodai teendőket teljesítenek. Minden legióban kettő hivataloskodik.²²⁾ Commentarienses fungálnak a tartományi kormányzók,²³⁾ a praefectus praetorio²⁴⁾ s a praefectus vigilum bureauiban is.²⁵⁾

A speculatorokat már a polgárháborúkban is említik.²⁶⁾ Antonius külön cohorsokba osztván őket, csapataikat signumokkal látta el, melyek előfordulnak néha a hatalmas triumvir érmein.²⁷⁾ Augus-

¹¹⁾ Eph. ep. IV, p. 412.

¹²⁾ C. I. L. III 252: L. Peironium Verum leg. Aug. pr. pr. . . . T. Julius Seleucus et Septimius Valerianus b(eneficiari et corniculari eius praesidem sanctissimum.

¹³⁾ C. I. L. III 3543: L. Cassis Pudenti quond(am) mil. leg. [II a]d adiutori officii. cornicul(ariorum). — E szerint olvasandó a C. I. L. III. 1471.

¹⁴⁾ Eph. ep. IV, p. 413, 23—31.

¹⁵⁾ Eph. ep. IV. p. 415, 53—59.

¹⁶⁾ Corn. Tribuni: Eph. ep. IV. p. 415 n. 60—62. Cauer szerint (Eph. ep. IV, 413, 32) a C. I. L. VI, 1340 említett Cornicularius a praef. urb. mellett szolgált: [L. Annio vero . . . praef.] ur(b)is cons. ter[tiu]m Cl. Marcellinus cornicularius patrono.

¹⁷⁾ Eph. ep. IV. IV, p. 416, —33—38.

¹⁸⁾ Eph. ep. IV, p. 414, 39—40, és 416, 63—65.

¹⁹⁾ Willmans: Exempla Inscriptionum 1588, — C. I. L. XI, 20.

²⁰⁾ Eph. ep.: IV. p. 413, 18—22.

²¹⁾ Eph. ep. IV, p. 417; 76—77.

²²⁾ C. I. L. II, 4122. Közülök az egyik valószínűleg commentariensis legio-nis (C. I. L. II, 4156), s a másik comm. tribuni. C. I. L. VIII, 2586. — A C. I. L. III, 4452. három legióban csak három commentariensist említ.

²³⁾ Eph. ep. IV, p. 424, 1—5.

²⁴⁾ Eph. ep. IV, p. 425, 9—11. V. ö. Mommsen Staatsrecht II.² 1066 I. 4-ik jegyz.

²⁵⁾ Eph. ep. IV, p. 425, 12, 13.

²⁶⁾ J. Caesar: Bell. afr. 37, 1: Caesar-imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto essent.

²⁷⁾ Domaszewsky: Die Fahnen im Römischen Heere. 76. l. 91 ábra.

tus a postát katonailag szervezvén, a leveleket, sürgönyöket²⁸⁾ futárok viszik, kik a császárság idejében speculatoroknak neveztetnek.²⁹⁾ Néha a haláltételeket is ők hajtják végre.³⁰⁾ A legiókban csak tizenként voltak szétosztva³¹⁾; a praetorianusok cohorsaiban már tömegesen valának³²⁾, s néha önálló lovas csapatokba osztattak³³⁾ centuriánként, külön tisztekkel³⁴⁾ a praetorianusoktól függetlenül³⁵⁾ s császári urokat nyomon kísérték Rómában, mint a hadjáratokban.³⁶⁾ Galba ismét veretett érmeket zászlóikkal, s mégis ők kezdeményezték a bukását előidézett katonai forradalmat.³⁷⁾

Lásd bővebben: Marquardt: Römische Staatsverfassung I. k. 560 kv. I.; II. k. 374 kv. I.; 546 kv. I.; Madwig: Verfassung und Verwaltung des Römischen Staates. II. k. 546 kv. I. J. Müller: Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft IV² 707 kv. I.

²⁸⁾ Liv. 31, 24: et respondisset (eventus) in speculator — hemerodromos vocant graeci — ingens die uno cursu emetientes spatium — contemplatus regium agmen e specula quadam, praegressus nocte Athenas pervenisset. Suet. Calig. 44. magnificas Romam litteras misit, monitis speculatoribus, ut vehiculo ad forum usque et Curiam pertenderent. Tac. hist. 2, 73: vix credibile memoratu est, quantum superbiae socordiaequae Vitellis adolaverit, postquam speculatores e Syria Judasaque adactum in verba eius orientem nuntiavere.

²⁹⁾ Henzen. Bulletino dell' Instituto 1875. p. 4 kv.

³⁰⁾ Seneca: De Ira 1, 18, 4.

³¹⁾ C. I. L. II. 4122; III. 3524, 4452. Eph. ep. IV. p. 459. XXV.

³²⁾ Minden praet. cohorsban 10 volt. Tac. hist. 1, 29, 31.

³³⁾ Tac. hist. 2, 11: Ipsum Othonem comitabantur speculorum lecta corpora cum ceteris praetoriis cohortibus. v. ö. 2, 33.

³⁴⁾ Tac. hist. 1, 25 említi a speculorum tesserarius-át és optio-ját. Willmans Ex. Ins. 1617 említi az exercitator equitum speculorum-ot. Bull. dell' Inst. 1878 p. 123; L. Munatius Sabinus ű specul. C. Mamillius Naus ű coh. VII. pr. N. Naevius Rufus ű coh. VI. vig. L. Veratius Cer. us ű leg. — C. I. L. III. 5223; V, 7164.

³⁵⁾ Vespasianus diplomájában C. I. L. III. p. 853. olvassuk: nomina speculorum, qui in praetorio meo militaverunt, item militum, qui in cohortibus novem praetoriis et quatuor urbanis, subieci. V. ö. Tac. hist. 1. 31: dilapsis speculorum cetera cohors non aspernata contionantem.

³⁶⁾ Tac. hist. 2. 11. Ipsum Othonem comitabantur speculorum secta corpora cum ceteris praetoriis cohortibus. Suet. Claud. 35: neque convivia inire ausus est nisi ut speculatores cum lanceis circumstarent. v. ö. Tac. id. h. — Eph. Ep. IV, p. 464.

³⁷⁾ Cohen: I², 336 l., 267 Avers: Ser. Galba Imp. Caes. Aug. Tr. Q. — fej habérkoszorúval, — revers: S. C. három zászló.

A 13—18. feliratok ábrái az illető számok alatt a könyomatú táblán található meg.

13. ábra. Márványtöredék. Egy vastag feliratos mű, darabja szép betűkkel.

14. ábr. 18 cm. vastag márvány részlet 35 mm. nagyságu szép betűkkel.

15. ábr. 17 cm. vastag márvány töredék. Eredetileg még vastagabb volt. Betűi 35 mm. nagyok; de nem oly szép kivitelűek, mint előbbié.

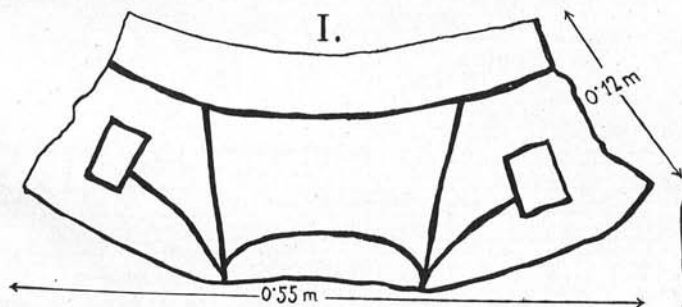
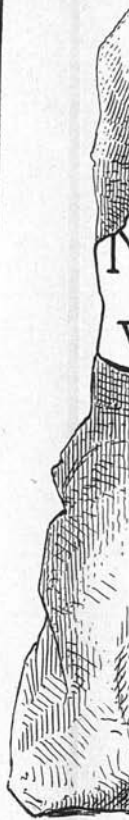
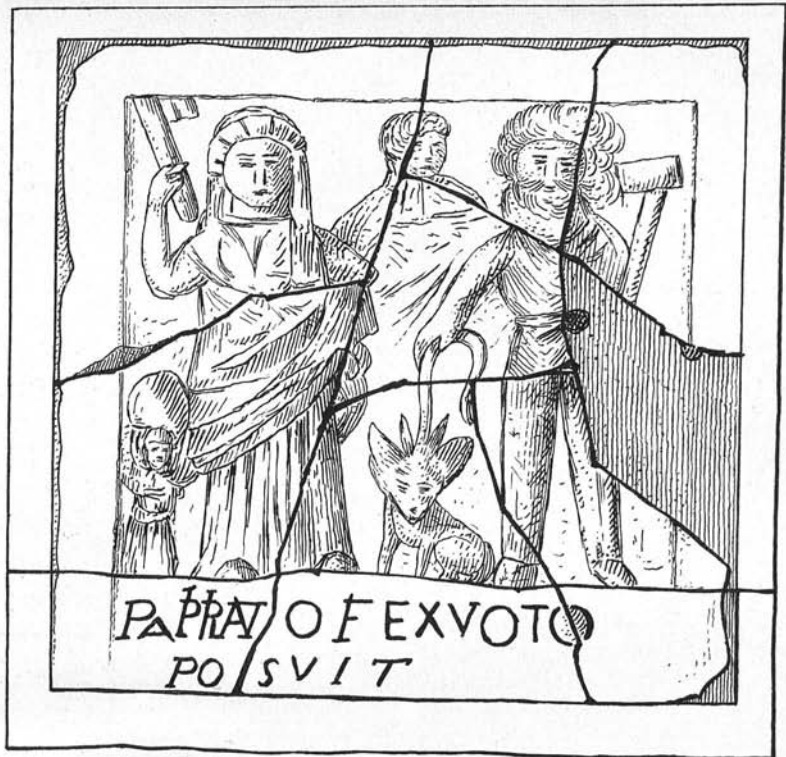
16. ábr. Márvány darab, valószínűleg F E betűk részleteivel.

17. ábr. 10 cm. magas, 9 cm. széles, 25 mm. vastag leveles márványtábla darab, 65 mm. nagyságu betűkkel.

18. ábr. 6 cm. széles, 5 cm. magas és 20 mm. vastag leveles, az előbbiéhez hasonló anyag, csakhogy betűi kisebbek és nem oly elnyújtottak.

Déva, 1889.

Téglás Gábor és Király Pál.

7.

I.
I N
CAIV
COCC
V D

12.

II.

CER
LVI SVRI C
CCHIVS 7 LEC XIIIIC
CITVS 7 LEC VMP
DIANVS 7 LEC VMP
EPIVS CORN
ORN

III.
IL
ORNIC
OMN
T

13.

ECVVIC

14

LVI
CIS

15.

I
CRM

16.

CC

18

IIV
SE

V